

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

AZSAYLI XALQLARIN FOLKLORU

IV KİTAB

İRADƏ MƏLİKOVA

TALIŞ FOLKLORU

BAKI - 2019

Layihənin rəhbəri: akademik **Muxtar KAZIMOĞLU**
(**İMANOV**)

Toplayanı, tərtib edəni
və ön sözün müəllifi: **İradə MƏLİKOVA**

Redaktoru: fil.ü.f.d., dos. **Afaq XÜRRƏMQIZI**

Rəyçilər: fil.ü.f.d., dos. **Mətanət YAQUBQIZI**
Vüsalə KƏRİMOVA

Talış dilindən tərcümə edənlər:

1. Allahverdi Əğərıza oğlu Bayrami
2. Allahverən Süleyman oğlu Nəzərov
3. Baladdin Aydın oğlu Məhərrəmov
4. Bəxtiyar Mirzəkişi oğlu İzzətov
5. Camal Şirəli oğlu Ağayev
6. Xanəli Şirəli oğlu Ağayev
7. Xanlar Ağamirzə oğlu Həmidov
8. İldırım Şükür oğlu Şükürzadə
9. Nəriman Fərman oğlu Ağazadə
10. Nəsir Fazil oğlu Rzayev

Azsayılı xalqların folkloru, IV kitab.

Məlikova İradə. Talış folkloru. Bakı, Elm və təhsil, 2019.

Kitabda Azərbaycanın cənub bölgəsində yaşayan talış xalqının folklorundan seçmələr toplanmışdır. Kitab talış xalqının adət-ənənələrinin və milli dəyərlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

folklor.az

A 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2019

© Folklor İnstitutu
© İ.Məlikova

ÖN SÖZ // VƏSƏ SIXAN

21 Fevral bütün dünyada Beynəlxalq Ana dili günü kimi qeyd olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1999-cu ilin noyabrında Banqladeş səfirinin təşəbbüsü ilə YUNESKO-nun Baş Konfransında 21 fevral Beynəlxalq Ana dili günü elan olunub və üzv ölkələrə bildirilib ki, həmin gün məktəblərdə, universitetlərdə Ana dilinin əhəmiyyəti ilə bağlı tədbirlər, konfranslar, seminarlar keçirilsin.

Bütün yer kürəsində **7105 dil** var ki, onlardan da 35-ə yaxını Azərbaycan Respublikasında mövcuddur. Azərbaycan çox qədimdən ən müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin vətəni olmuşdur. Şərq mədəniyyətinin dünya və Avropa mədəniyyətinə keçid alması üçün Azərbaycan körpü rolunu oynamışdır. Azərbaycandakı müxtəlif dillərdən biri talış xalqının dilidir. Talış dili Hind-Avropa dil qrupuna daxildir. Talışların bir hissəsi 10 fevral 1828-ci ildə – II Rusiya-İran müharibəsinin sonunda bağlanmış Türkmənçay müqaviləsi nəticəsində 2 yerə bölünür. Hal-hazırda Şimali İran və Cənubi Azərbaycan talışları kimi tanınırlar. Azərbaycanda sıx yaşadığı yerləri Masallı, Lənkəran Astara və Lerik rayonlarıdır.

Mədəniyyətin ən mühüm amillərindən biri mədəni müxtəliflik və plüralizmdir. Çoxmillətli, çoxdinli, çoxdilli Azərbaycan üçün bu ideologiyayı tarixi reallığımızın özü irəli sürmüşdür.

Talışlar Azərbaycanda sərbəst ana dilindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

Dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaş-

dırmaq qadağandır.

Talıqlara verilən hüquqdan bəhrələnərək bu kitabı ərsəyə gətirdik. Mənə bu işdə köməklik edən şəxslər xalqın bu milli-mənəvi dəyərlərini xalqın xatirəsində uzun illər yaşatmağa layiq şəxslərdir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, ilk dəfə biz bu ağırlığı çiyinlərimizə götürməyə cəsarət etmişik. Mənə bu kitabın tərtibatında yaxından kömək edən qardaşlarıma dərin təşəkkürümü bildirirəm. Onların zəhmətləri əvəzsizdir.

* * *

21 Fevral həmmə dünyədə Beynəlxalq Moə zıvoniruj geyd kardəbeydə. İbiə Milləton Təşkilot 1999-nə sori noyabrədə Banqladəş səfiri təşəbbusufevrali 21-i BeynəlxəlğMoə zıvon ruji elon kardəşe. YUNESKO Yolə Konfransədə 21 fevral Beynəlxəlğ Moə zıvon ruji elon kardə biə iyən uzv biə elkon votə biə ki, həminə ruj məktəbonədə, universitetonədə de Moə zıvoni əhəmiyyəti anqıl tədbiron, konfranson, seminaron dövoniyyə bıbon.

Həmmə zəmini dimədə **7105 zıvonə qrup heste** ki, çəvonədən 35-ə Azərbaycan Respublikədə mıvcude. Azərbaycan vey gədimikuən ən mıxtəlif xəlğon iyən mədəniyyəton vətəni biəşe. Çı Şərq mədəniyyəti bə dünya iyən bə Avropa mədəniyyəti, yaanki əksinə dəvarde səyro Azərbaycan pardi rolədə biə. Çəvonədən qıləyni çı Tolişə xəlği zıvone. Tolişə zıvondaxile bə Hind-Avropəzıvonon qrup. Tolişon i poə Turkmənçay mığovilə – Dıminə Rusiyə-İron canqı nəticədə 1828-nə sori 10 fevralədə Rusiyəiyən İroni aradə fevralə manqədə Turkmənçaydiyədədəbastə biə mığovilə əsosədə bə 2 hissə poə kardə beydə. Esə Şimali-İron iyən Cənubi-Azərbaycon tolişon təkı zınə beydən. Tolişon Azərbaycanədəjiyə vıron Masal, Lankon, Ostoroyən Likrəyononin.

Mədəniyyəti ən mıhumə amillonkuən qıləyni mədəni mıxtəlifəti iyən pluralizme. Bo Veyəmillətin, veyədininə, veyəzıvonə Azərbaycani bə ın ideoloqiya tarixi şəmə reallığı ıştən bə nav doəşe.

Tolişon Azərbaycanədə sərbəst Moə zıvonikubə oko huğuği molikin. Har kəsi moə zıvoniku istifodə karde huğuğ hestişe. Har kəsi işən piyə zıvonədə tərbiyə iyən təhsil səy, soxtemoni məşğul bey huğuğ hestişe.

Devlət çəy irqiku, milliyyətiku, diniku, zıvoniku, cinsiku, mənşəyiku, əmlök vəziyyətiku, gılluğ movqeyku, əğidəku, bə siyosiyə partiyon, həmkoron ittifaqon iyən bə co ictimoi ibemnon mənsubiyyətönku bəşikrə nıbiə bə har kəsi huğuğ iyən ozodətion bərobərəti təminot doydə. İnsan iyən şəhrvand huğuğonı iyən ozodətiyon irqi, milli, dini, zıvon, cinsi, mənşəyi, əğidə, siyosi iyən sosial mənsubiyyətiro məhdud kardey gədəğəne.

İminə bey həmənlə yolə xoşbəxtətiyə. Əve ki bə tolişon doə biə huğuğönku oko doəmonə in kitobi bə miyonnə noy zınəmonə. Bəmi bı koədə komək kardə şəxson xəlği im milli mənəvi dəqəron bə xəlği xatirədə dırozə soron jiyey loyiğ biə şəxsonin. Har çiyku bə nav bə səbəb ki, iminə kərə əmə im coəti bəçəmə amon peqəte cəsorət kardəmonə. Bəmi in kitobi tərtibotədə komək kardə bəştə boontəşəkkur kardeydəm. Çəvon zəhmətşon həddən ziyodəye.

Pentono həmmə votəyon rəğmənlə qıləyən de çəmə tərtib kardə biə kitobi tolişəxəlği folklori sərbəst şikilədə hiç qılə çətinəti nıbey qırdə karde zınəmonə.

İradə Məlikova

YOLON SIXANON // ATALAR SÖZÜ (S: 4; 7)

1. Abru nibe, dimi ha bışışt!
Abırın olmadısa, üzünü ha yu.
2. Ağılmandi i noy, dı peqətişə, səfe ha noşə, hiççiş peniqəte!
Ağıllı bir qoydu, beş götürdü, axmaq beş qoydu, heç nə götürmədi!
3. Ağılmandi umur vıjarde, səfe pepuşye-pepuşye dəvarde!
Ağıllı ömrü yaşadı, axmaq ilişə-ilişə bada verdi.
4. Ağıli kam be hiç kəs bə qıy qətdəni.
Ağlın azlığını heç kim boynuna almaz.
5. Ağıliku hamsiyə kosə əbini!
Ağıldan qonşupayı olmaz!
6. Anqivin bəhvət anqıştə bəlişte!
Bal satan barmaq yalar.
7. Anqul sıǵe hırd əkəni, sıǵ hırd bəka çı sıǵı səy!
Kəsək daşı əzə bilməz, daş əzər daşın başını!
8. Arşiyə kəşi bə qiy ebəğanden!
Sınnmış qolu boyundan asarlar.
9. Arzını zəminədə niyo kardə, otəşi sımönədə!
Darını torpaqda gizlədir, odu samanlıqda.
10. Asp eǵandə pambəsə, hə eǵandə zambəsə.
At sahibini pambıq üstə salar, eşşək daş üstünə.
11. Aspi ovışə barde bəzneş, bəy de zuy ov peşomovne nibəzneş.
Atı güclə suya aparsan da, ona güclə su içirdə bilməzsən!
12. Aspi ǵətı zandə, əslış ǵədi ǵandə!
At qatır doğdu, əslini bədnam elədi.
13. Astovon aşmarde bəbe, nomerdi bədə əməlon ne.
Ulduzları saymaq olar, namərdin pis əməllərini yox.
14. Aşıǵ heste: Mərəkə zındəni, məllə heste: hərəkə zındəni.
Aşıq var: mərəkə (toy) bilməz, molla var: hərəkə (nöqtə-vergül) bilməz.
15. Avə kuto beşə həşi, rubəndi kuto beşə dijmon-odəmi ve bəsute!
Buludun arxasından çıxan günəş, yaşmağın arxasından çıxan söyüş adamı çox yandırar.

16. Avşume ha, kanə bə, bə paləni pinə bə!
İpəkdir ha, köhnəlib, palana yamaqlanıb!..
17. Aybəjor be-səkuəjorən be!
Eyibli idi-başıqaxıncı da oldu.
18. Aybəjor çonəy bəka, nibəzne çoknəy bəka!
Eyibli heçə danışar, bilməz necə danışar.
19. Aybəjorə koy de eparçine niyo əbini karde.
Eyibli işi ört-bastır etməklə gizlətmək olmaz.
20. Az həxiku sıxan kardəm, əv vote: cır şe, kask oməy.
*Mən haqqdan danışıram, o deyir: şor getdi, kask gəldi.
(kask-xususi ağartı növü)*
21. Az bə xoto bımandom, tı bə bəji, bomı həyf-doğə bəbaş ruji.
*Mən xatıralərdə qalım, sən sağ-salamat, əlbət bir gün mənim
üçün həyfsilənərsən...*
22. Az dıven kardeədə, tı moğnəlizo tojə beşdəbiş.
Mən əkin-biçin edəndə, sən yumurta qabığından təzə çıxırdın.
23. Baxş kardiyədə, Xıdo yodo beməkə.
Böləndə Allahu yaddan çıxarma!
24. Baxşə de xəlveri, hisob de misğoli!
Pay-puş kisəylə, haqq-hesab qramla.
25. Bandi bə dim pobənd ni, bı dimən əvənd-rəvənd ni.
Dağın o üzündə ayağı bənd alan yox, bu üzündə səs-səmir yox.
26. Bandi sə hırədə bənin!
Dağ başı dumanda gərək!
27. Be pul mande bevəci, pul bə vaxti şoy-voysə ve tinde.
Pulsuzluq dərdi, pulluluq vaxtının sevincindən tündür.
28. Bekorə mandesə, bışı bo dışmeni bır bıkırın!
Bekar qalmaqdansa, get düşməyə tikan daşı.
29. Bemaş bə kə dənibərəse, səğır bə pə dənibərəse!
Evdarlığı olmayan ev nədir bilməz, yetim ata nədir bilməz.
30. Bemaşə jeni kə bənəy bebınə dizə bəbe, dəvlət çokono bome,
çoko bəşe!
*Evdarlığı olmayan qadının evi dibi olmayan qazan kimidir,
var-dövlət necə gələr, necə gedər...*
31. Bemaşi gəzənc arzın bəbe, anboş səvəx!

- Evdarlığı olmayanın qazancı darı, anbarı səbət olar.*
32. Beovand bə dızdı şiedə ovşım bebəşe!
Uğursuz oğurluğa gedəndə ay doğar.
33. Besoybə hi həşi çöştoni şor bəbe.
Yiyəsiz bağ günün günorta çağı xar olar.
34. Beşuə jen (vevə jen) , be ləgomə aspe!
Ərsiz qadın yüyənsiz kəhərdir...
35. Bə həyış zu əvişkni, pələni bəkue!
Eşşəyə gücü çatmaz, çulunu döyər.
36. Bə həyşon vote mərifət nişondə, binoş kay xıllart harde!
Ulağa dedilər: mərifətini göstər, ağnamağa başladı...
37. Bə xəlxi moli çaş səvəy çaşi lo bebəka!
Xalqın malına göz dikənin gözünü qarğa oyar!
38. Bə xəlxi pəsiri xəlk bə şoxə pitkə pebəqəte!
Xalqa lağ edəni, xalq masqaraya qoyar.
39. Bə kori sə pokun qine, vote: çı tap-tupe?
Karın başına əmud dəydi, dedi: nə səs-küydür?
40. Bə koyı dastı noy-dasto mənə!
İşə ki əl qoydun, əldən qoyma!
41. Bə kuə aspı pənişt roy ikəmə bəşe!
Kor ata minən yolu birtərəfli gedər.
42. Bıdən bəhəm, edən bıhıtım, ıştə conı oğətom!
Verin yeyim, örtün yatım, canımı qoruyum.
43. Bıhdən bıvot bə bərəvud (cəhəndım) bəşe, duəvojiən budi ıştə hile bədo!
Böhtan deyən cəhənnəmə gedər, yalançını da dalınca çağırar.
44. Bıhırom bəlo, nıhırom bəlo!
Alsam da qadadır, almasam da...
45. Bıjən-bıjən eqine, bıvit çiç kardə məşo?
Vurhavur düşdü, qaçan neyləyir çarığın?
46. Bıvindi çaşi ku məkə, bıdızdı pusti lu bıkə!
Görənin gözünü oyma, oğurlayanın dərisini soy.
47. Bıvitən Xıdo bə vanqe, səniştən!
Qaçan da Xudavəndi çağırır, qovan da.
48. Bıviti roy peməbır, bıqını səy oməbır!

- Qaçanın yolunu kəsmə, yıxılanın başını.*
49. Bivot Xıdo niye, bivotvon Xıdoye!
Deyən Allah deyil ki, dedirtən Allahdır!
50. Cəfo bıkəş, səfo bıvınd!
Cəfa çək, səfa gör.
51. Cohil bəm, iştənim dərostə ni - həyf bıbu, isə dərostom, ayb bıbu?!
Cavan olanda özümü bəzəmədim-heyif olsun, indi bəzəyim-ayıb olsun?!
52. Cohil nodinc bedə, bo cını sınıc kudə!
Cavan nadinc olur, cin üçün davul döyür.
53. Cone səğə hisobe, məvot filon kosibe!
Cansağlığı hesabdı, demə filankəs kasıbdır.
54. Coyon dastədə kendə sığ məbi!
Başqasının əlində sapand daşı olma!
55. Çaşdaxıl, vəşyən si əbini, dave iyən yas pi əbini!
Açgöz və görməmiş doymaz, dava və yas qocalmaz.
56. Çəşij kənosə bıbıy, nuniş zonosə bəbe!
Gözü kənarında olanın çörəyi diz üstə olar.
57. Çəştə dızdisə bevəce!
Dadanmış oğrudan betərdir!
58. Çəlisi çəş çimi-çəy dastisə bəbe!
Sürtüyün gözü onun-bunun əlində olar.
59. Çiç kardəş vevə jeni, bıbəy boəy səğirvoni?
Neynirsən dul arvadı, olasan yetim saxlayan?!
60. Şikəsti məğand bə şikəsti, peşi səy məku dıdasti!
Şil-çolağı sıldırma göndərmə, sonra döymə başa ikiəlli!
61. Çiki sıftə, çiki oxoy.
Kiminin əvəli, kiminin axırı.
62. Çilə-çəvuşi otəşi zil əbini!
Çör-çöpün odundan köz olmaz!
63. Çımı səy barışt, bə donə viz ekə?
Başımı sındır, ətəyimə qoz tök?
64. Çıminki-ımı sədə, iştinki- iştı qədə!
Məninki-mənim aqlım, səninki-sənin qarnın!
65. Çırkinə sərincə lırdov bome!

- Natəmiz səhəngdən lil su gələr.*
66. Çok tam jəy, çok qəp jəysə çətine.
Yaxşı susmaq, yaxşı danışmaqdan çətindir!
67. Çokə qılə rə peçəkdə.
Yaxşılar tez fəvətə gedir.
68. Çokə asp iştə cəvi ve bəka, yabuə asp iştə ğırmoci!
Yaxşı at arpasın çox eylər, yava at qırmancını.
69. Çoki bə coy mədə-həyfe, bevəci mədə-aybe!
Yaxşını yada vermə heyifdir, pisi vermə ayıbdır!
70. Da qılə rodari i qılə lut oçine nızınəy!
On dənə yol kəsən bir lütü soya bilmədi.
71. Dandon nıbə lıput hestbe!
Diş çıxmamışdan dodaq var idi.
72. Dil heste bə dili bənde, dil heste bə zılı bənde!
Ürək var, ürəyə bənddir, ürək var, zıla (toyuq peyni) bənddir.
73. Dil nısuto, çaşo ars əvonı!
Ürək yanmasa, gözdən yaş gəlməz!
74. De hamsiyəkösə xonçə dəroste əbini.
Qonşu payıyla bayram xonçası bəzəmək olmaz!
75. De Şay şitə pılo hardəni.
Şahla süddü plov yemir!
76. De ağılmandi sığ bıkırın, de nodoni nun məhə.
Ağıllıyla daş daşı, nadanla çörək yemə!
77. De çamçə si nıbi, de lişte si nibəbe!
Çömçəylə doymayan, yalamaqla heç doymaz!
78. De dusti hardı-bırəv bıkə, hır-həvat məkə!
Dostla yemək-içmək elə, al-ver eləmə!
79. De kuy nun hardyədə, Xıdo yodo beməkə!
Korla yemək yeyəndə, Allahı yaddan çıxarma!
80. De sıpə həmrö bibi, ləvo dasto mədə!
İtlə dostluq elə, çomağı da əldən vermə!
81. De şılı bə ro bışı şıle-şıle bəka!
Şillə yol gedən, çolaqdan bədtər olar!
82. Dəqesi ləs bıqət, xoli tərs bəbıre!
Dəhrəni boş tutan, budağı tərs kəsər!

83. Dəlovo ha lor bəbe, ha lilov!
Pəndir suyundan ya lor (ağartı növü) olar, ya heç nə!
84. Dı voy bısoj, ıstə quşərəği bədoş jəy.
Bu havayla getsən, qulağını kəsdirərsən!
85. Dilədə sır de nofi niyon bəbe!
Ürəkdə sirr qoşun-qoşun gizlənar!
86. Dınyo vində peşçoştə, nə vird kardə, nə mıştə.
Dünyanı günortadan sonra görmüsən, nə fərq etmişən, nə dərk etmişən!
87. Əcəl oməy, məcal doydəni!
Əcəl gəldi, macal vermir!
88. Əcəl omyədə bə luzədoji diə kardəni!
Əcəl gələndə qarın ağrısına baxmır.
89. Əğə nun bəşe, nokə con bəşe!
Ağanın çörəyi gedər, nökarin canı.
90. Əlinqqəri ağılı poşnədə bəbe!
Uzundrazın ağılı dabanında olar.
91. Əpiy i dim siyo, nıdəy dı dim siyo.
İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü.
92. Faxtı qın bıkə, bəxti qın bəka!
Vaxtı boş itirən, bəxti də itirər...
93. Fələk bə bərdon dənıviyə conon bə tumə dəndə!
Fələk kisəyə yerləşməyənin canları torbaya salır!
94. Fələki kom merdiş gənde, ha bəmarde, ha bəmande!
Fələk hansı kişini yıxdısa, ha ölə, ha qala!
95. Fəşəlvoni cəv bə do bekarde!
Gopçu arpanı ağaca dırmaşdırdı!
96. Forsinə kinə bə kulə şe.
Forslu qız kütə gedər.
97. Forsinə odəm rə tatə bəka.
Forslu adam tez inciyən (küsəyənin) olur.
98. Gələm şat -şur bəşe, rosti bənvişte!
Qələm əyri-üyrü gedər, doğrunu yazar!
99. Gələmi nıviştəy şımşı birne zındəni, bə şımşı bırnəy gələm ha
 cur nom zındə noy.

Qələm yazanı qılinc kəsə bilmir, qılinc kəsənə qələm hər cür ad qoya bilir.

100. Gəroldari dili evə, rosti botı du bıkə, duy botı rost bıkə!
Hakimin ürəyini ələ al, həqiqəti səninçün yalan, yalanı doğru eləsin.
101. Gəti iştə pə bəqəm əkəni: az bəke, əv bəke?!
Qatır öz atasını bəyənməz: mən hara, o hara?!
102. Gəti iştə pə nomi əqətni!
Qatır atasının adını çəkməz!
103. Ğıbon ğəzo-ğədo navi bəste!
Qurban qəza-qədərini qarşısını alar.
104. Ğıyz omyədə çaş sı bedə, ğıyz emyədə quş sı bedə!
Qəzəb coşanda göz qızır, qəzəb yatanda qulaq qızırır!
105. Ğonəği oqəte hostone, əy edošte çətine.
Qonəği saxlamaq asandır, onu subaşına aparmaqdır çətini.
106. Ha kəsi bə kə vamadə, həyo-abru bəştəsə vamadə!
Hər kəsi evə buraxma, həya-abırın ləkələnməsin.
107. Ya ələl, bibo, ya qəzənə, dast məjən nızınə!
Ya gəndəlaş ola, ya gicitkən, bilmədən əl vurma!
108. Hacət bıkə, hiccət məkə!
Hacət elə, mübahisə etmə.
109. Hampo aybi car məjən, bəştə həyo cır məjən.
Başqasının ayıbını car eləmə, öz həyanı xar eləmə!
110. Hampo nomiku mətars, əçəy çəmiku bitars!
Hampanın adından qorxma, felindən qorx!
111. Hanvə bə nəğili zu bome!
Yuxu nəğilə güc gələr.
112. Hədərə qəp hurmət erızındə.
Boş sözlər hörmətini azaldar!
113. Həx nozık bəbe, penibəsyə!
Haqq nazilər, üzülməz.
114. Həx çı rosti həmroye!
Haqq düzgünlüyün dostudur.
115. Həxi bırıye əbını!
Haqqı kəsmək olmaz!

116. Həxi dast bəbe, nohəxi yəxə, ha obərəxə, ha nimcon pebərəxə!
Haqqın əli olar, nahaqqın yaxası, ya ölər gedər, ya yarıcan qurtarar.
117. Həxi voşniə kiə okište əbini!
Haqqdan yanan ocağı söndürmək olmaz!
118. Həmməy xıdo dardi kışte, ımjən luzi dardi kışte!
Hamını Allah verən dərd öldürür, bunu da qarın dərdi öldürdü...
119. Həmon aşə, həmon keçə!
Həmin aşdı, həmin qaşıq.
120. Həşi peməy, həmməy vinde!
Gün doğdu, hamı gördü.
121. Həy dədə xokədə niyo bə!
Eşşəyin atası küllükdə gizlənib.
122. Həy dıvo mistəco bəby, çərvodaron tum əbiriy.
Eşşəyin duası qəbul olsaydı, sarbanların kökü kəsilərdi.
123. Həy xlart harde, boj yodo bekarde!
Eşşək ağnadı, yükü yaddan çıxartdı.
124. Həy xok vinde, koj çok vinde!
Eşşək küllüyü gördü, işi rastladı.
125. Xəlx əyşte, tınən bəyşt!
Xalq durdu, sən də dur!
126. Xəlx yodo bebəka, həx yodo benibəka!
Xalq yaddan çıxarar, haqq yaddan çıxarmaz.
127. Xəlxi piyəy rə-di hest bəbe, xəlxi votəy rə-di rost bəbe!
Xalqın istəyi gec-tez var olur, xalqın dediyi əvvəl-axır düz olur.
128. Xəlxi tu (rəd) kay, həxi ni kay!
Xalx ötürdü, haqq da itirdi!
129. Xəlxi votəy: Mubarəke!
Xalq demişkən: mübarəkdir!
130. Xəlki aybi bəti bivot, ıştı aybiən bə xəlki bəvotə!
Xalxın ayıbını sənə deyən, sənənin ayıbını da xalxa deyir.
131. Xıdo bə insoni dıqlə quş, iqlə qəviş boçi doə? ve bıməso, kam bivotə
Allah insana iki qulaq, bir ağız niyə verib? Çox eşidib, az danışın.

132. Xıdo de çaşı əvindnin, de fəhmi (ağlı) bəvinden.
Allahı gözlə görməzlər, dərkənən görərlər.
133. Xıdo çaşo eməqın, bə nohəxə şəri peməqın!
Allahın gözündən düşmə, nahaq şərə rast gəlmə!
134. Xıdo dasto səy bəbe, şiri qəvo səy əbini!
Allahın əlindən almaq olar, şirin ağzından almaq olmaz!
135. Xıdo həj (uloxış) zınəy, bəy şoxış nıdoy!
Allah eşşəyi yaxşı tanıdığından ona buyunuz vermədi.
136. Xıdo ım çaşı bə çaşı mihtoc nıkə!
Allah bu gözü o gözə möhtac qoymasın!
137. Xıdoku piyəkəs veye, Xıdo piyəy fik bıkə ni.
Allahdan istəyən çoxdur, Allahın istəyini düşünən yoxdur.
138. Xıdoku niyon nıbu, bəndəku çı niyon?
Allahdan gizlin deyilsə, bəndədən nə gizlini?
139. Xıdoku soybış ni, bəndəku aybış ni!
Allahdan ziyəsi yox, bəndədən həyası yox!
140. Xırpiə merdi ğırbış ni?
Cırdan kişinin qədri olmur?
141. Xom dəşe bə vıjor, bə xımo bu bəka, qəmə bəçaşte, bəste!
Xam bazara girdi, xurmanı iyləyər, təzəyi dadar, alar!
142. Xunsiyoy xunərəği jəy bəy çı foydə?
Qanıqaranın damarını kəsməyin ona nə xeyri?
143. İ bə zvoni, i bə jeni vey ro mədə.
Bir dilə, bir də arvada çox yol vermə.
144. İ bəjən bıvot, dı bəjən sərosın, se bəjən omut, hasilış nıbe, ço bəjən bıjən!
Bir de, iki başa sal, üç öyrət, hasilı olmasa, dörd döy!
142. İştəku oçıkın, bəmi dəçokın.
Özünküdən sök, mənimkinə yama!
143. İştı bəmi məhəbbət-voy de ordə dustyətiye.
Sənin mənə məhəbbətin-küləklə onun dostluğudur.
144. İştı qəvo beşəy, quşı məsedə?
Ağzından çıxanı qulağın eşidir?
145. İştı bə ruj şe nızınə roon az de şəvi oməm!
Sənin gündüz gedə bilmədiyın yolları, mən gecə gəlmişəm.

146. İştı kəy ruşnə bəçmı kə dəvətdəni!
Sənin evinin işığı mənim evimə düşməz.
147. Jen çənə kam qəp jəydəbu, merdi bo ko karde ənə ve vaxtı
mandə.
*Qadın nə qədər az danışsarsa, kişinin işləməyə o qədər çox
vaxtı olur.*
148. Jen de merdi bəd bəbe, səfe bovə bəka!
Ərlə arvad küsüşər, dəli inanar.
149. Jen heste cəvə ordədə fəti bəka, jen heste qandımə ordən
kuti bəka!
*Qadın var, arpa unundan fətir eylər, qadın var, buğda
ununu da kütə verər.*
150. Jeni – şuə bəd biyədə, həşi hərorət kam bedə.
Ər-avad küsülü olanda, günəşin hərərəti azalır.
151. Jə qıləy kişmiş ni, kunədəş puş ni !
Elə bir kişmiş yox, arxasında çöpü olmasın.
152. Jə zoə bə dədə məsləhat kardəni!
Vuran oğul dədəsinə məsləhət etməz.
153. Jı talo tankə, pınəş kədə pəydo bibu!
Elə paltar gey ki, yamağı evində tapılsın!
154. Jıkəs jıqo zində sirri oqətyədə, u bedə, bu kardə.
Bəziləri elə bilir sirri çox saxlayanda kişləyib, iylənir.
155. Jıqo qardə zəmonə -de xəy həşi-ovşım bə!
Zəmanə elə dönüb, xeyirlə ay-günəş olub.
156. Jıqo məkə, pard bımando çəton ruy!
Elə etmə, körpü qalsın çayın o tayında.
157. Jiyədə timon, səpe timon, Xıdo, tınən qıləy bivğand bo yətimon!
Altdə həsir, üstdə həsir, Allah, sən də birini göndər yetimə.
158. Kaqı qıləy moğnə noy, bə məholiş səlo jəy!
Toyuq bir yumurta qoyar, aləmə car çəkər!
159. Kanə voə şəpə əjənni.
Köhnə qar təpələnəmz.
160. Kəçəl səyku bətarse, ku həməyku!
Kəçəl başından qorxar, kor hamıdan.
161. Kədəş ni həmyoz, məndili pitkonəş diroz!

- Evində xəmir mayası yox, forsu göz çıxarır.*
162. Kəxərob şələmovi de tojə nuni baha!
Görməmiş şalğam suyunu isti çörəklə yeyər.
163. Kəno qardə, miyono hardə.
Qıraqda dolanıb, ortada yeyər.
164. Kinə piyəkəs ve bəbe, pışk çı qıləyniyə!
Qızı istəyən çox olar, qismət birinindir.
165. Kinə vamədə iştənbəsə, peşi məku zambox bə sə!
Qızı buraxma özbaşına, sonra qapaz döymə öz başına...
166. Kıtı çənə fel zındə, morən ənə hıl zındə!
Pişik neçə fel bilirsə, siçan da o qədər deşik tanıyır.
167. Kıvolə jeni paşmə sori dijin bəbe, osori mijin bəbe!
Tənbəl arvadın yunu bu il qaba qalar, gələn il də bit salar...
168. Kivoli detobə çoştə çiç kardə, peşçoştə çiç bıkə?!
Tənbəl günortaya qədər nə edib ki, günortadan sonra nə edə?!
169. Ko dastiku, qəp rostiku, peşt dustiku nıbe, vadə bışı!
İş əldən, söz haqqdan, arxa dostdan gəlmədi, burax, get.
170. Kosibi iştə koy çəm zinəbəy, qırpuşin takandiy!
Kasib işinin çəmini bilsəydi, ipək geyərdi.
171. Kosibiku səmonı nıbu, bə hampo döəmonı nıbu!
Kasıbdan alacağın olmasın, hampaya verəcəyin.
172. Kovilə jeni kə mijin bəbe, tili paşməj de soron dijin bəbe.
Tənbəl arvadın evi bitli olar, kisədəki yunu yuyulmamış...
173. Ku bə kuy çaşəmürə bədoy.
Kor kora göz dağı verər.
174. Ku bə kuy pebəsiyə: şılıj-mılıj çokono omdə?
Dağ dağa lağ eylər: qurd-quş hardan gəlir?!
175. Ku bə kuy çoko diə bəka, Xıdoən bəvon jəqo diə bəka!
Kor kora necə baxar, Allah da onlara elə baxar!
176. Ku bə kuy pebəsiyə, şıl bə şili!
Kor kora lağ eylər, şil də şilə...
177. Qandimi volə bəhə, xəməndə sımə baha!
Buğdanı sütütlə yeyən, xırmanda saman yeyər...
178. Qevindəni qılpitə çök bəka!
Qarayaramı qılpitə (dərman) sağaldar.

179. Qəqə qəvçonəşon pebaste, səmə vote: Qəqə ğasbu vəşibu?
Baba öldü, ağız-çənəsin bağladılar, dəli dedi: bəlkə aqlığı var?!
180. Dədə con beşe, qılqılı xımo bə miyon beşe!
Babanın canı çıxdı, qılqıl xurması ortaya çıxdı.
181. Qəqə vote: bandəsəyku vavaz bəba, dədələku ovəyz bəba!
Baba dedi: tərədən yel aparar, dərədən sel aparar!
182. Qidor eqine bə nomerdi dast-nə bəkişte, nə bəbaxşe!
İmkan düşdü namərd əlinə, nə öldürər, nə də bağışlar.
183. Qıləy moye, qılən ğonəğ, ve oqəte bedəni.
Bir balıqdır, bir də qonaq, çox saxlamaq olmur.
184. Qıləy zəmonə omə, sıpə ıştə soybi zındəni.
Bir zəmanə gəlib, it yiyəsini tanımır.
185. Qo marde, qoduş arşiyəy!
İnək öldü, qoduş (gil vedrə) sındı.
186. Qobələk ve bə sori, va ve bəvoy.
Göbələk çox olan ili, qar çox yağar.
187. Qomuş nişte bə lird, ha ləvo oşand!
Camış özünü vurdu çamura, ha çomaq yellə!
188. Qon omyədə, sıvık rost bedə!
Ağır gələndə, yüngül qalxar.
189. Qujd hardə kijə bəbe zinə!
Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar.
190. Lampə ıştə poy ruşnə əkəni!
Lampa öz dibinə işıq salmaz.
191. Ləkətori iqlə zandə jen hardəniki...
Xəşili təkə doğan arvad yemir ki...
192. Lokə nun kam bibuən, bərəkətiş kam nıbu.
Tabağın çörəyi azalsa da, bərəkəti azalmasın!
193. Lokə nun kam be-vay bo siyoy, həvo dim qarde -vay bo zardi!
Tabağın çörəyi azaldı-vay qaranın halına, göyün üzü qaraldı -vay sarının halına!
194. Maqi xəy imebu, nəhlət bəçəy şəri!
Ölümün xeyiri budusa, şərinə lənət.
195. Mandə kinən bə şu şiyədə, tojə vəvu bedə.
Qarımış qız da ərə gedəndə təzə gəlin olur.

- 196.Mardem bo dardi kışteye.
Ölməyim dərdi öldürmək üçündür.
- 197.Mardə bə qur, qələ bə hur!
Ölü gora, sürü hura.
- 198.Mini səpoy rostkən, ıştən bəpiyəm.
Məni ayağa qaldırın, özüm yeriyərəm.
- 199.Mırdoli po məzqini bəy ləkəyə!
Napakın ayağı məscidin qapısına ləkədir.
- 200.Moğnəku zinə beşə-qəviş mısə yole!
Yumurtadan dünən çıxıb, ağzı məndən yekədir.
- 201.Mol bə məllo rast eniqıno, ko bə slimsi dast eniqıno.
Mal-mülk mollaya rast düşməsin, iş süründürməçi əlinə düşməsin...
- 202.Moləvoni kinə bə potşo zoə rast vardə ğismət heste!
Çobanın qızını şahın oğluna rast gətirən qismət var!
- 203.Moli rəğom bəkışte, zımıstoni nom bəde!
Heyvanı qırov öldürər, qışın adı bədnamdır.
- 204.Momon ve beyədə, əğil bə linqəy bome!
Maman çox olanda, uşaq baş-ayaq gələr.
- 205.Mori dumi mahast!
İlanın quyruğunu tapdalama!
- 206.Mori manbur əpini, çəy lonə bəysə bebəşe!
İlan mamır sevməz, yuvasının ağzında bitər.
- 207.Mori şey evate, jaj vırədəy!
İlan qabığını soyundu, zəhəri yerindədir!
208. Moy çokə şeye, simiş de tiə nıbu.
Balıq yaxşı şeydir, tikanla simi olmaya.
- 209.Moy moy naha, dıyoədə vırə əbini!
Balıq balığı yeməsə, dəryada yer olmaz.
- 210.Neqo hişi həyfi qiviku bəste, miyonədə sinəbandə ter bəsyə!
Öküz kotanın heyfini boyunduruqdan çıxar, arada boyunduruq bağı qırılar.
- 211.Neqoku parsəyn: saruyə çoke, sapiyə? Vote: nəhlət bə seynəni!
Öküzdən soruşdular: eniş yaxşıdır, yoxuş? Dedi: lənət hər üçünə!

212. Nə bo boəro himbəyə, nə tıfanqı sımbəyə.
Nə doşab üçün tuluqdur, nə tıfəng üçün süngü.
213. Nə divin bibi-bastə bibi, nə ociz bibi- hastə bibi!
Nə qudur-çarmıxlan, nə ölüvay ol-ayaqlan!
214. Nə jıədə ordəyə, nə səpe sivist!
Nə altda undur, nə üstə kəpək!
215. Nıfın dı səy bəbe!
Qarğış ikibaşlı olar!
216. Niğilə ru tam-tami bəşe!
Dərin çay səssiz axar!
217. Niməy ğəsti, niməy rosti!
Yarısı qəsddir, yarısı zarafat.
218. Nisə qəv obəy, kisə qəv obəy.
Nisənin ağzı açıldı, kisənin ağzı açıldı.
219. Nomerd-həmro niməro şodoəkəse.
Namərd-yoldaşı yarıyolda atandır!
220. Nomerd çiton ruy, həx çəton ruy!
Namərd çayın bu tayında, haqq qalıbdı çayın o tayında.
221. Noşi hindəmoə boə de bələlə ezimi xoki bəpate.
Naşı xurma doşabını palıd odunun külüylə bişirər.
222. Noşi jə xavlo cızğə bu bədo.
Naşının bişirdiyi halva yanıq iyi verər.
223. Noşi bəv tumo kardəbe, jəşe, çəşij bekarde!
Naşı qaş düzəldirdi, vurdu gözü çıxartdı.
224. Ohili sıxt, cohili nıxt.
Qocanın inamı, cavanın əzmi.
225. Oqət sımə-faxtış bomə!
Samanı saxla, zamanı gələr.
226. Oqınə neqə bəvotə: qosın bə sığe dəbə!
Yorulmuş öküz deyər: kotan daşa ilişib!
227. Oləti evate bedə, sıvvəti (xosyəti) ne.
Paltarı soyunmaq olur, simanı, xasiyyəti yox!
228. Otəş nıvəşo, duəvul benibəşe!
Od yanmasa, tüstü çıxmaz!
229. Otəşi de kləşi çı həmroəti!

- Odlə samanın nə yoldaşlığı?!
 232. Otəşo zil bebəşe, ziliku xok ebəme, xokiku zikən əmandni!
 Ocaqdan köz qalar, közdən küil, küldən heç qığılcım da qalmaz!*
- 233. Ov mırdoli penibəqəte!
 Su murdarlıq götürməz!*
- 234. Ov, ve qur-qur məkə, bəştı səvoni bələdim.
 Su, çox guruldama, mənbəyinə bələdəm.*
- 235. Ovşımə şəvi ku kəçəli sədə sibişone bəka.
 Aylı gecədə kor keçəlin başını bitdiyə.*
- 236. Pambə de pəxılı rə nəm bəqəte!
 Pambıqla paxıl tez nəm götürər.*
- 237. Pand heste - hande-hande, pand heste - vinde-vinde.
 Öyrənmək var-oxuya-oxuya, öyrənmək var-görə-görə.*
- 238. Pandini bə yod oqəte, nodoni bə bod oqəte!
 Bilikli yadda saxladı, nadan pis günə qoydu.*
- 239. Pasnə bə dast tı, simon bısut az?!
 Əli kösövlü sən, samanlığı odlayan mən?!*
- 240. Penc anqıştə i əbini!
 Beş barmaq bir olmaz.*
- 241. Penc anqıştə i nıbu, mışt əbini!
 Beş barmaq birləşməsə, yumruq olmaz!*
- 242. Peresyədə jı ro bıqət, bo dust be ro oqət!
 Dalışanda elə yol tut, barışmağa yol qalsın!*
- 243. Peyğəmbəriən bə behəyo səlom doə, dəvardə!
 Peyğəmbər də həyasıza salam verib, keçib...*
- 244. Pəxıl məbi-ğəmi nıbu!
 Paxıl olma, dərdin olmasın.*
- 245. Piyəkəs bo tırşə aluən bəpandəme.
 İstəyən turş alça üçün də şişər!*
- 246. Piyəy bə piyəy dəbəçike -sardən mahnə bəbe.
 Sevən-sevənə sığınar, soyuq da bəhanə olar.*
- 247. Piyəyi lap avu bibu, bo dardiyı dəvo bibu!
 İstədiyın turş alça olsun, dərdinə dərman olsun.*
- 248. Poəjən həxvay bəbe.
 Ayaqdan çəkən haqqdan bixəbər olar.*

249. Potşo şaturən pavo nəvdə!
Şahın dəvəsi də ayağıyalın gəzər.
250. Potşo Əbos, nokə Əbos, sırrı dıyo gəvnos!
Şah Abbas, nökar Abbas, sirrlər dənizinin qəvvası!
251. Reçin bə çaş bome, bə diliyən xoş bome!
Gözəl gözə gələr, ürəyə də xoş gələr.
252. Reç-reçisə bome, kə bəbe, ro de qəm-qəmi sə bəbe!
Daş daş üstə gələr, divar olar, yol addım-addım başa varar.
253. Rəğədəş bibu, pazqə bədoy.
Kökündə varsa, bürüzə verər.
254. Rıki məqət bə dızdı, bəbme zızd-zızdı.
Acıqlanma oğruya, oturur yazıq-yazıq ağlıyar.
255. Rişi vahi bəbiy, təkən şahı əbiy!
Saqqalın kəraməti olsaydı, təkələr şah olardı.
256. Rıvosi dim bəbi, bə ruj əvoş bə di!
Tülkünün üzü olsaydı, gündüz gələrdi kəndə.
257. Ro çe yoli, ov çe ruki!
Yol böyüyündür, su kiçiyin.
258. Roəsədə kə kardəkəsi sə gal bəbe!
Yol üstə ev tikənin başı qalda olar.
259. Ruy ov bə cuy dənibəviye!
Çayın suyu arxa yerləşməz.
260. Sa qılə dust kame, iqlə dışmen veye!
Yüz dənə dost azdır, bir dənə dışmən çox.
261. Satmə nəhə nibəqine!
İlişməyən yıxılmaz.
262. Sə çəyku, sığ çımiku, dıynən miyonədə, fel bıqordın ni miyonədə!
Baş ondan, daş bundan, fel gəzdirən yox arada.
263. Sə toşe səğiri sədə, əğəti fəğiri kədə umut!
Baş qırxmağı yetimin başında, ağalığı kasıbın evində öyrən.
264. Səfe bəştə ağı şoy: Az talobətanım, zəmonə kunəşavlo!
Dəli öz ağlından razıdır: mən əyni tumanlıyam, zəmanə tumançaq.
265. Səfe xıyo rəse çaş bəkay.

- Dəli xiyarın yetişməyini gözləyər.*
266. Səfə bə morə dumi xıynə bəno!
Dəli siçanın quyruğuna xına yaxar.
267. Səfə çı zındə ayb çiçe?
Dəli nə bilir eyib nədir.
268. Sıpə çaxədə şım dızde, hejoən poəvo nəvəy!
İt nə qədər çarıq oğurladı, yenə də ayağıyalın gəzir.
269. Sıpə de sıpə perisiyəy, neçi koj riasəy!
İt itlə qarışdı, canavarın işi avandır.
270. Sıpə ıştə quşi bıbiriku bətarse.
İt qulağını kəsəndən qorxar.
271. Sıpə kışte i qıno, şıkırneən i ayb!
İti öldürmək bir günah, sürümək də bir eyib.
272. Sır bəhvətiku xəlx bəvite!
Sirr satandan hamı qaçar.
273. Tanqıku beşe bedə, səkuə jıədə beşe bedəni!
Darlıqdan çıxmaq olar, qaxınc altdan yox!
274. Tarso hano hınəy bəka, potşo dumo çonəy bəka!
Qorxaq yuxuda qeyrət edər, şahın dalınca çənə ayər.
275. Taştə bəştə tərəf ebətoşe!
Kərki özünə tərəf yonar.
276. Tat ıştə nuni baha, bo coy ko bəka!
Tat öz çörəyin yeyər, özgəsiyçün işləyər.
277. Təsəkəs dasti çe ovi kay bəğənde!
Boğulan su köpüyünə əl atar.
278. Təvə bə dumə bənde.
Balta sapına bənddir.
279. Təvə bino mənə, qıno səpe qıno mənə!
Baltanı dibdən vurma, günah üstə günah yığma.
280. Təyə huşə səy bə pe bəqəte!
Boş sünbül başını yuxarı tutar.
281. Təyə kisə kışono bəmande!
Boş kisə küncdə qalar.
282. Təyələvə çı zındə həlol-həromi?
Qarniac nə bilir halal-haram?!

283. Təyələvə oməlovın, siələvə dəməlovın!
Qarnıacı oynatma, qarnıtoxu oyatma.
284. Tı ordə bə qemiji, sımə bə otəşi uspur bedəş.
Sən unu küləyə, samanı oda etibar edirsən.
285. Tı anquli məğand, ıştı sığ nığandon!
Sən kəsək atma, sənə daş atmasınlar!
286. Tıle-tıle ru bəbe, çaşte-çaşte du bəbe!
Dama-dama çay olar, dada-dada heç olar.
287. Tırki bə boğ mahaşt, haşte, boği ohaşt!
Türkü bağa buraxma, buraxdın, bağı burax.
289. Ulox vılən baha, velən baha, nişe əkəni.
Ulaq gül də yeyər, qıjı da, kövşəmər.
290. Usto avjor tij bəbe.
Ustanın alətləri kəsərli olar.
291. Vəşyəni i sor dəbəkəşe, minnətiş si sor dəbəkəşe!
Aclıq bir il çəkər, minnəti otuz il.
292. Vəşyəni luz si bəbe, çaş si nibəbe!
Açgözün qarnı doyar, gözü doymaz.
293. Vətəni xərobotən vəhiştisə çoke!
Vətənin xarabatı da behiştədən gözəldir!
294. Vəvu bə niyone, vanqış bə miyone!
Gəlin gizlindədir, səsi ortada.
295. Vıl vile, çəyən teğ heste!
Gül güldür, onun da tikanı var.
296. Vındə çaşı bo kuə çaşı xəy ni!
Görən gözün kor gözə xəyri yox.
297. Vizədəzd rə rısvo bəbe.
Qoz oğrusu tez rusvay olar.
298. Voə beşe bə band, şəkə be.
Qar çıxdı dağa, şirinləşdi.
299. Ya bə ovələ, ya bə zıl-zılə.
Ya çiçəkdən, ya qarabasmadan (xəstəlikdir).
300. Yabu cəv ve be, ha harın bəbe, ha divin!
Yabının arpası bol oldu, ha harınlayar, ha qudurar.
301. Yol obəqəte, ruk pebəqəte!

- Böyük saxlayar, kiçik götürər.*
302. Yolə cilmə xırtədə bəmande!
Böyük loxma boğazda qalar.
303. Yoli de dılvandi, əğili de pəpülbəsə səl bəkan.
Böyüyü ürək-dirəklə, uşağı şirni ilə sakitləşdirərlər.
304. Yoli səy yolə dard bedə!
Böyük başın böyük dərdi olar.
305. Yolon bə əğili qəp jəy omutdən, əğilon bə yolon tam jəy.
Böyüklər uşaqlara danışmağı öyrədər, uşaqlar böyüklərə susmağı.
306. Zəmini dimi pərvəriş tıvoxədəy!
Yer üzünün dirçəlişi sülhdədir!
307. Zəmini səxo dəkiryədə, insonon kıştən dəkiryədə!
Torpağın səxavəti daralanda, insanların kəmərləri də daralar.
308. Zəmonə odəmi darzəni kunəku dəvondə.
Zəmanə insanı iynənin ulduzundan keçirir.
309. Zimistoni anbonə tohoston pur bəkan!
Qışın azuqə anbarını yayda doldurarlar.
310. Zırno bijəni vədə limo bəhəs!
Zurna çalanın önündə limon yeyənsən!
311. Zıvon bəqarde, dili votəy bəvotə!
Dil dönər, ürək deyəni deyər.
312. Zıvon heste xun bastə, zıvon heste xun eğandə!
Dil var qan bağlayar, dil var qan salar.
313. Zıvoni bə sə vardəy, zəmonı bə sə vardəni!
Dilin başa gətirdiyini zəmanə başa gətirməyir.
314. Zıvoni ko-bo səy bəlo!
Dilin işi -başə bəla!
315. Zoə pədə bəqinə!
Oğul atadan törəyər!
316. Zukəku bitars, likiku xof kardə.
Sızanaqdan qorxan, çibandan xof eyləyər...
317. Zvoni bənə şimşi tij, dili bənə pambə nam bıbu!
Dilin qılınc kimi iti, ürəyin pambıq kimi yumşaq olsun!

PƏYDOŞTON // TAPMACALAR (S: 4; 7)

1. Osmono noğul voydə,
Zəmnisə cone doydə (**tağars**).
Göydən noğul yağır, yerdə can verir (dolu).
2. Sardədə qucili beydə,
Boxorədə olət tankardə (**do-livə**).
Soyuqda soyunur, istidə geyinir (ağac, yarpaq).
3. Bə se aspi peniştə,
Po-piyadə ro şeydə (**ğələm (çuləsut)**).
Üç ata suvardı, payı-piyada yol gedir (qələm).
4. Az mandəm, əv şeydə,
Əv mandə, az şeydəm (**vanq-riz**).
Mən qalırım, o gedir, o qalır, mən gedirəm (səs, iz).
5. Saru qətdəm pur beydə,
Sape qətdəm təy beydə (**kilo**).
Ağzi aşağı tuturam, dolur, ağzi yuxarı tuturam, boşalır (papaq).
6. Çoləxe, şile, lippənə hile,
Qucili dəşdə, de cili beşdə (**niyə çulə**).
Çolaqdı-şildi, yumruca deşik, lüt girir, çullu çıxır (nehrə çubuğu).
7. Dastəy kəl bastə, səy oqij doydə,
Tımoni hastə, səqilə voydə (**xəmən, qandım**).
Bir dəstə kəldir, baş fırladır, həsiri tapdayır, qırmızıgılə yağır (xırman, buğda).
8. Kənoş çuyədəye, diləş muyədəye,
Sıə taləə kinəy, siyo pəluədəye (**qıldik, (munqulə)**).
Çölü ağacdən, içi tükdən, qırmızı paltarlı qız, qara yaylıqda (itburnu).
9. Barzə bəşe, qırdə çəşe,
Lınqı jiyədəy, rostə kəşe (**asp**).
Ucaboydur, yumrugöz, ayaqdan ağağı, sağ əldir (at).

10. Qırdə boloy rostədə, həştə dı ğat pustədə.
 Ənə aspi ov hardə, ha ruj tikəy vo kardə (**kələm (qopust)**).
*Yumru boyludur, həştad iki qat dəridə,
 At kimi su içir, hər gün də bir az şişir (kələm).*
11. Kəçələ kinə niştə,
 Boştəj muəxolə rıştə (**ğırmoc**).
Kəçəl qız oturub, özünə hörük hörüb (qırmanç).
12. Zarde – zardile, qırde – qırdile.
 Çəşi dabome, diyən ebome (**limo, əvu**).
*Sarı – sarıca, yumru –yumruca,
 İştahın çəkər, üzünü turşudar (limon, alça).*
13. Rişiş vey dıroz be, hafto band oşkırəy,
 In anbuə xıçəy, haftokəs bəşkırəy (**rəz, anqı huşə**).
*Saqqalı uzundu, yetmiş bənd uzandı,
 Bir armud saplağıdır, yetmiş nəfər sallanıb (tənək, üzüm salxımı).*
14. Mırə-mırə, çəşə mırə,
 Şəkə tumə, puş bə dumə (**kişmiş**).
*Muncuq-muncuq, göz muncuğu,
 Şirni torbası, quyruğu çöplü (kişmiş).*
15. İ muciləy kışti bə pe,
 Zoniş əve peşti bə pe (**sisanq, vaştənə**).
*Xırdacadır kəmərdən yuxarı,
 Dizi odu, beldən yuxarı (çəyirtkə).*
16. Sipyə ove, çu bə qəve,
 Havzə leğə, zardə reğə, cəm bə ivrə (**duynə aş**).
*Ağ sudur, ağzında ağac,
 Yaşıl hanələr, sarı danələr, hamsı bir yerdə (ayran aşı).*
17. Dı boye, bə koye: farçe – furçe (**tul haste**).
İki qardaş işləyir, şappa-şarap başlayır (palçıq ayaqlamaq).

18. İ linqisə mandə, sələfusə handə (**Suk**).
Bir ayaq üstə durur, peyinlik üstə oxuyur (xoruz).
19. İ çulə sədə, haftokəs jiydə (**qandımə huşə**).
Bir çöpün başında yetmiş nəfər yaşayır (buğda sünbülü).
20. Əğə əyştə, nokə niştə,
 Mardə bəyji şəy evatdə,
 Tape – tupe do pəvatdə (**Dinq, bırz kuye**).
*Ağa durur, nökar oturur,
 Ölü dirinin köynəyini soyundurur,
 Tappa –tarap aləmi götürüb (ding, düyüdüymə aləti).*
21. Şanqo eşeydə, maştə beşeydə,
 Fik bıdə, bənə zili vəşeydə (**Həşi**).
Axşam batır, səhər çıxır, baxsan, köz kimi yanır (günəş).
22. Quş hırıyedə, zıvon həvatdə (**sıxan**).
Qulaq alır, dil satır (söz).
23. Kılom ço pəə, ço ranqin,
 Sipi, havz, kavu, zardın.
 Ço kərə qordinedəm,
 Hejo se-se eqındə (**sor, semon, manqon**).
*Papağım dörd parə, dörd rəngli,
 Ağ, yaşıl, göy, sarı,
 Dörd dəfə fırladıram,
 Helə üç-üç düşür (il, fəsillər, aylar).*
24. Zardim, zəlilim,
 Kəkəlbəsə Xəlilim (**bip**).
*Sarıyam, zəliləm,
 Kəkilli Xəliləm (heyva).*
25. Qıləy merd pəmande bə parçini,
 Cifonış pure de dorçini (**boxlə**).

- Biri boylanır yola,
Cibi dolu darçınla (paxla).*
26. Şıp ni, şıplınqe,
Tomon ni, həşt lınqe (**leğə tavzi**).
*Səbət deyil, səbətsayaqdır,
Həsir deyil, səkkiz ayaqdır (tərazi).*
27. İştəniş i vijəy,
Muyəxolonış da vijəy (**darzən**).
*Özü bir qarışdır,
Hörükləri on qarışdır (iynə-sap).*
28. Dı qılə keçəl yəndı səy horedə (**dashor**).
İki keçəl bir-birinin başında dən üyüdüür (əl dəyirmanı).
29. Şəv siyo, qo siyo, şə beşə bə Mitlə Təğə osyo (**Pıspısənə pıspısoli**).
Gecə qara, inək qara, gedib-çıxıb Mitlə Tağının dəyirmanı-na (dozanqurdu).
30. Saru qətedəş, pure; sape qətedəş, təye (**kolo**).
Aşağı tutursan, doludur, yuxarı tutursan, boşdur (papaq).
31. İyo bə vanqe, əyo bə canqe (**tifanq**).
Burada səsə düşür, orada döyüşür (tüfəng).
32. Kəy kumisə i poə fəti (**ovşum**).
Dam üstə bir parça fətir (ay).
33. Bə ruj nəvedə məholi, bə şəv mandedə coyli (**dastə ləvo**).
Gündüz dolanır mahalı, gecə bir özü-bir xəyalı (əl ağacı).
34. Sədoş heste, conış ni.
Astəş heste, xonış ni (**sahat**).
*Səsi var, canı yox,
Sümüyü var, qanı yox (saat).*

ZIVONARIŞTON // YANILTMACLAR (S: 4)

1. Sıə suk, sıə tıəkə suk, sıə suki tık sı.

Qızıl xoruz, qızıl dimdikli xoruz, qızıl xoruzun dimdiyi qızıl.

2. Qıləy şatə lınqə lorun oməy nışte bəsə şatə rəzisë. Şatə rəz larze, şatə lınqə lorun nılarze. Şatə rəz larze, şatə lənqə lorun nılarze...

Bir qıçı əyri bayquş gəlib oturdu əyri tənəyin üstə. Əyri tənək titrədi, əyri qıçlı bayquş titrəmədi. Əyri tənək titrədi, əyri qıçlı bayquş titrəmədi...

MAHNEYON // MAHNILAR (S: 4)

Dilbər

Az tını zındəbim bəştə dardi dəvo,
Tı mını zındəbiş bəştə dili peymon.
*Mən səni bilirdim dərdimə dərman,
Sən məni bilirdin qəlbinə peyman...*

Ha çımı Dilbər,
Con çımı Dilbər,
Az bəştı sə qardim,
Çımı dili orzu
Çımı dildə mande.
*Ay mənim Dilbərim,
Can mənim Dilbərim!
Mən başına dolandım,
Ürəyimin arzusu
Ürəyimdə qaldı...*

Dilbərim, Dilbər, holım xərob karde,
Deştə de siyo çəşi dılım kəbob karde.
*Dilbərim, Dilbər, halımı xarab etdin,
Qara gözlərinlə ürəyimi kabab etdin...*

Ha çımı Dilbər,
Con çımı Dilbər,
Az bəştı sə qardim,
Çımı dili orzu
Çımı dildə mande.
*Ay mənim Dilbərim,
Can mənim Dilbərim!
Mən başına dolandım,
Ürəyimin arzusu
Ürəyimdə qaldı...*

Tuki mahne - Bicar (çəltik) nəğməsi

Kinəlim, kinəlim, çə tuki vaxte,
Dastəpiçə bıdut, çə tuki vaxte.
*Gözəlim, gözəlim, bicar vaxtıdır,
Uzun əlcək götür, bicar vaxtıdır...*

Peşi bəsə marzi, vanqıbə mahne,
Vəyüə kinon bon, çə tuki vaxte.
*Çix bəlgə üstünə, mahnı oxu,
Gəlin-qızlar gəlsin, bicar vaxtıdır...*

Əvəsori mahne -Yaz nəğməsi

Bohor oməy, bohor oməy, xəş oməy,
Vilonən bə tojə sori xoş oməy.(2)
*Bahar gəldi, bahar gəldi, xoş gəldi,
Təzə ilə güllərdən alqış gəldi...*

Vilon obən, vilon obən,
Qırdə bıbə, raxs bıkən.
*Güllər açıb, güllər açıb,
Haydı gəlin, rəqs eləyək!..*

Şoyşo bıkən, şoyşo bıkən (2)
Qırdə bıbə, raxs bıkən.
*Şadlıq edək, şadlıq edək,
Haydı gəlin, rəqs eləyək!..*

Zənqiyarım

Dastədəş tovə,
Tı çımı hovə,
Boy məkə lövə,
Zənqiyarım, Zənqiyarım əcəb xoşranqe.

*Əlimdə sacım,
Sən mənim bacım,
Yalvarma, tacım,
Zəngiyarım, Zəngiyarım əcəb xoşrəngdir.*

Nəqərot:

Nənə bəştı ğıbon, Fərəboni, Şərəboni, Tükəzi həmro.

Zənqiyarım, Zənqiyarım əcəb xoşranqe.

Nənə sənə qurban, Fərəbanı, Şərəbanı, Tükəzin dostu,

Zəngiyarım, Zəngiyarım əcəb xoşrəngdir.

Dastədəş dəpe,

Əğəm bə qəpe,

Xoliçə səpe.

Zənqiyarım, Zənqiyarım əcəb xoşranqe.

Əlində qaval

Ağam oturub

Xalça üstündə

Zəngiyarım, Zəngiyarım əcəb xoşrəngdir.

Nəqərat

Dastədəş lokə,

Tı çımı nokə,

Şımonı pokə.

Zənqi yarım, zənqi yarım, əcəb xoşranqe,

Əlində tabaq,

Sən mənə nökar.

Çarıqları gey,

Zəngiyarım, Zəngiyarım əcəb xoşrəngdir.

Nəqərat

Əğilə mahne // Uşaq mahnısı

Əğil çikəy vjore // Uşaq evin bazarıdır

Əğil bə kəy damedə,
Bəme-bəme çamedə.

*Uşaq evə yaraşır,
Ağlayraq iməkləyir.*

Ha kardeədə çəmövü,
Çı çəşiku dəmövün.

*Haçan ki iməkləyir,
Onu gözdən qaçırma.*

Əğil boçi siredə,
Dandononij nun biredə.

*Uşaq niyə gülümsəyir,
Dişləri çörək kəsir.*

Əğil dandon becardə,
İştə moə şo kardə.

*Uşaq diş çıxartdır,
Anasını sevindirir.*

Əğil anə qofeədə,
Ç ranqinə qofeədə.

*Uşaq budur beşikdədir,
Bər-bəzəkli beşikdədir.*

Dədə-nənə dili zu,
Zoə-kinə qofeədə.

*Ata-ananın ürəyinin gücü,
Oğul-qız beşikdədir.*

Əğil həni niştedə,
Kəy əğilon kıştedə.

*Uşaq artıq əyləşir,
Uşaqları incidir.*

Əğil bılıbıle, şore,
Əğil çı kəy vjore.

*Uşaq evin bülbüli,
Uşaq evin bazarı.*

Əğil çəmə nəfəse,
Əğil çəmə əvəze.

*Uşaq bizə nəfəsdir,
Uşaq bizə əvəzdir.*

Nənə məən əğili,
Bıdə bəhəy noğoli.

*Nənə vurma uşağı,
Qoy götürsün noğulu.*

Əğili ro hışkine,
Əğil çəmə maşkine.

*Uşağın yolu qurudur,
Gözümüzün nurudur.*

Molə nozə // Malları nazlama
(sağın nəğmələri) (S: 4)

Tono bəniştem, Tulo bəşiştem, Ov bədom, aləf bədom Siyo qo, bəşt bəsə poy. <i>Yanında oturaram, Palçıqdan təmizlərəm, Su verərəm, yem verərəm, Qara inək, qalx ayağa...</i>	<i>Bicarda alaquotu (gətirmişəm) Səsə salmadan ye, Durna ayaqlım, Qara inək, qalx ayağa.</i>
Tukədə hiçə, (Hiçə-alaquotu) Məkənən pıççə, Kırınqo poçə Siyo qo, bəşt bəsə poy.	<i>Nənəlim xəye, Dastım dəjəye. Xokım bə səye, Siyo qo, bəşt bəsə poy. Nənəm, xeyirdir (inşəAllah) Əlim ağradı. Torpaq başıma, Qara inək, qalx ayağa...</i>

NOZON-NAZLAMALAR (S: 4)

Çımı zoə vey şine, Çımı iqlə nişone <i>Mənim oğlum çox şirindir, Mənim bircə nişanəmdir.</i>	<i>İqlə kavuyə çəş bıkə, Bəştə inə bəxş bıkə. Allah, Allah, altı elə, Bir-birinə oxşar elə. Birini göygöz eylə, Anasına bağışla!</i>
Kinəm qıləy gənd-şəkə, Bə çəş bəvaş diyə məkə. <i>Qızım qənddir, şəkərdir, Çox baxma, gözə gələr...</i>	<i>Balə, balə, Məşənqul, Şobədom bə kinon kul. Bala, bala, Məşəngül, Ataram qız belinə.</i>
Çımı kinə ko bəka, Nənə dili şo bəka. <i>Mənim qızım iş görər, Nənənin qəlbini şadlandırır.</i>	<i>Balə-balə, Səfilə, Bəvğandem bə Zəvilə. Bala, bala, Səfilə, Göndərərəm Zəvilə (kəndə)</i>
Ha Xıdo, Xıdo, şəş bıkə, Bəyəndi oxşəş bıkə.	

ƏLƏLƏN (S: 4)
(Talış xalqına məxsus nazlama)

Ələlə loku-loku,
Boylım şeydə bə Boku.
Hovə ğibon.

*Ələlə (bitki adı) qurabiyə (düyü-
dən hazırlanan kökə) (bişir),
Boylım (böyük qardaşım)
gedir Bakıya.
Bacı qurban*

Ələləm vişə-vişə,
Boyli bığ ətrə şişə.
Hovə ğibon.

*Ələləm meşə-meşə (gəz-dolan)
Boylinin (böyük qardaşım)
biği ətir şişəsi.
Bacı qurban...*

Ələləm həmə qandım,
Deşməni səy və pandom.
Dodo ğibon.

*Ələləm, hər yer buğda (zəmisə)
Düşmənin başı şişkin...
Dodo (böyük bacı) qurban...*

Ələli eşəndəmə,
Vilə do nişəndəmə,
Dodo ğibon

*Ələləni çırpdim (meyvəsini
yerə tökdüm)
Gül ağacı əkdim...
Dodo qurban...*

Ələləm marze-marze,
Ə boylım bolobarze.
Nənəş ğibon bəti, balə,
Ə boylım bolobarze.

*Ələləm bəlgə-bəlgə,
O boylım (böyük qardaşım)
ucaboyludur.
Nənən qurban sənə, bala,
O boylım ucaboydur.*

Ələlə vile, vile,
Zulfiyə çımı dile.

Hovəş ğibon.
*Ələlə güldür-güldür,
Zulfiyə ürəyimdir.
Bacısı ona qurban...*

BAYATIYON // BAYATILAR (S: 6; 9)

Çolियon-Dördlülkür

Conım, ha reğə bandon,
Bə resən əğə bandon!
Sığonı maça bakam,
Çiç kardəm niğə, bandon!

*Canım ay tərə dağlar,
Cərgəli ağa dağlar.
Daşlarını öpərəm,
Neylirəm gümüş dağlar.*

Conım, ha xosə bandon,
Kubızı hasə bandon!
Az pəşim boşmə çəşmon,
Omedəm ısı, bandon!

*Canımsız əziz dağlar,
Cüyürlər gəzən dağlar.
Həsrətəm çəşmələrə,
Gələrəm sizə dağlar.*

Conım, kırınqo bandon,
Ğəm məkən, şanqo, bandon!
Bomem, bədə ruj bibu,
Az bəşmə vanqo, bandon!

*Canım qatarlı dağlar,
Qəm çəkməyin gecələr.
Gələrəm səhər olsun,
Gələrəm səsə dağlar.*

Bandonım kəşkəşinin,
Donışən bəşbəşinin!
Çəşmonış çımı yarı,
Jo bızın çəşməşonin!

*Dağlarım əl-qolludur,
Ağaclar qol-budaqlıdır.
Çəşmələr göz oxşayır,
Elə bil göz gözlüdür.*

Simavar vəşədəni,
Qıldəni, peşədəni.
Çımı nom bə bevəfo,
Hiç bə yod dəşədəni.
*Samavar alışmayır,
Qaynamayır coşmayır.
Adım olub vəfasız,
Heç vaxt yada düşməyir.*

Simavar ijən vəşdə,
Dütəkəşən əçəy bəşdə.
Qıləy bevəfo dastdə,
Səm hejo bəlo kəşdə!
*Samavar yenə yanır,
Düdkəş üstə dayanır.
Bir vəfasız əlində,
Başım daim ağrıyır.*

Simavar vəşe-vəşe,
Pəvəndim ijən rə şe!
Rujı bəşem çı dınjo,
Conım dard kəşe-kəşe.
*Samavar yan-yana,
Yarım getdi hayana.
Bu dünyadan köçərəm,
Canım dərd çəkə-çəkə.*

Simavar vəşədəni,
Qıldəni, peşədəni.
Çəşim çəvon kəybəsə,
Bə biton beşədəni!
*Samavar alışmayır,
Qaynamayır, daşmayır.
Gözüm qapılarında,
Niyə çölə çıxmayır.*

Simavar bə qıp-qıpe,
Toş sutdə, bə çıp-çipe.
Pəvəndim gənəğ bome;
Dılımən bə tıp-tipe!
*Samavar qıppıldayır,
Təlaşə çıppıldayır.
Nişanlım qonaq gələr,
Ürəyim tıppıldayır.*

Conım, tolış tənü,
Çı çokbe, vəşe tənü.
Çı inəm patə nunən,
Bə yodım dəşe, tənü!
*Canım talış təndiri,
Yaxşı yandı təndiri.
Anam bişirən çörək,
Yada saldı təndiri.*

Conım, çımı inə nun,
Ləzzətinə, şinə nun.
Çı yodo beşədəni,
Ə xosə, noskinə nun!
*Canım ana çörəyi,
Dadlı ana çörəyi,*

*Heç vaxt yaddan çıxmayır
Gözəl zərən¹ çörəyi*

Conım, xosə tatə nun,
Otəşədə vətə nun.
Bə daston az ğıbonim,
Şımənışon patə, nun!
*Canım, ay isti çörək,
Görmədin tüstü çörək.
O əllərə qurbanam,
Bişirdi sizi çörək.*

Conım, tolış tənü,
Bısut dı xəşi, tənü!
Tatə nunım hardıme,
Qətəbim vəşi, tənü.
*Canım, Talış təndiri,
Xoş ol alış təndiri.
İsi çörəkdən yedim,
Anladı bu tədbiri.*

Conım, ha cızılə nun,
Jı bızın ğızılə nun.
Dodo tını patedə;
Hiç məşi bə kulə, nun!
*Canım, qızılı çörək,
Bənzəyir qızıla çörək.
Dodo² bişirən zaman,
Tökülmə kulə çörək.*

¹ Ancaq talış regionunda bişirilən şirin çörək. Təndirdə bişirilir. İçliyi kətinin içliyindən acza fərqli olur.

² Hörmət edilən qadına, xanım-xatuna: ana, bacı, xala və bibiyə deyirlər. Amma hər adama deyilmir. Qohum əqrabə, el-oba arasında bu hörməti qazanana deyirlər. Avestada da Zərdüştin anasının adı-Dododur

Umır Xıdo əmanət,
Əbini kay xəyonət.
Toviston kam-kam ko bıka,
Zımıston istirahət.

*Ömür olub əmanət,
Etmək olmaz xəyanət
Sən yayda az-az işlə,
Qışda et istirahət.*

Hite bıka taxtədə,
Nımoji bot vaxtədə.
Tı deştə Xıdo bıbuş,
Ve şe bəbe bəxtədə.

*Yatmağı et taxtında,
Namazı qıl vaxtında.
Özün Allahla olsan,
Çox şey olar baxtında.*

Ən çokə çiy imone,
Beinsof be imone,
Har kəs bəpe bızino,
Divon, Xıdo divone.

*Ən yaxşı şey imandır,
İnsafsız imansızdır.
Hər kəs yaxşı bilməli,
Divan, Allah divanıdır.*

Çok bə kəs, çokış bəpye.
Pok bə kəs, pokış bəpye,
Çiki məhəbbət bibu,
Kərbəlo xokış bəpye.

*Yaxşı şəxs yaxşı istər,
Pak insan paklı istər.
Məhəbbəti olanlar,
Kərbəla külin istər.*

Azizin cəm şəhidon,
Əvon hejo de Xıdon,
Qarabağı azad be,
Çəvon ruhon bıvındon,
*Əzizdir cəm şəhidlər,
Allah ilədir onlar.
Qarabağ azadlığın,
Ruhları da görsünlər.*

Aziz bedə har şəhid,
Bəvon votedən igid,
Bə çəvon zırəkəti,
Çəvon həmronin şohid.
*Əzizi olur hər şəhid,
Onlar adlanır igid.
İgid olmalarına,
Yoldaşlarıdır şahid.*

Ro eqıno bə İron,
Çəğın bışi bə Tehron.
Hiçi yodo beməkə,
Ə məğəddəsə vıron.
*Yolun düşsə İrana,
Ordan yollan Tehrana.
Müqəddəs yerlərini,
Çalış gətir yadına.*

Dardi bıdə Xıdoye,
Noxəşin çəşmidoye.
Bəy peqine vocibe,
Ya hove, Ya dodoye.
*Dərdi verən Allahdır,
Xəstə gözü yoldadır.
Onunla görüş vacib,
Ya gəlin, yada bacıdır.*

Nımoj ıřtən vocibe,
Xutbə³bıvot Hacı be.
Bə Kərbəlo şeyədə,
Çokə həmrəm Nəci be.
*Namaz qılmaq vacibdir,
Xutbə deyən Hacıdır.
Kərbəlaya gedəndə,
Yaxşı yoldaş Nəcidir.*

Dusti nıkarde bəfo,
Bəminış karde cəfo.
Doxtori koməq karde,
Xıdo bəmi doy şəfo.
*Dostum etmədi vəfa,
Eylədi mənə cəfa.
Həkim kömək eylədi,
Allahım verdi şəfa.*

Nodonon çok omutən,
Bə səfe con bıvotən.
Xıdo çokə bəndəşon,
Hejo bəyən dəvitən.
*Nadanları öyrədin,
Ağılsıza can deyin.
Yaxşı bəndəsinizsə,
Siz Allaha sığının.*

Ha kəs bıvoto təkbir⁴
Əliyə bə Xıdo şir.
Şəytoni rəd kardero,
Bəpe bahandi təkvir⁵.
*Hər kəs desin təkbiri,
Əlidir Allah şiri.*

*Şeytani rədd etməyə,
Deməlisən təkviri.*

Odəm votedə nımoj,
Həm şanqone, həm bə ruj.
Har i kəs bovə bıbu,
Bəbe ğıyoməti ruj.
*Adamlar qılır namaz,
Həm gecə həm də gündüz.
Hər kəs yəqin inansın,
Var qiyamət günümüz.*

Xıdoye ro okardə,
Səfəkəşon ro kardə.
Hələlə ğəzənc bıbu,
Odəm rohət ko kardə.
*Allah yolları açır,
Səfərkeşlər yol gedir
Halal qazanc olanda,
Adam rahat işləyir.*

Aziziş Xıdo Ğıron,
Bəyjiye, hestışe con.
Xıdo əviş vığandə,
Bızıno əy har inson.
*Əziz Allah Quranı,
Diridir, vardır canı.
Allah onu göndərib,
Hər insan bilsin onu.*

Aziziş tı bomıro,
Dıvo kardəm botıro.
Bə Xıdo şukur kardəm,
Heste ıřtı duzə ro.
*Əzizsən mənim üçün,
Duaçıyam səninçün.*

³Dini söhbət, vaz

⁴Allah təkdir, böyükdür.

⁵Quranda surə

*Allaha şükür edirəm,
Tutduğun haqq yolunçun.*

Dırozə riş oqətdə,
İştəni bə pe qətdə,
Dasti noydə dastisə,
Nımoji coyli voddə.

*Uzun saqqal saxlayır,
Özünü də çox dartır,
Əlin qoyur əl üstə,
Namazı tənha qılır.*

Azize bamə Xıdo,
Əv doydə bəmə şifo.
Ğıyoməti soyb əve,
Sərəncomon əv bədo.

*Əzizdir bizə Allah,
O verir bizə şəfa.*

Ha dodo, dard sinədə,
Ruf ənə vətənədə.
Qurbətdə ğərib mardim,
Məydım mande myonədə.

*Ay dodo, dərd sinəmdə,
Ruhum vətəndə qaldı
Qürbətdə qərib öldüm,
Nəşim ortada qaldı.*

Ha dodo, bə taxtədə,
Əbini çə baxtədə.
Qıləy mori jəşe mı,
Umri şinə vaxtədə.

*Qiyamətin sahibi,
Günahkarda görər cəza.*

Aziz bızın Ğironı,
Əv omə bo insonı.
Əve yolə micuzə,
Ve kəsən əy zındəni.

*Əziz tanı Quranı,
Ram edir çox insanı.
Odur böyük möcüzə,
Kiminsə yox inamı.*

Ğəzzəb heste, məsəmbə,
Yolə abid Həsən be.
Bumələrziku bıtars,
Əv çı Xıdo ğəzzəbe.

*Eşitmişdim, qəzzəb var,
Abid Həsəni axtar.
Zəlzələdən qorxmalı,
Allah hökmülə artar.*

KIRDİYON//AĞILAR (S:4)

*Ay dodo, o tac-taxtdan,
Olmaz elə tale - bəxtdən.
Bir ilan çaldı məni,
Ömrün şirin vaxtında.*

Ha balə, bə restədə,
Eşğ beydə xun-astədə.
Nə mardim, nə xəş bim az,
Dod çı dardon dastədə!

*Ay bala, bu sırada
Eşq olur qan-sümükdə.
Nə öldüm, nə sağaldım,
Dad bu dərdlər əlindən!*

Ha dodo, siyo daştədə,
Nıbey bəmi dast ədə.
Lef -boloşnə bezo be
Çəşə arsi dastədə.

*Ay dodo, qara əllərdə,
Olmadı mənə əl verən.
Yorğan-döşəyim bezdi,
Göz yaşımın əlindən!*

Ha dədə, con darədə,
Xun şeydəni arədə.
Çı deşmeni peşt siəbəy
Tını kiştə vırədə.

*Ay dədə, canım darda,
Qan da getmir damarda
Düşmən beli qırılıydı
Səni öldürən yerdə.*

LOLOYON // LAYLALAR (S:4)

Ha lolo, tonım ğıbon,
El-tobyə, sonım ğıbon,
Biht şinə hanədə
Bəti in conım ğıbon.

*A laylay, şanı qurban,
Elim, tayfam, sanım qurban,
Yat şirin yuxu qoynunda,
Sənə bu canım qurban...*

Vilə baləm, ha lolo,
Yolə baləm ha lolo.

*Gül balam, a laylay,
Böyük balam, a laylay...*

Ha lolo, şinə lolo,
Nıqıno bəti bəlo.
Bəşt po bıqət, qəm şodə,
Edyəsım bəştı bolo.

*A laylay, şirin laylay,
Dəyməsin sənə dərd-bəla.
Ayağa dur, addım at,
Baxım şümşad boyuna.*

Lələ baləm, ha lolo,
İqlə baləm, ha lolo.

*Lələ balam, a laylay,
Bircə balam, a laylay...*

Ha lolo, qofem lolo,
Savdınə bəfom lolo,
Yol bibi, bə qəv bırəs,
Bud bibu səfom lolo.

*A laylay, beşiyim laylay,
Vəfalı sevgim laylay.
Böyü, ərsəyə yetiş,
Mübarək səfam laylay...*

Dədə baləm, ha lolo,
Qədə baləm, ha lolo.

*Dədə balam, a laylay,
Balaca balam, a laylay...*

Ha lolo, şoyım rosnie,
Tonım bə yoyım rosnie.
Conım bə cəzon oməy:
Tınım bə poyım rosnie.

*A laylay, şad günüm yetdi,
Dərd-qəmim yara yetdi.
Canım cəzana gəldi,
Səni ərsəyə yetirdim.*

Şinə baləm, ha lolo,
İnə baləm, ha lolo.
Şirin balam, a laylay.
Anamı balası, a laylay

A laylay, uca boylum,
Şəfa gələr layladan.
Allah səni qorusun:
Od-atəşdən, bələdan.

Ha lolo, conım vote,
Bışi bə hanım vote.
Bəştı bolo edyəseym,
Conım ğıbonım vote.
A laylay, can söylədim,
Get yuxuya söylədim,
Boy-buxununa baxdım,
Canımı qurban dedim...

Xoşi baləm, ha lolo,
Şoşi baləm, ha lolo.
Xoşi balam, a laylay,
Şoşi balam, a laylay.

Yali baləm, ha lolo,
Boyli baləm, ha lolo.
Bircə balam, a laylay,
Böyük qardaşımın
balası, a laylay...

Ha lolo, bandə ronku,
Bıarsən çəy hıronku,
Mövləm tını oqəto:
Bədə manqon, soronku.
A laylay, dağ yolundan,
Qorxun onun çənindən.
Mövlam səni saxlasın
Bəd aylardan, illərdən...

Ha lolo, barz boloku,
Şifo bome loloku.
Xıdo tını oqəto,
Otəşiku, bələku.

Xosə baləm, ha lolo,
Nisə balam, ha lolo.
Gözəl balam, a laylay,
Əzəl balam, a laylay.

VƏYƏ ADƏTON // TOY ADƏTLƏRİ (S:8)

Har xəlği iştə mədəni jimonədə, məişətədə bəştə iştəni aid bə spesifik xısusıyyəton beydən. Ə xısusıyyəton çəy ki bey, çəy dəvardə vaxtonku de bə esə çı cur jimon karde həxədə bə insonon məlumot doyədə koməq kardən, həminə xəlği çokono ome, bə konvırə şe çı insonon çəşi vədə nişo doydən. Çı xəlği zıvoni ədəbi zıvon be-nıbe, dovləti zıvon be-nıbe ıyo aidıyyəti nişe. Xəlğ jimon kardəbo, deştə ətrofədə bə xəlğon bə har cur dōdisəd dəşədəbo, bızın ki, çəy bo qəp jəy sıxan hestışe, iştə adət-ənənon bə miyon noy hınəşən heste.

Azərbayconı dılədə vey xəlğ jimon kardə. Çəvonədə qıləy, iştənən, az əvotim, ən yoli Tolışi xəlğə. Im xəlği bəştəro iştən adəton, ənənönış hese. Çəvonədə qıləy şoyşotkomə, vəyə məclison dəvonıyye. Bı cəhətədə vəyə adəton iştən vırəşən hese.

Tolışon gədimə soronku de bə esə deştə vəyə, şoyşotkomə adəton co iqlə xəlğonku fərginbən. Imı yıqo bəsə dəməşəmon ki, im xəlğ coyli, iştən-boştə imonış kardə. İyo de co xəlğon hamsiyətiyəni mıhum təsirkardəşe... In adəton kinə səyku bino bedən. Həmə mısılmənə viloyətonədə çoknə bıə, tolışonkuyən kinə səy de yolon dasti bıə. Çı zoə yolon kinə əsl-nəcobəti nəvəşone. Çəy bəpeşt bə daynəti (elçi) hozı bıən. Daynəti (elçi) sıftə de jənon, xanımon dasti bıə. Çı zoə hovə(dodo), çəy co i qılə avlod kinəsoybi kəy şən, çəvon “qəvşon axtər kardəşone”. Çəy dumo zoə moə(inə), yən co iqlə avlodə jənon-yəne sipiyəsəjənon bo kinə soybi fikiri omute, bo hane zineyro kinə soybi kəy şən. Çəy bə peşt merdə daynə (elçi) şə. Merdə daynə (elçi) şeədə bə har ikəsi holiro şinə çiyşon bardəşone. Kinə doy-nıdoy bı daynədə (elçiatıədə) aydın bıə. Kinə siprişon bı xəyəkoy dılşon bıəbo, kinə doəşone. Siprişon soybət, xəy-dıvo de İslami gəanonon bıən. Jıqo votəşone: ”Əmə de Xıdo hukmi(hamuəy), de Peğəmbəri gəanunu filonkəsi kinə bo filonkəsi zoə piyədəmonə”. Kinəsoybi bı xəyə qəpi, bı şoyşotkomə rozi beəsəy votəşone:” Xıdo xəyr bide”. Çimi bəpeşt zoə qıləy nezə odəm-sipriş (çəy day, amu) de kinə odəmi-siprişi dast qətəşone. Dast qətonəyən təyli bəni-de sikkə bıə. Çəy bə peşt qəvon şin bıən.

Çəy məhnə əvə ki, in xəyə ko har dı tərəf hejo şin bıbu. In ğaydon tolişə viloyəti həməvırədə i cur bıə ni. Co co vironədə fərg bıə.

Kinəsəy (kinəhoşte) ha-ne bəpeşt siprişə pılo əhəyn.Bı məclisi ha dıtərəf hozı əbiy. Hozı beəsə sədokardə siprişon çand kəs be navədə oəmutin. Çı tədoriki xarci zoə kə ədəy. Kinəsoybən kam-kam xarc ənəy. Jenon məclisədə bə vəyuəkinə anqıştə anqıştə dənəyn,nışonə əjənin. Məclis “Xıdo xəyr bıdə”, Xıdo mıborək bıkə”, ”Xıdo xoşbəxt bıkə” vote-vote bə sə əqıniy.

Vəyə, şoyşotkomə adəton siprişə bəpeşt kinə soybi kəyku vəyə dəvoniye bıə. Bımi vəyə ne, “Şini harde” votəşone.Bə səbəb ğədımiku de bə dəvardə əsri 70-80-nə soron in koən siprişon bəsə riyəsə noəşone. Çəy bəpeşt avlodon ıştə arədə qəp jəşone. Şini xarc səboho hisob bedə. Im bənə Azərboyconı co vironədə bıə səboho bə ni.Tolişonku zoəsoybi kinəsoybi kəyku şiniş hardə. Kinəsoybi əncəx piyoziş sə. Votəşone ki,pioz təvəniy, bıdə zoəsoyb sıftə bə xəyə koy vırə təvəni nıbə... Çımı yodədəy, diy vırədə cəmatiku eləvəhdə əstənin. Yəne həməy bə vəyə sədo əkəyn. In koyən bə zoə kəy (kinəsoyb de zoə soybi i diyədə bəbiybo) gibe. Çımı yoddəy, de tobə dəvardə əsri 50-60-nə soron orəxi bə sələjəkəsi şinə şe ədəyn (ğənpert-pəpulbəse, ğənd). Sələçi çə çiyonədə bə nalbəki ənəy,bə kəsoybi ədəy. Kəsoybən çəy ğabi təyli onəqordınıy.Bəçəy ğab ıştə zuy vışkiəy ənəy (pul, moğnə.....) Ğabi təyli oqordıme hurmətsizəti əbiy. Peşımnə soronədə in ğaydə petoşə be. Vəyəsoybi bino kardışə bə sələçi pul doe. Kinəsoybi kəyku dəvoniyyə vəyə-şini xarci zoə kə əbəy. Zoə kə kinə kəyku şini əhəy.

Zoə kə kinə səy bəpeşt vəyu bəştə ən nezə odəm zınədə. Əy ıştə xıyzoni uzv zındəbe. Bə səbəb həmə şoyə rujonədə, idonədə çəybaxşə bardeydəbin. İştənən ə baxşon sə xonçə əqətin, əbəyn. In xonçon çı vəyəku co karde nəbiy. Çəy ha iqlə qıləy qədə vəyəbe.

Çə xonçonədə qıləy kulə xonçəy. Kulə xonçədə bə kuli aid harçiy beydə,çəy səpeyən çı tolişon ən vey hardə moy- ziyadə moy noydən.Bə moy qəv ğızıl dəndən. In adət ğədımiku de bə esə dəvom kardə.

Nəvuzə idədən bo vəyu xonçə bardən. Bı xonçədə idə şinə çiyon har qılədə beydə. In xonçə kuləxonçəku fərgiş heste. In sə çı xonçə zoə soybi odəmon bə ivirə qırdə beydən, bardeydən. Kinəsoybi kəyku bo omə ğonəğon har tədoruk qətə bedə. Ki xonçə qətdənibo, rusum doydə. De sırə, zərfəti məclisi bə sə jəydəbin.

İsmoyli ğıbonədən zoəsoybi kinəsoybi kəy de tədoruki əşiy, boştə vəyu ğıbonəpəs əbəyn. Bə (pəsi) ğuçi peşti sıə ranq əjənin, bəçəy qiy sıəxələt dəabastin. Nezə odəmon de şoy-şotkomə əşin iştə vəyu kəy...

Çı vəyuəkinə kəyku dəvuniyə şoyşotkomonədə qıləy olətəbironbe. Olətəbironədə çı zoə soybi, kinə soybi odəmon, nezə avlodon, hamsiyon – həmə (jenon, kinon) çı vəyuəkinə (kinə soybi) kəy qırdə əbin. In mərosim vəyə hisob beydə-jenə vəyə. Vəyu oləton qləy boxçədə əvəyn bə miyonə. Qıləy kinə soybi odəmonədə iqlə parçə tiki ğəndə reğə səpe ənəyn, bəy ğəyçi əjənin. Zoəsoybi xələt ədəy. Xorək nəpatin. Çay de şinə çiy ədəyn. Oməkəson iştə zuvışkiəyde puli, de xələti koməq əkəyn...

Kinə soybi kəyku dəvuniyə soysotkomədə qıləy bişipatone iyən bə vəyu dasti xıynə noybe. In mərosim vəyu dərokardə ruji navinnə şəvi əbiy. İ ruj bə nav zoə soybi kəyku bo bişi pate lazimbə çiyon (ordə, ruyən, ğəndə xokə) bo xıynə noy lazimbə çiyon kinə soybi kəy əğandin. Zoə dəynə (yenqə) jen əyo əbiy, bə həmə kon fik ədəy, yoliəti əkəy. Bişiyə təşti kiyəsə noyədə kinəsoybadə i kəs təşti əqətiy, əvotiy: "Təşt bəsə kiyəsə peş-dəni". Zoəsoybi xələt ədəy. Çəy bəpeşt bişi əpatin, əyo bə kəson əhəyn, boştə kəyku bə piranon, noxəşinonən əbəyn. Bəqoğlən dəştə həmrən əvoyn, bişi əhəyn, bişiəğabədə xələt ənəyn. Bə har kəsi holiro bişi qırdə əkəyn, maştənəy vəyu dəro kardeəsəy bə zoə soybi kəy əbəyn.

Həmonə şəvədə kinə həmrən bəçəy sə qırdə əbin bə vəyuəkinə daston bəştə dastonən xıynə ənəyn. Bə kinə dasti xıynə noəkəsi xələt ədəyn. Həmonə şəvi kinə bəxti şəy əbınnin. Bə şəy bəpe kinon de darzəni ilmə bəjənin.

Vəyu bardeəsəy vəyu vədə vəşə lampə, ovəynə əqətin ki, çəy ro, çəy jimon (umr) ruşin bibu. Kinə soybi kəyku bə zoə soybi kə çič

bəbəynbo həmonə çiyon (lampə,sondıx, ovəynə, bəqəzoə oləti peqətəkəs,siməvori vardəkəs.....) qətəkəs xələt əstəniy.

Şoyşotkomə-vəyə adətonədə yoliiyən oxonnəni zoə soybi kəyku bə vəyəy. Bimi “yoləvəyə” əvotin. In vəyə kinə soybi kəyku bə şoyə kon dumoye. In vəyə diqlə cıvoni kəxivandbeye, bə xıyzoni hol ome oxoye. Lap sıftə yəne ğədimə zəmononədə vəyəşon haft rujən, se rujən kardəşone. Çımı vindəyku (50—60-nə soron,70-nə soron sıftədə) vəyə dı ruj əbiy. İminı ruji vəyəmoli əbirnin, bo şanqonə xorək hozı əkəyn.Şanqo aşığon (tolışon bə çalğı “aşığ” əvotin) əjənin bə məclis oməkəson harde ədəyn, de bə şəvi nimə dovran əqətin (raxs əkəyn,muğənnixanəndə əhandiy,aşığ nəğıl,dastan əvotiy,saz əjəniy).

Diminə ruji çəştə bəpeşt vəyu əvəyn.Vəyuvardone çı vəyə ən şoyə virəbe. Çəvon şoy-şoy de hiçiy miğoyisə karde nəbiy. Lap ğədiməsoron vəyuşon de aspi, çımı vindəyku de maşini vardəşone. Vəyu tono (bənə esətnə nibe) çəy dəynəjenon əniştin. (XX əsri oxoyədə)

Vəyu varde bəpeşt bə odəmon xorək ədəyn. Xorək çı tolişi dəparzinyə sipyə pılo de ğəylə əbiy. Bə niştəkəson qləy ojəqəvə ğabədə (məs.: nalbəkiedə) şini ədəyn. Ə odəmən iştə zuvişkiəy, bəştə nomi xoto ğabədə xələt(pul) ənəy. (60-nə soron bəpeşt nomnivişte bə əməl oməy. Vəyə bə ğarz oqarde). Har kəs xələt noyədə şini qordinyəkəs əvotiy:”.... filonkəs (məs.: Əhməd) 5 ya 10, 25....mənot,”. Həmə i qəvo əvotin: ”Kəş obo, ruj ə ruj bıbo,çəy kəyku bıbo,boəçəy sobayon bıbu.”....

Pıloğəzəni sədə iminə bo bəqəzoə peəqətin. Bəpe ğəzənəsəy bəqəzoə bəhəy.

Şanqo ijənən aşığon əjənin,detobə şəvi nimə məclis əşiy. Oxoyədə bəq tarifi,bəqi raxs əbiy. Tarifədə həmə xələti de puli ədəyn, (aşığon mizisə ənəyn). Raxsədə bəçəy dast pul ədəyn iyən jenon bəçəy qiy parçədə xələt eəğandin.

Zoə vəyədə əsos adətonədə qıləy bəqoğlənı bə həmom şebe. Bəqdadaş deştə həmron bə həmom əşin,həməy həmoməhəxi zoə ədəy.

Vəyə adətonədə qıləy serujə-vəyubekardone biə. Çı vəyə seminəi ruji nəho bəpeşt vəyəsoybi kəyku yolə şoyşotkomə əbiy.. Nezə avlodəjenon,daynə jenon (hən zoə, həm çı kinə daynə jen) əyo əbin..Vəyu bə beton beəkəyn. Təmizi əkəyn. Vəyu bo zoə nezə odəmon xələt əvəy. Qıləy patnusedə bo həsyə harde ğabon ənəy.Bişi,çay ənəy, bə həsua və əvəy. Bişiqordine əbiy. Xələtiiyən bişi ənəyn bə nezə odəmon bə hamsion ədəyn.Bardəkəsi ğabədə xələt ənəyn.In xələton bə kinə yenqə ərəsin. Kinə soybi kəyku şerujəşələ əvoy. Bo şanqonə tədoruk əqətin har kəs bəştə holiro iştə məclisi dəavoniy. Har dovri, zəmonə iştə tələbonış biə. Zəmon dəvardəin adəton ləğ bin. Duzəçə adətonədə müəyyən qılən mandənveyni ləğ biən.

Tolişon vəyə adəton həməyku nivişte vey çətinə.In adəton həzosoronku dəvardənbə ımrujnə ruji rəsəyn. Diyədə i cur, şəhrədə i cur biə. Çı diyku bə diy fərgiş biə.Iyo niviştəyon çəy vocibə qılənin.

* * *

Hər bir xalqın həyatında, məişətində müəyyən spesifik xüsusiyyətlər olur ki, həmin xüsusiyyətlər onun varlığını təmin edir, onun kimliyinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır, haradan gəlib hara getməsinə göz qabağında canlandırır. Xalqın dilinin ədəbi dili, dövlət dili olub-olmamasının məsələyə heç bir aidiyyəti yoxdur. Əgər xalq yaşayırsa, ətrafındakı xalqlarla hər cür əlaqəyə girə bilirsə, deməli, onun danışmağa sözü də var, adət-ənənələrini ortaya qoymağa hünəri də var.

Azərbaycan ərazisində çoxlu xalq yaşayır. Onlardan biri, dəyərdim ki, ən böyüyü Talış xalqıdır. Bu xalqın özünəməxsus adət-ənənələri vardır. Onlardan biri sevinc dolu toy məclislərinin keçirilməsidir.

Talışlar ta qədimdən indiyə qədər toy adətlərinə görə başqa xalqlardan fərqləniblər. Lakin bu o demək deyil ki, xalq tək, ancaq özü üçün yaşayır. Burada qonşuluq münasibətlərinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu münasibətlər zəminində mədəni əlaqələr yaranır və adət-ənənələrdə oxşarlıq yaranır. Burada dini əmil də rol oynayır...

Toy adətləri qız almaqdan başlanır. Başqa müsəlman ölkələrində olduğu kimi talışlarda da qız almaq böyüklərin-ağsaqqal və ağbirçəklərin başçılığı ilə olub. Oğlanın adamları qızın əsilnəcabətini axtarmışlar. Bundan sonra elçilik prosesi başlanmışdır. Elçiliyin başlanğıcı qadınlar vasitəsi ilə olmuşdur. Oğlanın bacısı və ya başqa yaxın adamları qız evinə getmiş, qız adamlarının “ağzını” aramışlar. Bundan sonra oğlanın anası və başqa qohum qadınlar-ağbirçəklər qız evinə getmişlər. Müsbət cavabdan sonra kişi elçilər getmişlər. Kişi elçilər gedəndə ailənin iqtisadi vəziyyətinə uyğun şirniyyatla getmişlər. Qızın verilib-verilməməsi bu elçilikdə aydın olub. Qız tərəfinin ağsaqqalları bu izdivaca razı olublarsa, qızın verilməsinə razılıq veriblər. Bu elçilik prosesində söhbət İslami qanunlar əsasında olub. Belə deyilib: “Allahın hökmü, Peyğəmbərimizin qoyduğu qanunla filankəsin qızını filankəsin oğluna istəməyə gəlmişik”...

Qız tərəfi razı olanda deyilib: “Allah xeyir versin”. Bundan sonra oğlan tərəfinin ağsaqqalı (dayı, əmi və b.) qız tərəfinin ağsaqqalı ilə əl verib görüşmüşlər. Görüşmə prosesində ələ pul (sikkə) qoyulub. Ondan sonra ağızlar şirin olub. Əlbəttə, bu qaydalar regionun hər yerində vahid bir formada olmayıb. Fərqlilik də olub.

Hərindən sonra ağsaqqalplov yeyilərdi. Hər iki tərəf xüsusi hazırlaşardı. Dəvət olunan ağsaqqalların (iştirakçıların) sayına uyğun tədarük görülərdi. Tədarükün xərcini, əsasən, oğlan evi çəkərdi. Ağsaqqalplov məclisinin qadınlar olan hissəsində gəlin qızın barmağına nişan üzüyü taxılardı. Məclis “Allah xeyir versin”, “Allah mübarək eləsin”.... və s. xoş sözlərlə sona yetərdi.

Toy adətlərinin növbəti mərhələsi qız evində toyun keçirilməsi ilə bağlı olub. Bu mərasim toy adlanmazdı. Bu mərasim hərfi tərcümədə “Şirni içilmə və ya şirni yemə” adlanardı. Bunun üçün başlıq məsələsi həll olunub. Lap qədimdə bu işi də ağsaqqallar həll edib. Sonralar isə bunu qohumlar öz aralarında həll ediblər. Başlıq Azərbaycanın başqa regionlarındakı kimi olmayıb.

Talışlarda oğlan evi qız evində toy edib. Qız evi ancaq soğan alıb.. Belə hesab ediblər ki, soğan acıdır, onun qız evinə aparılması uğursuzluq gətirər. Yadımdadır, kənd yerində camaat kütləvi

şəkildə toya dəvət edilərdi. Bu iş də oğlan evinin (hər ikisi eyni kənddən olanda) öhdəsinə düşürdü. Yadımdadır, 50-60-cı illərin sonuna kimi vədə alan şəxsə şirniyyat verilərdi. Vədə alan şəxs bir nəlbəkiyə həmin şirniyyatdan qoyub ev yiyəsinə verərdi. Ev yiyəsi də “mübarəkdir” deyib həmin qaba ya pul, ya da başqa bir şey qoyub qaytarardı. Sonralar bu qayda ləğv edildi, toy yiyəsi vədəçiyə zəhməti müqabilində pul ödəməyə başladı. Qız evindəki toyun bütün izafi xərcləri oğlan evinin öhdəsinə düşürdü. Oğlan evi qız evində toy edərdi-yəni adətə görə şirni içilərdi.

Oğlan evi qızı alandan sonra gəlini özünün ən yaxın adamı bilir, onu artıq öz ailəsinin üzvü kimi baxardı. Ona görə də bütün şad günlərdə, bayramlarda onun payını göndərərdilər. Həm də o payları qırmızı xonça bağlayaraq aparardılar. Bu xonça aparma mərasimlərini toydan ayırmaq olmazdı. Onun hər biri elə kiçik bir toyu xatırladardı.

Həmin xonçalardan biri ilaxır çərşənbə xonçasıdır. Çərşənbə xonçasında çərşənbə ilə bağlı hər bir şey olurdu, üstündə də talışların ən çox sevdiyi ziyad (kütüm) balığı. Balığın ağzına da qızıl bəzək əşyası salınır. Bu adət qədimdən indiyə qədər davam edir.

Novruz bayramı münasibətilə də gəlinə xonça aparılır. Bu xonçada bayram şirniyyatlarının müxtəlif növləri olur. Bu xonça çərşənbə xonçasından fərqlənir. Bu xonçanı oğlan adamları bir yerə yığışaraq (daha çox adam iştirak edir) aparırlar. Qız evində qonaqlar üçün tədarük görülür. Kim xonça tutmursa, müəyyən formada rüsum verir. Deyib-gülmək, sevinclə məclis başa çatır.

İsmayıl qurbanında da oğlan evi qız evinə tədarüklə gedərdi. Gəlini üçün qurban qoyunu aparardı. Qoçun belinə qırmızı rəng yaxardılar. Boynuna qırmızı xalat bağlayardılar. Lap yaxın adamlar sevinclə gəlinin evinə gedərdilər.

Qız evində keçirilən şadlıq məclislərindən biri paltarkəsdi mərasimi idi. Paltarkəsdi mərasimində oğlan və qız adamları, yaxın-uzaq qohumlar, qonşular (bir sözlə-qadınlar, qızlar) qız evinə yığışardılar. Bu mərasim artıq toy hesab olunurdu-qadın toyu. Gəlinin paltarlıq parçaları bir boxçada ortaya gətirilərdi. Qız adamlarından bir nəfər bir parçanı şirniyyatın (məs.:qənd par-

çasının) üstünə qoyub kəsərdilər. Oğlan adamı xalat verər di. Xörək bişirilməzdi. Çayla şirniyyat verilərdi. Bu toya gələnlər də gücü çatandan (pulla, xalatla) toy yiyəsinə kömək edərdilər.

Qız evində keçirilən növbəti şadyanalıq məclisi bişibişirmə və xınayaxdı məclisi idi. Bu mərasim qızın atası evində keçirəcəyi sonuncu gecə təşkil olunardı. Sabahı gəlin köçəcəkdə. Bir gün qabaq oğlan evindən qız evinə bişi bişirmək üçün lazım olan ərzaqlar (un, yağ, səkər tozu), xınayaxdı üçün lazım olan şeylər göndərilərdi. Oğlan tərəfin yengəsi orada olardı, bütün işlərə nəzarət edərdi. Bişi bişirilən teşt ocaq üstə qoyarkən qız adamlarından bir nəfər teşt tutub deyərdi: "Teşt ocağa çıxmır". Oğlan tərəfi xalat verərdi. Sonra bişi bişirilərdi, orada olanlar yeyərdi, evlərində olan yaşlılar, xəstələr üçün də aparardılar. Bəyoğlan tay-tuşları ilə gələr, bişi yeyər və xalat qoyardılar. Sonra iri bir qaba bişi yığar, gəlin yola salınanda oğlan evinə göndərilərdi.

Həmin gecə gəlin qızın tay-tuşları başına yığışar, əllərinə xına yaxardılar. Gəlinin əllərinə xına yaxana xalat verərdilər. Həmin gecə qızın "baxt köynəyi" kəsilər və tikilərdi. O köynəyə subay qızların hər biri tikiş vurmali idi.

Gəlin ər evinə yola salınanda qarşısında lampa, güzgü tutardılar (indi də qalıb) ki, həyatı işıqlı və parlaq olsun. Qız evindən oğlan evinə nə aparılırdısa, həmin şeyləri (lampa, sandıq, güzgü, bəy paltarları, samavar) götürən adam xalat alardı.

Toy adətlərinin ən böyüyü və axırcısı oğlan evində keçirilən toydur. Buna talışlar "böyük toy" da deyərdilər. Bu toy indiyə qədər olan toyların yekunudur. Bu toy iki gəncin birləşməsi, ailə halına gəlməsinin yekunudur. Qədimdə toy yeddi gün, sonralar üç gün (əlbəttə, bu işdə sosial vəziyyət mühüm rol oynayıb), mənim gördüyüm vaxtlarda (50-60, 70-ci illərin əvvəllərində) iki gün olardı. Birinci gün toy malı kəsilərdi, axşama xörək hazırlanardı, çalğıcılar çalardı, iştirakçılara yemək verilərdi. Məclis gecə yarısına kimi davam edərdi, şabaş verilərdi (oynayardılar, xanəndə oxuyardı, aşiq nağıl, dastan danışar, saz çalardı. İkinci gün günortadan sonra gəlin gətirilərdi (ikigünlük toylarda). Bu şadyanalıq müqayisə edilməz olardı. Lap qədimdə gəlin atla gətirilərdi.

Sonrakı dövrlərdə isə müasir maşınlara qədər inkişaf edib. Gəlinin yanında yengələr oturardı. (Bu XX əsrin sonlarına aiddir)

Gəlin gətiriləndən sonra iştirakçılara yemək verilərdi. Yemək həmin zonanın ən yaxşı düyülərindən süzölmüş plov və sirinqovurma (ğəylə) olardı. Yeməkdən sonra ağzıaçıq bir qabda (məs.: nəlbəkiddə) şirni paylanardı. İştirakçı həmin qaba gücü çatan məbləğdə xalat (pul) qoyardı (60-cı illərdən sonra ad yazıldı, toy məcburi bir mükəlləfiyyət kimi borca çevrildi). Xalat qoyulanda şirni gəzdirən adam deyərdi: filankəs (məs.: Əhməd) 5,10 ya 15 m.. Hamı bir ağızdan deyərdi: "Evi abad olsun, subayları üçün olsun."

Plov qazanının başından ilk gotürülən təam bəyoğlana verilərdi.

Axşam yenə çalğı çalınar, məclis tutular, şadyanalıq davam edərdi. Axırda bəy tərifi olardı. Tərifdə pul xaladı (çalğıçıların masasına qoyulardı) verilərdi. Sonra bəyin rəqsi başlayardı. Bəy oynayanda əlinə pul xaladı verilərdi (əsasən kişilər) və boynuna parçadan xalat salınardı (qadınlar bunu edərdi).

Oğlan toyunda əsas adətlərdən biri bəyin hamama getməsidir. Bu iş gəlin gətirilən gün günortadan sonra baş verərdi. Bəy dostları ilə təntənəli surətdə hamama gedər, hamının hamam pullarını da özü verərdi.

Toy adətlərindən biri də toyun üçüncü günü gəlinçixartdı idi. Toyun üçüncü günü səhər toy olan evdə böyük şadyanalıq olardı. Ailənin lap yaxınları, yengələr (oğlan və qız tərəfdən) orada olardılar. Gəlini təntənəli şəkildə çölə çıxardardılar. Təmizlik işləri görülərdi. Gəlin oğlan tərəfinin adamları üçün xalat gətirərdi. Əvvəl qaynata və qaynananın qarşısına hörmətlə çıxardı. Yaraşılıq bir padnosda qaynata üçün yeməyə işlədilən ləvazimatlar qoyulardı. Bişi qoyular və səhər yeməyi ilə birlikdə qaynatanın qarşısına gətirilərdi. Yaxın adamlara, qonşulara bişi, münasib adamlara xalat da verilərdi.

YASƏ ADƏTON // YAS ADƏTLƏRİ (S: 7; 8)

Teləkosə: İvrəş məlumə ki, jimon iqlə vəyə, şotkomədə ibarət ni, həmən çəy oxoy mardəye! Əve, har xəlgi hestişə vəyə, şotkomə iyən co adəton, həmən yasi, huzri, dəfni adəton. Yasi adəton qıləyni həxədə nıvıştem piyeydə iyo.

İslamədə gəydə jıqoye ki, odəm bə rəhmət şə ruji mardsoyb bəpe hiçi nıpatı, yəne, ehsan nıdə! Çumçiko xorək pətey, ehsan doy ziyodə qıləy zılme bə mardəsoybi! Əv zıneydəni, ıstə nezə odəmi mardə gəmi bıbə, ya bə mehmonon ehsan bıpatı! Əmma ımən heste ki, həmən ruji ov-avlod həmməy omeydə bə yas. Əvon mardi dəfn karde bəpeştən hələ şeydənin, nışteydən məclis qəteydən, məlonən Ğiron handeydən. Madəm ım mehmonon nıştən məclisədə, məlum məsələyə ki, çəvon xorəki, çayi doy lozime!

Əzınim vote, co mısılmənə xəlğon çoknə iyən çanə əməl kardeydən bı adəti. Çokiş əve, qəp bıjənım ıstə xəlgi adəti həxədə. Hələ ponzə, vist sor çımı bənav çəmə Değədə gəydə jıqobe ki, rostiyən, odəm bə rəhmət şə şəvi çəy xıvand ehsan nədəy! Şanqo ki ov-avlod qırdə əbin mardəsoybi kədə, əncəx çay ədəyn bəvon. Şanqonə harde vaxti hamsiyon har qıləyni kəonədə i nimçə pılo, yaən co xorok əvəyn bə mardəsoybi kə, əvoni ənəyn məxloği navədə. Yəne, ehsani hamsiyon ədəyn!

Bə hamsiyon vardə həmən baxşə değijon voteydən “TELƏKOSƏ”. “Tel” tele, məlumə, esə boy, “kosə” məno həm baxşəye, həmən ehsan! Tolışonku jıqo qıləy Yolon sıxanən mandə: “Hamsiyə kosə teləkosə bəbe!”

Çı “kosə” sıxani çəmə zıvonədə be həmən əy nişo doydə ki, bə mardə ehsan doy adət çəmə xəlğiku bıə hələ tosə mısılmənəti gəbul karde

Teləkosə həxədə parsəym çəmə qıləy şəğoləsejə Biləku. Çəy votəyon: Çəmə diyədə bimi voteydəbin “TELƏ”. İntasi har qılə hamsiyə əpati ehsani, i nimçə pılo əvəy ənəy ıstə kəxivandi vədə! Hətto merdon bə huzr omeədə, asbardeydəbin ıstə kədə ki, “çımı telə biyəyşon”! Əmma peşi ım adətişon dəparçınıye. Boçi? Çumçiko peşoni məxloğ bə keş (sorevnovanie, yarış) bəşeydəbe deyəndi! Qıləyni mıvə pılo vardeydəbe, çə qıləyni imkonış beydənibe

bimi! İmən səbəb beydəbə bə məxloği noroziyəti! Hələ kali merdon əbin ki, çəy kəo teləkosə nəvov (səbəbon curbəcür əznin be!)- Nəticədə yavə vəzyətədə əmandi həmon şəxs! Əve peşi bə gərör oməyn ki, dəparçının im adəti!

Sıxani rosti, esə xəbəm ni, həmon adət mandə Değədə ya ne? Zinəkəson bədə bınıvıştın, əmənen bıznəmon!

* * *

Teləkosə: *Məlumdur ki, həyat yalnız toy, bayramlardan ibarət deyil, həm də sonunda ölüm də var! Odur ki, hər xalqın var öz toy, bayramlar və başqa adət-ənənələri, həmçinin də yas-hüzür və dəfn adətləri. Yas adətlərindən biri haqqında danışmaq istəyirəm burada.*

İslamda belə bir qayda var ki, gərək ölü sahibi ölü düşən günü heç nə bişirməsin, yəni ehsan verməsin! Çünki xörək bişirmək, ehsan vermək əlavə bir əziyyətdir ölü sahibinə! Ölü sahibi bilmir yaxın adamın ölüm acısını çəksin, ya yasa gələnlər üçün ehsan bişirsin. Amma burası da var, həmin gün bütün qohum-əqrəba yığışır yas yerinə. Onlar ölüni dəfn edəndən sonra da dağılıb getmir, yas məclisi qurur, mollalar Quran oxuyur. Bir halda ki, bu adamlar oturlar məclisdə, məlum məsələdir ki, onlara çay və yemək ikram olunmalıdır!

Deyə bilmərəm başqa müsəlman xalqlar necə və nə qədər bu adətlərə əməl edirlər. Yaxşısı odur, danışaq öz xalqımızın adəti barədə. Hələ 15-20 il bundan qabaq da bizim Dırığda qayda belə idi, həqiqətən ölü rəhmətə gedən axşamı, ölü sahibi ehsan yeməyi verməzdi! Ölü düşən axşamı ki, qohum-qəbilə yığışardı yas düşən evə, onlara ancaq çay verilərdi. Şam yeməyi yeyilən vaxtı, hərənin evində bişirilən plov və ya başqa xörəkdən bir qab gətirilərdi yas düşən evə, o yeməkləri qoyardılar gələnlərin qabağına. Yəni ehsanı qonşular verərdi! Qonum-qonşunun gətirdiyi həmin o yeməyə Dırığlılar deyirdilər “Teləkosə”. “Tel” acıdır məlum, “Kosə”nin mənası da həm pay, həm də ehsan deməkdir! Talışlarda belə bir atalar məsəli də var: “Hamsiyə kosə teləkosə bəbe!”, yəni, “qonşunun kosə payı ehsan kosa payı olar”.

Bu “kosə” sözünün dilimizdə olması onu göstərir ki, ölü üçün ehsan vermək adəti xalqımızda İslam qəbul edilməmişdən əvvəl də olub!

“Teləkosə” haqqında soruşdum bizim bir Şağlaserli yoldaşdan. Onun dedikləri: Bizim kənddə buna deyirlər “Telə”. İntəhası, hər bir qonşu bişirərdi ehsanı, bir nimçə plovu və ya başqa xörəyi gətirib qoyardı öz ev sahibinin qabağına. Hətta kişilər hüsr yerinə gedəndə evlərində tapşırırlardı ki, “Mənim teləmi gətirərsiz!” Amma sonradan bu adəti yığışdırdılar. Niyə? Ona görə ki, axır vaxtlar camaat elə bil yarışa, bəhsə çıxmışdı bir-biriylə. Biri cücəplovu gətirirdi, o birinin buna imkanı çatmırdı. Bu da camaatın narazılığına səbəb olurdu! Hələ elələri olurdu, onun evindən “Teləkosə” gəlmirdi ümumiyyətlə (müxtəlif səbəblər ucbatından!) Nəticədə həmin şəxs çox pis vəziyyətdə qalırdı! Odur ki, sonralar qərara gəldilər ki, bu adəti ləğv etsinlər, yığışdırsınlar!

Sözün doğrusu, indi xəbərim yoxdur, həmin adət qalıb Dırığda ya yox? Bilənlər varsa, qoy yazsın, biz də bilək!

“İndi də ölü düşən günü verilən ehsana “Teləkosə” deyilir. Amma bu ehsanı yas sahibi verir. Bunun iqtisadi səbəbləri də var, yəni hər bir adam bu gün 50-60 nəfər yasa gələni yedizdirib yola salmaq imkanına sahibdir. Həm də bu gün uzaqdan-yaxından yas yerinə gələnlərin “Teləkosə” gətirmək imkanı da yoxdur, buna ehtiyac da yoxdur. Qədimdə yas sahibinin gələn qonaqlara kasıbçılıq ucbatından yemək çatdırma bilməməsi ucbatından, bu qonum-qonşunun gətirdiyi “Teləkosə” ehsanı zəruri bir iş idi, yəni ölünün dəfninə və başqa işlərə kömək edənlərin ac qalmaması üçün. Bu gün bölgəmizin heç bir yerində bu “Teləkosə” bişirib, yas yerinə gətirmək adəti qalmayıb. Bunun bir səbəbi iqtisadi inkişafdırsa, digər səbəbi qohum-qəbilənin artması, hərənin bir yerdə yaşaması (miqrasiyanın çoxalması), digər şəhər və rayonlardan təcili olaraq yas sahibinə kömək olmağa, dəstək olmağa tələsməsidir. Belə bir vəziyyətdə yas yerinə ehsan bişirib, gətirmək əlbəttə mümkün deyil. Amma yaxın qohum-qonşunun ölü sahibinə hər cür dəstək vermək, yardım etmək adəti bu gün də, başqa şəkildə də olsa, var, söz yox ki, həmişə də olacaq!

HUZN ADƏTON // HÜZR ADƏTLƏRİ (S:)

Xıdəvandi Aləmi bı dınyoədə insoni ofəyeyku jıqo xəyən, şərən bı.İnson həm sırə, həm bəmə. Vəyəən kardəşe, boştə mardon yassən dəvoniyə. In məclison har dovrədə bə həmon dovri tələbon uyğun bıən. Yolon votəşone: "Xəy de şəri boy". Əmə tolışonku vəyə adəton həxədə qəp jəmonə,esətən çəvon yas mərasimon dəvoniye həxədə vote piyedəme.

Yas mərasimon tolışonku ğədimə zəmononku de bə imrujnə ruj jiyeydə. Odəm bəştə həxə dınyo-bə Xıdo rəhmət şədəy çəy nezə odəmon-xıyzon, ov-avlodon,çəy el boəy yas oəqətin. In adət-ənənə imrujən dəvom kardeydə. Fərg çəvədə iborəte ki, zəmon dəyqiş be-be in ənənənən ıştə formə dəyqiş kardeydən.

Odəmi rəhmət şə ruji ov-avlodonbə çəvon so qırdə beydən. Zənənən-jenon, mərhumi nezə odəmon-çəy zoə, kinə, pıə, moə... bəmeydən, bə mərhumi ıştə neziyəti, əy çənə piye, boəy çəvon dıl sute sute-bə insonon de çəşə asi rosneydən. Bə dəfni xəyləki ko vinde lozime. Mərhumi bə rəhmət şə ruji ən yolə ko bə rəhmət şəkəsi dəfn karde-bə zəmin aspardeye. El qırdə beydə, har kəs qıləy ko vindeydə:

1. Mələ vardən, mardə tonə Yasin surə handeydə.

2. 4-5 kəs bə ğəbıston-əhlğubur şeydə. Mərhumi ğəbi kan-deydən.

3. Mərhumi şıştəvirəy hozı kardən, çəy şıştəkəson co beydən. Odəm beydə ki, çəy şıştəkəson ıştən odəmon (mərhumi zoə, kinə, amuəzo, amukinə, xaləzoə, xaləkinə, bibizoə, bibi-kinə...) beydən. (Çəmə pıə əmə ıştən-çəy se qılə zoə şıştışe.Im çəməzoəti ğərzbe)

4. Çı mardə vacibət-sıdr-kafur, kəfən vardə beydə. Mələ kəfəni bırneydə, hozı kardə.

5. Mardəşıştəvirədə de məlo yoliəti bə mardə ğısl doə beydə, sıdr-kafur peşandən, əy bə kəfən qətdən.

6. Mardə bə tabut noydən, ıştə nezə odəmon, eli duşədə bə əhlğubur dəro qındən. Mələ mardə navədə şədə, "Ərrəhman" surə handeydə.

7. Bə ğəbıstın dəşe bəpeşt tabut bə zəmin noə beydə. Mələ əyo bə odəmon bə resəoqətdə, ıstənən çəvon navədə mandə, mardə nımoji votdə.

8. Mardə bə ğəb noydən. 2 kəs bə ğəb eşdə (bə ğəb eşəkəson nezə odəm bıbo, çok bəbe) Mardə ğəbədə bə vırə noy bəpeşt i kəs bə kəno beşdə, ğəbi səpe de parçə edoydən, mələ təğlid doydə.

9. Təğlidi bəpeşt ə odəm bə kəno beşdə, ğəbi kətləcuon dəçındən. Çəy bəpeşt ğəbi səpe edoydən. Mələ bo mardə qıləy Yasin handə, odəmon bə mardəsoybi kə oqardən (Detobə ıyo bəyon yas mərasimi dini ğaydon, ayinonin. İmon İslamiyyəti soxtə beyku de bə esə dəyqış nıbə ğaydonin.

Detobə 60-ci soron miyonə huzn məclison dəvoniye itkə cocurbe. El de bə seməşəvi bə uzrsoybi ıstə kəyku ehsan pate nəhaştin. Məclis qırdə əbiy, har ikəsi kəyku ehsan (plo) əpatin, kəy jen 1,2,3,4 nimçə (çəy zu bə çənəy bərəsibo) uzrsoybi kəy əbəy. Bimi xəlği arədə “eləsifə”(yəne eləsulfə) əvotin. Diy hampon həmə əyo əbiyn. Qıləy nimçə həmun vardəkəsi merdi vədə, əmandəy co ğonəğon vədə ənəyn. Uzrsoyb ıstə musubətədə beyro əy bə ziyodə zu enəğandin.

Uzri iminə ruji mardə bə həxi vırə rosne bəpeşt odəmon ıstə zıvışkıəy bə mardəsoybi koməq əkəyn. Çəy dəfni xarcon beəşin. Bə uzr oməkəson jenon ıstə kəyku bəyonədə (ordə, bırz, peşinnə zəmononədə ğənd, çay) əvəyn. 60-ci soron miyonə bəpeşt siyahi bə miyon beşe. İnonon bə iyəndi de puli koməqəti kardşone. Bə uzrəvırə dastədə çiy varde adət petoşə be. In ğaydə çokiyəti əv be ki, insonon ziyodə şələku rəxəyn. Bevəci əv be ki, uzrən bə ğarz peqarde. Sıftə kosibon eləsifə nəbəyn, hampon,ərbobon bəvon koməq əkəyn, çəvon məclisi bə ro ədəyn, pul nıvışte bəpeşt əvon ğarzıxo bin.

Uzrsoyb seməşəvi ehsan ədəy. Zəmonə dəvarde, insonon jimon çok be-be (pul heyve be, çadıron bə əməl oməyn, uzr dəvone sıftənə vaxtonsə hoston be) uzr haft ruj be. Uzrsoyb haft ruj məclis dəvoni. Haft ruj çəştə, şanqonə bə cəmati ehsan ədəyn. Sem, haftıməşəvi diyədə həməy, şəhrondə siyohiyədə

nombəkəson həməy vəhdə əsənin, yolə ehsan ədəyn. Seməşəviyən haftıməşəvi bo mardə Ğiron aspardin. Haftıməşəvi bə məlonçilyasin iyən Ğiron ədəyn. Çılıyasini detobə çılımı ha ru j bo mardə şaməvoni i qılə handən. Ğironi detobə çılımı məlo handeydə.

Ha cımmə şəvi vəhdə əstənin, de məlo bəsə ğəbisə əşin, yasin əhandin. Çəy bəpeşt bəkə əvoyn ijənən Yasin əhandin, ehsani bəpeşt əyo bəkəson pevilo əbin, əşin.

Çılımə şəvi ijənən vəhdə əstənin, cəmat qirdə əbiy, ğəbisə əşin, Yasin əhandin, mardəsoybi kəy əvoyn. Yolə məclis əqətn. Ğiron asparde bəpeşt ehsan ədəyn, bo mardə dıvon əhandin. Məlo dini həqqədə qəp əjəniy. Çəy bəpeşt odəmon bəştə kə əşin.

Həmun sori “Rujə id” iyən “Nəvizə id” bo mardəsoybi si-yoid hisob əbiy. Elı-tobyə bə mardəsoybi kə əşiy, bəçəy mardə rəhmət əvotin, bə kəsoybiən çımı bəpeşt xəyə rujon vindeyro dıvo əkəyn.

Bo mardə ikərən sorədə ehsan ədəyn. Vəhdə əsənin, məlo əvoy, ğəbisə əşin, Yasin əhandin. Məclisi dumoy kəyku əbiy. Çadır əjənin, Ğiron aspardin, ehsan ədəyn....

Uzri sıftəku mardəsoybi kəyku de merdə məclisi bərobər jenə məclisən əbiy. Jenə məclisədə bo məclisi barde mərsiyə-xanəjen əbiy. Jenə məclisi merdəməclisiku fərg əve ki, ıyo Ğiron asparde beydəni. Jenon məclisədə bəmə-şivən vey beydə. Vey kərə uzursoybi məclisi i ğaydədə oqəte zuş vışqədəni. Maştə de tobə şanqo mardəsoybi bəme çətine. Berdəm mardəkəs cıvon beədə, ım itkən çətin beydə. Ruji dırozi kirdi jəy, bəme, məclisi mizoni oqəte çə mərsiyəxani koy...

Mardəkəs cıvon beədəy çəy mafə dimisə sı edoydən. Im esətən jiqoy.

Uzr-yas məclisi dəvoniye bə insonon iqtisadi holi çoknə be diyə kardə. İnsonon çok jimon kardəbon, ıştə məclisiən çok dəvoneydən. Çımı pıə əvotiy: çımı vindəyku, çətinə vaxton vey bıə. Odəm əmardiy, dəfni bəpeşt qamə vaxton soədə qıləy tımon oğandin, sardə vaxton qıləy kədə çan kəs bəbiybo, əniştin. Məclis bənə esətnə ğal nəbiy. Oxonnə 50-55 sor çı məclison ən

ğalə dovr bıə. Oxonnə soronədə yas məclisonədə bə vey adəton petoşə bıən. Isə uzr tolışonku se ruj, kali vaxt 2 ruj (berdəm odəm şaməvonu dəfn bəbo, seminə ruji çoştəni de semi doyr orəxdə) beydə.

Çı votəyonədə bə jıqo ğəror ome bəbe ki, tolışon yas məclisonən iştən xısusıyyəton hestışe.

* * *

Allah yer üzündə insanı yaradandan bəri xeyir də (məclisləri) olub, şər də. İnsan həm gülüb, həm də ağlayıb. Toy da edib, ölüləri üçün yas da keçirib. Ancaq bu məclislər hər dövrün tələblərinə uyğun keçirilib. Atalar deyib: "Xeyirlə şər qardaşdır. Yuxarıda talışların toy adətləri haqqında müfəssəl yazdıq, bir qədər də yas mərasimləri haqqında danışaq.

Yas mərasimləri talışlarda qədim zamanlarda yaranmış, bu günə qədər də yaşayır. İnsan haqq dünyasına-Allahın rəhmətinə qovuşanda yaxınları (ailəsi), qohum-əqrəbası, el-oba ona yas saxlayardı.

Bu adət-ənənə bu gün də davam edir.

Fərq ondadır ki, zaman dəyişdikcə bunlar da formasını dəyişir.

Rəhmətə gedən gün qohum-əqrəba yığışır. Qadınlar, mərhumun yaxınları-oğlu, qızı, atası, anası... ağlayır, mərhuma yaxınlıqlarını, ürək yanğısını göz yaşları ilə bildirirlər. Dəfn üçün xeyli iş görmək lazımdır. Həmin günün ən vacib işi rəhmətə gedənin dəfni-torpağa tapşırılmasıdır. El yığılır, hərə bir iş görür:

1. Molla gətirilir, mərhumun başı üstündə Yasin surəsi oxunur.

2. Dörd-beş nəfər qəbristanlığa gedərək qəbri qazır (Şəhərdə bu işi qəbir qazanlar görür).

3. Mərhumun yuyulan yeri hazırlanır, yuyanlar müəyyənləşdirilir. Çox vaxt meyiti öz yaxınları (oğlu, qızı, əmioğlu, əmiqızı, xalaoğlu, xalaqızı, bibioğlu, bibiqızı...) yuyur.

(Atamın vəsiyyətinə görə onu biz-üç oğlu yudu. Bu bizim oğulluq borcumuz idi.)

4. Vacibat-sidr-kəfür gətirilir. Molla kəfəni kəsib hazırlayır.

5. Meyid yuyulan yerdə mollanın rəhbərliyi ilə meyidə qusl verilir, sidr-kəfur səpilir, kəfənə tutulur.

6. Ölü tabuta qoyulur, yaxınların, elin çiyində qəbristanlığa yola salınır. Molla öndə gedərək “Ərrəhman” surəsini oxuyur.

7. Qəbristanlığa daxil olandan sonra tabut yerə qoyulur. Adamlar cərgəyə düzülür, cənazə namazı qılınır.

8. Ölü qəbrə qoyulur, 2 nəfər qəbrə düşür, (qəbrə düşənlər yaxın adamlar olsa, daha yaxşı olar). Ölü qəbirdə yerləşdirildəndən sonra bir nəfər kənara çıxır, qəbrin üstünə parça tutulur, mollatəqlid verir. Təqliddən sonra o bir nəfər də qəbirdən çıxır, qəbrin üstünə taxtalar (talışlar kətləçü deyirlər) düzülür. Sonra qəbrin üstü torpaqla örtülür. Ölüyə Yasin oxunur və dəfn sona yetir, geri qayıdırlar. Bura qədər olanlar yas mərasiminin dini qaydaları, ayinləridir.

60-cı illərin ortalarına qədər hüzn məclislərinin keçirilməsi bir qədər başqa cür idi. El üç axşamına qədər hüzn sahibinə evində xörək bişirməyə imkan verməzdi. Üç axşama qədər hər kəs evində ehsan (plov) bişirər, evin qadını 1,2,3,4 boşqab (gücü nə qədərə çatardısı), hüzn sahibinin evinə aparardılar. Buna xalq arasında “el süfrəsi” deyərtilər. Kəndin sayılıb-seçilən adamları orada olardı. Bir boşqab xörək gətirən evin kişisinin qabağına, artıq gətirilənlərdən başqa qonaqların qabağına qoyulardı. Hüzn sahibi öz müsibətində olduğu üçün onu artıq gücə salmazdılar.

Hüznün birinci günü rəhmətə gedən Haqq dünyasına çatdırıldıqdan sonra insanlar gücləri çatandan (pulla) hüzn sahibinə kömək edərdilər. Onun dəfn xərci çıxardı. Hüznə gələnlərin qadınları evlərində olandan (düyü, un, sonrakı dövrlərdə qənd, çay) yaspayı gətirərdilər. 60-cı illərin ortalarından sonra siyahı ortaya çıxdı. İnsanlarımız bir-birinə pulla kömək etməyə başladılar. Hüzn yerinə əldə ərzaq aparmaq adəti ləğv edildi. Bunun yaxşı cəhəti orasında ki, insanlar artıq yükədən azad edildilər. Pis cəhəti o oldu ki, hüzn də borca-mükəlləfiyyətə çevrildi. Əvvəlki dövrdə kasıblar el süfrəsi aparmazdılar,

hampalar, nisbətən varlılar kömək edərtilər, onların məclisini yola verərtilər, pul yazmaq ortaya çıxandan sonra onlar, bir növ, borclu oldular.

Hüzn sahibi üçüncü gecə ehsan verərdi. Zaman keçdi, insanların həyat şəraiti yaxşılaşdı (Həm pul gəliri artdı, həm də çadırlar əmələ gəldi, hüzn keçirmək əvvəlkinə nisbətən asanlaşdı), hüzn yeddi gün oldu. Yeddi gün məclis keçirilər, yeddi gün günorta, axşam ehsan verərtilər. Üç, yeddi axşamları kənddə hamıdan, şəhərdə isə hüznrdə iştirak edənlərin vədəsi alınardı, böyük ehsan verilərdi. Üç, yeddi axşamları ölü üçün Quran tapşırılardı. Yeddi gecəsi mollalara qırxyasin, Quran oxumaq tapşırılardı. Qırxyasin qırxa qədər hər gün axşamçağı oxunardı. Quran isə qırxa qədər oxunmalı idi.

Hər cümə axşamı vədə alardılar, molla adamlarla qəbir üstə gedər, Yasin oxuyardılar. Geri dönəndən sonra Yenə bir Yasin oxuyardılar, ehsan yeyiləndən sonra adamlar evlərinə dönərtilər.

Qırx gecəsi yenə vədə alınar, camaat yığışıb qəbir üstə gedər, Yasin oxunar və geri qayıdardılar. Böyük məclis quruları. Quran tapşırılardı. Sonra ehsan verilər, dualar oxunar, molla dini söhbətlər edərdi. Nəhayət, məclis dağılar, hamı evlərinə gedərdi.

Həmin ili "Orucluq bayramı", "Novruz bayramı" hüzn sahibi üçün qara bayram hesab olunardı. Qohum-əqrəba hüzn sahibinin evinə gedər, bir daha başsağlığı verər, ev sahibinə bundan sonra xoş günlər arzulayardı.

Ölü üçün bir də il tamamında məclis qurular, ehsan verilərdi. Vədə alınar, molla camaatla qəbir üstə gedər, Yasin oxunardı. Məclisin davamı evdə olardı. Çadır qurular, Quran tapşırılar, ehsan verilərdi.

Hüznün əvvəlindən hüzn yerində kişi məclisi ilə bərabər qadın məclisi də olardı. Qadın məclisində məclisi idarə etmək üçün mərsiyəxan oturardı. Qadın məclisininin kişi məclisindən fərqi ondadır ki, burada Quran tapşırma olmur. Qadın məclisində ağlaşma çox olur. Çox zaman hüzn sahibininin məclisi bir qaydada

saxlamağa gücü çatmır. Səhərdən axşama kimi ölü yiyəsinin ağlaması qeyri-mümkündür. Ölən cavan olsa, vəziyyətin çətinliyi göz qabağında olur. Bütün günü ağı demək, ağlamaq, məclisin mizanını saxlamaq mərsiyəxanın öhdəsinə düşür....

Ölən cavan olanda tabutun üstünə qırmızı örtülərdi. Bu indi də belədir.

Hüzzr-yas məclisini necə keçirmək insanların iqtisadi vəziyyətindən asılıdır. İnsan yaxşı yaşayanda öz məclislərini də yaxşı keçirir. Atam deyərdi: mənəm gördüyümdən çətin vaxtlar çox olub. Adam ölərdi, dəfndən sonra isti vaxtlar həyətdə bir həsir sərilmərdi, camaat oturardı. Soyuq vaxtlar bir otağa yığışardılar. Məclis indiki kimi gur olmazdı”.

Son 50-55 il məclislərin ən gur dövrü olub. Son illərdə yas məclislərində bir çox qaydalar ləğv edilib. İndi talışlarda hüzzr üç gün, bəzi vaxt iki gün (ölən axşamçağı dəfn olunursa, üçüncü gün günorta üç verilməklə yekunlaşır) keçirilir.

Beləliklə, deyilənlərdən aydın olur ki, talışlarda hüzzr-yas məclisləri də özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir.

NİFİNON- QARĞIŞLAR (S: 8)

1. Xıdo bə bevəcə odəmi nəhlət bıko
Allah pis adama lənət etsin.
2. Xıdo bevəcə odəmi umri bıbırno
Allah pis adamın ömrünü kəssin.
3. Bevəcə odəm rohəti nıvındo
Pis adam rahatlıq görməsin.
4. Xıdo bə bevəcə odəmi ğərə bıdo, nanqır nıdo
*Allah pis adama qaşınma (“ğərə” qaşınma xəstəliyidir)
xəstəliyini düçar etsin, qaşınmaq üçün dırnaq verməsin.*
5. Xıdo bə bevəcə odəmi dard bıdo, dəvo nıdo
Allah pis adama dərd versin, dərmanı tapılmasın.
6. Bevəcə odəmi rişə pesiyo
Pis adamın kökü kəsilsin.
7. Xıdo bevəcə odəmi siyoruj bıko
Allah pis adamı qaragün etsin.
8. Bevəcə odəm ıstə əğlon xəyri nıvındo
Pis adam balalarının xeyrini görməsin.
9. Xıdo bevəcə odəmi siyoruj bıko
Allah pis adamı qaragün etsin (qaragünə qoysun)
10. Xıdo bevəcə odəmi nuni bıbırno
Allah pis adamın çörəyin kəssin.
11. Bevəcə odəm bə nun dənırəso
Pis adamın əli çörəyə yetməsin.
12. Xıdo bevəcə odəmi çı siyoujiku benıko
Allah pis adamı qara gündən çıxartmasın.
13. İştı peşt barişyo
Belin qırılsın.
14. Xıdo ıştı peşti bə zəmin bıjəno
Allah kürəyini yerə vursun.
15. İştı sə bə zəmin bıbo
Başın yerə girsin.
16. Tımi bə zəmin bıboş
Səni yerə girəsən.

17. Zəmin tını bıdızo
Görüm yer səni oğurlasın.
18. Tını bə ğəb bıboş
Səni qəbrə girəsən.
19. Tını bə ğəb bınom, ğəbi bəy edom
Səni qəbrə qoyum, qəbrin qapısını bağlayım (hərfi tərcümə)
20. Ğəb tını edızıyo
Qəbir səni ağışuna alsın (İdiomatik tərcümə)
21. Bəlo ıştıku kam nıbo
Bəla səndən əskik olmasın.
22. Tını bə cıvoni bıardoş
Səni cavan öləsən.
23. Tını bə ərsə nırəsoş
Səni görüm yetkinliyə (ərsəyə) çatmayasan.
24. Tını zoə nıboş, bə zon dənırəsoş
Səni cavan olub cavanlara qoşulmayasan.
25. İştı cıvonə sə bə zəmin bıbo
Sənin cavan başın yerə girsin.
26. Tını bə vəyuy bıardoş
Səni gəlin öləsən.
27. Bə kədə poçə dıroz nıkoş
O evdə ayaq uzatmayasan.
28. Bə kədə rohəti nıvındoş
O evdə rahatlıq tapmayasan.
29. İştı və əğıl nıvındo
Qucağın uşaq görməsin.
30. Şə vırədə xəyr nıvındoş
Getdiyın yerdə xeyir görməyəsən.
31. Ə molon bəştı soxə (merıs) bımandon
O mallar sənin mirasına qalsın.
32. İştı qırdəkardəy bə co kəsi ğısmət bıbu
Yığdığın özgəyə qismət olsun.
33. Əv neçi qəvədə zıkə bıjəno
Canavarın ağızında səsi gəlsin.
34. İştı qəzənc sıpə ruji bıbo

- Sənin qazancın itlərin qisməti olsun* (şərti tərcümədir-dəqiq mümkün deyil)
35. Əv bəpe poymol bibo
Onu görüm paymal olsun (yəni heç kimə qismət olmasın).
36. Bəmi zərəl jəkəsi Xıdo zərəl bijəno
Mənə ziyan vurana Allah ziyan vursun.
37. Ki kə vılo bəka,
Xıdo çəy kəy vılo bıko
*Kim ev dağıdacaqsa,
Allah onun evini dağıtsın.*
38. Bevəcə odəmi kəy Xıdo xərobə bıko
Pis adamın evini Allah xaraba qoysun.
39. Xıdo çəy yurdi du, taxti talan bıko
Allah onun yurdunu yalan, taxtını talan eləsin.
40. İştə kəşə zəhməti xəyri nıvındo
Çəkdiyi zəhmətin xeyrin görməsin.
41. Xıdo bəlo kam nıboiştıku
Allahın bəlası səndən əskik olmasın.
42. Xıdo gəzzəb bıkobəti
Allahın qəzəbinə düçar olasan.
43. Xıdo çəy otəşi eko bəçəy ıştən sə
Allah onun odunu öz başına töksün.
44. Xıdo okıštoçəy çoy
Allah onun çırağını söndürsün.
45. Əv bəpe rohətə ruj nıvındo
O gərək rahat gün görməsin.
46. Əv bəpe tikə -tikə bibo
Onu gərək parça-parça olsun.
47. Xıdovandialəm tını siyoruj bıko
Allah səni qara günə qoysun.
48. Lınq arışiəy omedə
Ayağıqırılmış gəlir.
49. Lınqı barişyo, bevəcə odəm
Ayağın qırılın, pis adam.
50. Sə bə zəmin bibo, dəməərəsə odəm

- Başın batsın, qanmaz adam.*
51. İştı zıvon bə Lailəhailəllah nihito
Dilin Lailəhailəllaha yatmasın.
 52. Mardeədəy botı kəfən pəydo nıbo
Öləndə səninçün kəfən tapılmasın.
 53. Çə honi(çoli) ov bəti ğismət nıbo
O bulağın (quyunun) suyu sənə qismət olmasın.
 54. İştı zik okışıyo
Ocağın sönsün (təxmini tərcümə)
 55. Tını bıvındom çı dınyoədə bevayə bışoş
Səni görüm bu dünyadan arzularına çatmadan gedəsən.
 56. Çımı doəyon zəhər bıbo, tını bıkişto
Verdiklərim zəhərə dönüb səni öldürsün.
 57. İştı hardəy iştı xırtədə bımando, tını bitosno
Yediyin boğazında qalıb səni boğsun.
 58. Tı bə soədə ovc nikoş
Sən o həyətdə artmayasan.
 59. Tatə tənu botı nun nıpato
İsti təndir sənə çörək bişirməsin.
 60. İştı moə iştı səyku muyərındon bıko
Anan başının üstündə saçlarını yolsun.
 61. İştı moə bəştı lovi bınistə
Anan sənənin müsibətində otursun.
 62. Tı iştə balon xəyri nıvindoş
Balalarının xəyrini görməyəsən.
 63. Tını peçəkoş
Qəfil öləsən.
 64. İştı moə botı “baləvay” bıko bıbəmo
Anan səninçün- “balam vay” - deyib ağlasın.
 65. Tı iştə kəyku con nıdoş
Evində canın çıxmasın....
 66. Bəştı vay bınişdom
Vayıva oturum.
 67. Qəvı şat bıbo
Ağzın əyilsin.

68. Zəlil bıboş
Zəlil olasan.
69. İştı qətə ro tını bıbırno
Tutduğun yol səni tutsun (sənə qənim olsun)
70. Kinə nıboş, bə kinon dilə dənişoş
Qız olub qızlar içinə çıxmayasan.
71. Nimədə bımandoş.
Yarıda qalasan
Yarıyıb-yarımayasan.
72. Tını bıvındom lıskə-lıskə bıboş
Səni görüm para-para, tikə-tikə olasan.
73. Xıdo bəti ğəzəb bıko
Allahın qəzəbinə gələsən.
74. Cəğə bısuto
Ciyərin yansın!

NOLƏYON // NALƏ-HARAYLAR (S:4)

Əlöləm Həşəm be,
Vilonım həşəm be.
İştıku co bım,
Bəmey pişəm be.
*Əlöləm Həşəm oldu,
Güllərim xəşəl oldu.
Səndən ayrıldım,
Ağlamaq peşəm oldu.*

Loloyım vote,
Xəyrim nıvinde,
Yətimə baləm,
Biçorə baləm.
*Laylay söylədim,
Xeyir görmədim.
Mənim yetim balam,
Çarəsiz balam.*

Sardovım nihay,
Nıdoy bəmi hay.
Maş-dirıq karde,
Mivəş nıvarde.
*Sərin su içmədim,
Mənə hay vermədin.
Dirrik etdin, bağ saldın,
Meyvə-barın dərmədin.*

Mivəm nıvinde,
Xəyrim nıvinde.
Yətimə baləm,
Biçorə baləm.
*Barın görmədim,
Xeyrin görmədim.
Mənim yetim balam,
Çarəsiz balam*

LOVƏYON // YALVARIŞLAR (S: 4)

Kəjələ, kəjələ/Sağsağan, sağsağan

Kəjələ, kəjələ,
Bə çımı doy tik məjən.
Çımı do livə bəva,
Livə bədom bəştə göçi,
Göç bəmi dumə bədoy,
Dumə bədom bəştə nənə,
Nənə bəmi kukə bədoy.
Kukə bədom bə məlo,
Məlo bəmi dərs bədoy,
Dərsi bədom bə Xıdo,
Xıdo bəmi umır bədoy,
Bə piyəjenon maq bədoy,
De pəli xoki ebədoy.

*Sağsağan, sağsağan,
Ağacımı dimdikləmə.
Ağacım yarpaq gətirər;
Yarpağı verərəm qoçuma,
Qoç mənə quyruq verər;
Quyruğu verərəm nənəmə,
Nənəm mənə kökə verər;
Kökəni verərəm Mollama,
Molla mənə dərs verər;
Dərsi verərəm Allaha,
Allah mənə ömür verər;
Qocalara ölüm verər,
Bel ilə torpaq örtər.*

HA ŞƏLƏKİ, VƏLƏKİ // AY ŞƏLƏKİ, VƏLƏKİ (S: 4)
(Allaha müraciət)

Ha Şələki, Vələki,
Yəviro, qandımiro,
Ha xosə Xıdo, hışki peqət,
Tari eğand,
Hay Xıdo, vay Xıdo.
Ay Şələki, Vələki
Arpa üçün , buğda üçün,
Ay gözəl Allah, quruluğu götür,
Yaşlığı (yağmuru) gətir...
Ay Allah, vay Allah...

DIVON // DUALAR (S: 8)

1. Xıdo bətı (bəşmə) dirozə umr bıdə
Allah sənə (sizə) uzun ömür versin.
2. Xıdo tını (şıməni) həmişə şo bıkə
Allah səni (sizi) həmişə sevindirsin.
3. Xıdo İştı (şımə) balon oqəto
Allah sənın (sizin) balalarını (ınızı) saxlasın.
4. Xıdo bətı (bəşmə) çətinə ruj ğısmət nıkə
Allah sənə (sizə) çətin gün göstərməsin.
5. Xıdo tını (şıməni) de bevəcə ruji bə intıhom nıkəş
Allah səni (sizi) pis günlə imtahana çəkməsin.
6. Xıdo tını (şıməni) bəştə yolon dim omə kəsonədə nıkə
Allah səni (sizi) böyüklərin üzünə ağ olanlardan (ağvalideyn) etməsin. (Cavanlara aiddir)
7. Xıdo bə həmə yolon çəy fərzəndon şo-şodkoməti ğısmət bıkə
Allah bütün valideynlərə övladlarının sevincini qismət etsin.
8. Ruzi bıdə Xıdoy, Xıdo ıştı (şımə) ruzi bıdə
Ruzi verən Allahdır, Allah sənın (sizin) ruzini(zi) versin.
9. Xıdo bə həməy salim avlod ğısmət bıkə
Allah hamıya salim (sağlam düşüncəli, imanlı) övlad qismət etsin.
10. Xıdo hiç kəsi sədə ağı, çəşonədə ruşnə nıstəni
Allah heç kəsin başından aqlını, gözündən işığı almasın.
11. Xıdo tını (şıməni) bisırvonı
Allah səni (sizi) güldürsün.
12. Xıdo tını (şıməni) dəməndə onıqəti
Allah səni (sizi) naçar saxlamasın.
13. Xıdo ıştı (şımə) oxoy bəxəy bıkə
Allah sənın (sizin) axırınızı xeyirə calasın .
14. Xıdo ıştə bəndə çəşbəro onıqəti
Allah heç bir bəndəsinin gözünü yolda qoymasın.
15. Xıdo ıştə hiç bəndə de vəşinəni bə intıhom nıkəşı
Allah heç bir bəndəsinin aqlıqla imtahan etməsin.
16. Xıdo ıştə doə dasti şımə səpe penıqəti
Allah verən əlini üstünüzdən əskik etməsin.

- 17.Xıdo ıştı doə dasti nıbrını
Allan verən əllərini kəsməsin.
- 18.Xıdo bətl ovand bıdə
Allah işlərini avand eləsin.
- 19.Xıdo tını eliətədə kam nıkə
Allah səni ellikdə (el içində) əskik eləməsin.
- 20.Xıdo hiç kəsi bepeşt nıkə
Allah heç kimi arxasız etməsin.
- 21.Xıdo bə həməy imdodi bırası, əmənen çəy dilədə
Allah hamının imdadına çatsın, biz də onlarla bir yerdə.
- 22.İştə balon xəyri bıvindoş
Balalarının xeyrin görəsən.
- 23.Xıdo ıştı doə dasti dıroz bıkə
Allah verən əlini həmişə uzun eləsin.
- 24.Xıdo tını bədə çəşon, bədə nəfəsonku bıqordını
Allah səni bəd gözlərdən, bəd nəfəsdən qorusun.
- 25.Xıdo tını həmişə səbarz bıkə
Allah səni həmişə başıuca eləsin.
- 26.Dırozəji bıboş
Uzunömürlü olasan.
- 27.Xıdo ıştı roy oj bıkə
Allah yolunu açıq eləsin.
- 28.Xıdo həməy balon oqəto, çəmənkiyionən çəy dilədə
Allah hamının balalarını saxlasın, bizimkiləri də onlarla bahəm.
- 29.Xıdo bəştə yoliyəti xotır bəmə rəhm bıkə
Allah böyüklüyü xatirinə bizə rəhm eləsin.
- 30.Xıdo bə har ikəsi bəçəy diliyo bıdə
Allah hər kəsə ürəyinə görə versin.
31. Xıdo ıştı molı hejo imomi roədə ğısmət bıkə
Allah sənın malını həmişə imam yolunda qismət eləsin.
- 32.Xıdovandi aləm bəştı imdodi bırası
Allah (Xudavəndi-Aləm) sənın imdadına çatsın.
- 33.Xıdo ıştı umri dıroz bıkə
Allah ömrünü uzun eləsin.
- 34.Xıdo axirətədə əməni əhli-beytiku, əhli beyti çəməku co nıkə

- Allah axirətdə bizi əhli-beytdən, əhli-beyti bizdən ayırməsın.*
35. Xıdo bəştə bəndə kəvılokardə jen ğısmət nıkə
Allah heç bir bəndəsınə evdağıdan arvad qısmət eləməsın.
36. Xıdo har ikəsi ğəzəncı bəy ğısmət bıkə
Allah hər kəsın qazancını onun özünə qısmət eləsın.
37. Xıdo dəmə bəçəmə ağlıro rəftor nıkə
Allah bizımlə bizim ağlımıza görə rəftar etməsın.
38. Xıdo ım nəslı səpe ıştı yoliəti kam nıkə
Allah bu nəslın üstündən (sənin) böyüklüyünü əskik etməsın.
39. Dılon sırro bə Xıdo zıneydə
Ürəklərin sırrını Allah bilir.
40. Xıdo bəti xəyr bıdə
Allah sənə xeyir versın.
41. Xıdo çı vəyə xəyri bıdə bəti
Allah bu toyun xeyrini sənə versın.
42. Xıdo çı balon xəyri bəçəvon yolon bıdə
Allah valideynlərinə bu balaların xeyrini nəsib etsın.
43. Xıdo bəti zoə bıdə
Allah sənə oğul versın.
44. Xıdo bəti nəvə bə və qəte ğısmət bıkə
Allah sənə qucağında nəvə tutmağı qısmət etsın.
45. Xıdo bə hiç kəsi balə doğı nıjəni
Allah heç kimsəyə övlad dağı göstərməsın.
46. Xıdo bəştə yoliəti xotır tını ıştə kəşi jiyədə bıstəni
Allah böyüklüyü xatirinə səni qanadı altına alsın.
47. Xıdo ıştı doədstı dıroz bıkə
Allah verən əlini uzatsın.
48. Xıdo bəşmə bədəvo nıjəni
Allah üstünüzdən yaman yel əsdirməsın .
49. Xıdo hiç kəsi be kimsənə nıkə-
Allah heç kəsi kimsəsiz etməsın.
50. İ(qılə)bınoş, da (sa) peqətoş
Bırə- on (yüz) götürəsən
51. Xıdo bəştı cıvonə conı nıqıno
Allah cavan canına qıymasın.

52. Xıdo bəmə həni dave ğismət nıkə
Allah bizə bir daha müharibə qismət etməsin.
53. Xıdo ıştı mardon rəhmət bıka
Allah ölənlərinə rəhmət eləsin.
54. Xıdo ıştı mandəyon conı sələmət bıka
Allah qalanlarını salamat etsin.
55. ıştı qəvo beşəy, Xıdo bıməso
Ağzından çıxanı Allah eşitsin.
56. Xıdo ıştı dusti dust bıko, dışmeni zəlil
Allah dostunu dost, düşməni zəlil eləsin.
57. Hiç Xıdo bəndə bəti mıhtoc nıbu
Heç Allah bəndəsi sənə möhtac olmasın.
58. Xıdo bə həmmə rəhm bıka, əmənen çəy dılədə
Allah hamıya rəhm etsin, biz də onun içində.
59. Xıdo tını bəmə ve nızını
Allah səni bizə çox görməsin.
60. Ğəssəm bıbu bə Xıdovandı Aləmi, mı çı koy xəbə nime
(Aləmlərin Rəbbinə) Allaha and olsun ki, mənim bu işdən xəbərim yoxdur.
61. Tını bıvındom şivıliv bıstənoş
Səni görüm qol-budaq açasan.
62. Tını hiç vaxtı qiybəkul nımandoş
Heç vaxt boynubükük qalmayasan.
63. ıştı kardə çokyon bəştı imdodi birəsin
Elədiyın yaxşılıqlar köməyinə çatsın.
64. Tı ki, mını şo karde, Xıdo tını şo bıko
Sən ki məni sevindirdin, Allah səni sevindirsin.
65. İlahi tını ğəssəm doydəm bəştı yoliəti, çəmə dili de Ğironi ruşin bıka
İlahi səni and verirəm böyüklüyünə, qəlbimizi Quranla işıqlandır.
66. İlahi, tını ğəssəm doydəm bəştı yoliəti, əməni oxoybəxəyr bıka
İlahi, səni and verirəm böyüklüyünə, bizim axırımızı xeyirə cala.
67. İlahi, tını ğəssəm doydəm bəştı yoliəti, çəmə yolon (pə, moə, babə...) bıbxş
İlahi, səni and verirəm böyüklüyünə, valideynlərimizi bağışla.

68. İlahi, bə har kəsi çəy qımonro cəzo bədə
İlahi, hər kəsi günahlarına görə cəzalandır.
69. İlahi, məni xıyzoni tonu siyodim məkə
İlahi, bizi ailə yanında üzügara etmə.
70. İlahi, bə hiç kəsi balə doği məjən
İlahi, heç kimsəyə bala dağı göstərmə.....
71. İlahi, bə harkəsi bəçəy dılıro bədə, de harkəsi bəçəy dılıro
 rəftor bıkə
İlahi, hər kəsə ürəyinə görə ver, hər kəsə ürəyinə görə rəftar et.
72. İlahi, əməni bevəcə odəmi şəriku bıqordın
İlahi, bizi pis adamların şərindən qoru.
73. İlahi, zolimi zıımı bəçəy ıştən sə ekə
İlahi, zalımın zülmün onun öz başına tök.
74. Xıdo tını zolimi zılmiku bıqordını
Allah səni zalımın zülmündən hiş eləsin.
75. Xıdo bə bevəcə odəmon insof bədə
Allah pis adamlara insaf versin.
76. Ovi sardon, nuni tat bibu
Suyun sərin, çörəyin isti olsun.
77. Xıdo bə ha dıtərəfi xəyr bədə
Allah hər iki tərəfə xəyir versin.
78. Xıdo de noşukrə bəndə aqli dəy rəftor nıkə
Allah naşükür bəndənin aqlına görə onunla rəftar etməsin.
79. Xıdo şıməni bədə çəşon, bədə nəfəsonku bıqordını
Allah sizi bəd gözlərdən, pis nəflərdən qorusun.
80. Xıdo şıməni de ninıbi, de vəşiyəni, de dave bə intıhom nıkəşi
Allah sizi yoxluq (yoxsulluq), aclıq və müharibə ilə imthana çəkməsin.
81. Xıdo çəmə axırəti bədə
Allah axirətimizi versin.
82. Xıdo əməni hejo Allahuəkbər votəkəsonədə bıkə
Allah bizi həmişə Allahuəkbər deyənlərdən etsin.
83. Xıdo mərhəmətinə dast şımə səpe nıbirıy
Allahın mərhəmət əli üstünüzdən əskik olmasın.
84. Xıdo ıştə bəndə de bevəcə avlodi bə inthom nıkəşi

- Allah bəndəsini pis övladla imtahana çəkməsin.*
85. İştə əğılon şoyəruji bıvindoş
Uşaqlarının xoş gününü görəsən.
86. İştı vəyəpilo bəhomon
Toy plovunu yeyək.
87. İştə yolon hejo şo bıkoş
Böyüklərini (valideynlərini) həmişə sevindirəsən.
88. Bəştə dili piyəyon bırasıoş
Ürəyində olan istəklərə (arzulara) çatasan.
89. Şəvıradə çokəruj bıvindoş
Getdiyın yerdə xoş (ağ) gün görəsən.
90. Bəştə şə kə xəy-bərəkət bıbə
Getdiyın evə (ailəyə) xeyir, bərəkət apar.
91. Xıdo bəştı soy, bəştı kaştı-qılı bərəkət bıdə
Allah sənın həyat-bacana, əkin-biçininə bərəkət versin.
92. Xıdo bəştı sufrə bərəkət bıdə
Allah süfrənə bərəkət versin.
93. Xıdo ıştı sufrə bol bıkə
Allah süfrəni bol eləsin.
94. Xıdo ıştı kəy ovdonə bıkə
Allah evini abad eləsin.
95. Xıdo bəştı ğəzənci bərəkət bıdə
Allah qazancına bərəkət versin.
96. Tını bıvdom hejo dast dıroz bə kəsonədə bıboş
Səni görüm həmişə əli uzun olanlardan olasan.
97. İştı sədo hejo barzə vıronədə bo
Səsin həmişə uca kürsülərdən gəlsin.
98. Xıdo ım qədə balon dastı bə nuni bırosnı
Allan bu kiçik balaların əlini çörəyə çatdırsın.
99. Xıdo bə həmə dədə-nənə çəy balon rohəti ğısmət bıkə
Allah bütün ata-analara övladlarının rahatlığını qismət eləsin.

DIVO-SƏNON // DUA -ALQIŞLAR (S: 4)

1. Bənə honi ovi ruşin biboş.
Bulaq suyu kimi dumduru olasan.
2. İnə bəştı gibon.
Ana sənə qurban.
3. İştı vəyə polo bəhəmon.
Toy plovunu yeyək.
4. Mamu ıştı vəyədə de parcini ov bəkırne.
Əmi sənin toyunda ələklə su daşıyar.
5. Nunı tat bıbo, ovı sərin.
Çörəyin isti, suyun sərin olsun.
6. Xəş bışı, de xəşəconi boy.
Sağ get, salamat qayıt.
7. Tını bıvındom, heyve bıboş.
Səni görüm artımlı olasan (artıb-çoxalasan)
8. Xıdo bəti çökə ro bıdo.
Allah sənə yaxşı yol versin.
9. Hovə ıştı poy bınedə bımarıdo.
Bacın ayağın altda ölsün.
10. Çəşonı ruşin bıbo.
Gözlərin aydın olsun.
11. Şoyə xəbə bıboş.
Şad xəbər olasan!

PANDON –NƏSİHƏTON // ÖYÜD –NƏSİHƏTLƏR (S: 4)

1. Ağıl de yoli-ruki ni.
Ağıl böyük-kıçıklə deyil.
2. Bə har sıxani sə jiyə dəmənə.
Hər sözün başına kəndir bağlama.
3. Veyəzinə kijə çe tıko dəbəbe.
Çoxbilmiş quş dimdiyindən ilişər.
4. Qıləy otəş beədə, qıləy ov bəbe.
Biri od olanda o biri su olsun gərək.
5. Ğarz bıdə, ğarz məkə.
Borc ver, dərd vermə.
6. Deşmeni bəştə təmşo oməğət.
Deşmeni bəştə məsırvon...
Elə etmə ki, düşmən sənın tamaşana dursun.
Düşməni öziinə güldürmə.
7. İ bınə, da peğət.
Bir qoy, on götür...
8. İştəni peməkırın.
Özünü dartma.
9. Yol mandə vırədə ruk qəp əjəni.
Böyük duran yerdə kiçik danışmaz.
10. Ko nıkoş, nun əhəniş.
İşləməsən, çörək yeməzsən.
11. Ağılmand bıboş, nun bahaş.
Ağıllı olsan, çörək yeyərsən.
12. Merdi bə nomerdi çanq mədə.
Mərdi namərdin çənginə vermə.
13. Nızınə qəpi məjən.
Bilmədiyin sözü danışma.
14. Ovi vəy məğət.
Suyun qabağını tutma.
15. Pıt-pilədə nun əbini.
Deyintidə (dığ-dığda) çörək olmaz.
16. Rıkinə sədə ağıl əbini.

Acıqlı başda ağıl olmaz.

17. Sıxani bıpat, vadə.

Sözü bişir, sonra de.

18. Fırsəti bə deşmeni mədə.

Düşməyə fürsət vermə.

19. Xorək hardeədə qəp məjən.

Xörək yeyəndə danışmazlar.

20. Har ko de insofi bıkə.

Hər işi insafla gör.

21. Çoy oməkuşt.

Çırağı söndürmə.

22. Şəvi xəyrisə ruji şər çoke.

Gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır.

DILVANDIYON // ÜRƏK - DİRƏK (S: 4)

1. Bə bevəcə xəbə rəsəkəsi bəvoteyn:

– Har xəbə rost əbini, tovix bımand.

Bəd xəbər alana deyərlər:

– *Hər xəbər düz olmaz, toxta bir az.*

2. Bə bevəcə ko qıniyəkəsi bəvoteyn:

– Conı xəş bibu. Məsləhət de Xıdoye.

Yaman işə düşənə deyərlər:

– *Canın sağ olsun. Məsləhət Allahladır.*

3. Bə diyəroə ro bışı bəvoteyn:

– Bə dı ruj bəşeyş, bomeyş, ta məkə.

Uzaq yerə yola düşənə deyərlər:

– *İki günə gedib-gələrsən, darıxma.*

4. Bə ko səröst noməkəsi bəvoteyn:

– Ğəm məkəş, bə çəmə ruən ov bome.

İşi düz gətirməyənə deyərlər:

– *Qəm eləmə, bizim çaya da su gələr.*

5. Bə vəzifədə beşəkəsi bəvoteyn:

– Vəzifə həməmi fitəyə, ımruj tı dəvəstə, maşki co kəs dəbəvəstə. Ğəm məkəş, bə merdi sə ko bome.

Vəzifədən gedənə deyərlər:

– *Vəzifə hamamın fitəsidir, bu gün sən bağlamısən, sabah başqası bağlayar.*

Qəm eləmə, kişinin başına iş gələr!

SƏKUYƏYON // BAŞA QALXINCLAR (S: 4)

1. Bə yavə kinə bəvoteyn:

– Çok bəbəyş, dədə kədə nəmandiş.

Pis gəzən qıza deyərlər:

– *Yaxşı olsaydın, ata evində qalmazdın.*

2. Bə dəmərəsi bəvoteyn:

– Dınyo botno qıləy puçə vize?

Anlamaza (qanmaza) deyərlər:

Dünya sənin üçün puç qozdur?

3. Bə rıkini bəvoteyn:

– Bənə sıə mori duməsə niştəş.

Qəzəbliyə (acıqlıya) deyərlər:

– *Qızıl ilan kimi quyruq üstəsən?*

4. Bə pıt-pıt bıqə bəvoteyn:

– Cəhənnəmi sıpə bəbəyş, şəkəsiyən əqətiş, oməkəsiyən.

Deyingənə deyərlər:

– *Cəhənnəmin köpəyi olsaydın, gedəni də
dişləyərdin, gələni də.*

5. Bə bılxını(pıxluzi) bəvoteyn:

– İştı dılı pəxri hardə.

Paxıla (dargödənə) deyərlər:

– *İçivi paxır (pas) yeyib.*

6. Bə ləğvə bəvoteyn:

– Korə kəjələ sə hardə?

Köntöy adama deyərlər:

– *Kar sağsağanın başını yemisən?*

ĞƏSSƏMON // ANDLAR (S: 4)

1. Bə ruşnə çəş.
O işığın gözünə (and olsun)
2. Bə ruşnə ku diyə bıkom.
O işığa kor baxım...
3. Bə ovi pok.
O pak suya (and olsun)
4. Bə nuni bərəkət.
O çörəyin bərəkətinə (and olsun)
O bərəkətli çörək haqqı!
5. Bəştə azizə balə con.
O əziz balamın canına (and olsun)
6. Bə Ğıron ğəssəm.
O Qurana (and olsun)
O Quran haqqı!
7. Bə məçidi soyb.
O məscidin sahibinə (and olsun)
O məscid haqqı!
8. Bə Əli ro.
O Əli yoluna (and olsun)
O Əli yolu haqqı!

RƏVOYƏTON // RƏVAYƏTLƏR (S: 4 ; 7)

Şanapəpu // Şanapipik

I ruj qıləy vəyu şışteydəbən kədə ıstə səy. Kəybə ğəfil obeydə, çə vəyu həsuyə dəşeydə bə kəy, vəyu oje səy vindeydə. Vəyu xəcolətiku zıneydəni çiç bıkəy. Lovə kardeydə bə Xıdo:

– Ha Xıdo, həni az diyə karde əzinim bəştə həsuyə dimi. Tı boy mını peqordın bə qıləy pərəndə, bıpərım-bışım.

Xıdo çə vəyu sıxani məseydə, bə şonəpəppu peqordıneydə əy, pəreydə-şeydə, şonə çəy sədə.

Eşə şonəpəppu həmonə vəyuye ki, peqardə bə pərəndə, səpəşən şonəy, səy şışteədə ejənəşbe bəştə səy, jəqoyən mandə.

* * *

Bir dəfə bir gəlin evdə saçını açıb yuyurmuş. Qapı qəfil açılır, qaynatası içəri girir, gəlini başıaçıq görür. Gəlin Allaha yalvarır:

– Allah, bir də qaynatamın üzünə baxa bilmərəm, xəcalət məni öldürər, məni quş eylə, uçum gedim burdan.

Allah onu eşidir, onu şanapipiyə döndərir, şana (daraq) da başında...

Çınığə tociri rəvayət // Xəsis tacirin rəvayəti

Voni beydəşe qləy jeni. Voniyəvo ıstə şuəku piyedəşe sə-poçə. Çəy şuə tocir, həməən vey çınığəybən. Kopikiş beşeyədə coniş beşeydəbən.

Tocir şeydə bə vijor, sə-poçə bıhırıyo boştə jeni. Vıyo qardeydə vində sə-poçə vey bohoye, vəyo qardeydə sə-poçə hıtdəni bəçəy dılı. Vey nəveydə, vey çameydə, bimi votdə bu doydə, bə qılə votdə muj mandə. Mılxəs, qıləy vırədə hırıyedə bə erjoni befərə sə-poçə. Bə kə oqardeədən dəqında bə şəv. Qardədə bə qləy kə. Kəybə kuyədə, bəs ğonəğon nibəpiye? Kəsoyb pişvaz kardeydə əy, xəşomə doydə. “ Ğonəğ çe kəy reçe, voteydə, bə kəyiki ğonəğ nıvo, xərobəyе ə kə! Bə ğonəğiyən ğırbon, bəçə vığandə Xıdoən!”

Bələ, merd dəşeydə bə kə. Kəsoyb hozı kardə çökə şanqonə, hardı-bırəv. Çoko buni xonçə omeydə bə miyon, kəsoyb parseydə jeniku: “Bəhəmon bıkuyəmon, nahardə bıkuyəmon?” Jen oqardə bəştə şuyə voteydə: “Bəhəmon, bıkuyəmon!”

Ha, imon dəmandən bə şanqonə harde. Tocirə merd dəşeydə bə tarsı-larz, dast evarde zındəni bə xorəki, iştən bəştə fəmeydə, imon boçı jıqoşon votebu bəyəndi? Qirəm mini kuyekışte fikədəbun, bəs im dəm-dəsqo çiçe? Dasti dıroz, dasti kırt, iştə dili harde-harde, cılməy nun hardeydə. İştən-bəştə fəmedə “çıminkiyən de tosbə bıvrəyebən”.

Mılxəs, şanqonə hardeydən, xonçə qırdə kardə beydə. Kəsoyb deştə jeni peqətdən hay qləy çökə bıştə serə ləvo, bino kardən kuyecə kəy miyoni. Tocir mot mandə bı koy, rəme-rəme parsedə kəsoybə merdiku: Im çı koye, ha bolima? Şımə boçı kuyedəşon kəy miyoni, pəlos-tımon diriyəy, qard rost be bə kəy kum?!

Kəxvandə merd cəvob doydə:

Im çe qləy tocirə merdi gəve, kuyedəmon əy. İştə səğiyədə gımişij nəvoy bəhə cılməy nun, ya bə co kəsi bıdə. Vaxti qləy vaxt oməy rəsəy, ə tocir eqınıye marde. Imən çəy jene, omə bəmi bə şu. İsə əmə hardedəmon çə çınığə tociri devləti, imən çəy gəveki kuydəmon bəçəy vey çınığəti beyro...

Tocirə merdi peqətişə iştə baxş çı sıxanonku. De curi şəviy ruj karde. Maştə rəbədə əyştə, dəro qınıye bə vijor. Hıriyəje çökçökə çiyon boştə jeni, boştə azizə hırdənon, oməy bəştə kə. Şodoje çə rujiku çınığəti sıg, jiyəy deştə xıyzoni de şoy-voy...

Əve yolon voteydən: - Dast çənə oj bibu, oməyjən vey bəbe, şəyjən. Çənə qırdə bibu, nə oməyj bəbe, nə şəyj. Jəqo odəmi hurmətiyə əbını iştə xəlgi paliyo. İnsən bəpe oje dast, oje çəş, oje dil bibu!

Çəmə nəğil rəsəy bə sə, intasi, mujnə nırasəy bəştə lonə...

* * *

Bir arvad yerikləyirdi. Yerikliyəndə ərindən xaşlıq kəllə-paça istəyir. Əri tacir, çox da xəsis idi. Qəpiyi çıxanda, canı çıxırdı.

Hə, Tacir gedir bazara, arvad üçün kəllə-paça alsın. Bura fırlanır kəllə-paça bahadı, ora baxır, kəllə-paça ürəyinə yatmır.

Çox gəzir, çox dolanır, buna deyir iylənib, ona deyir yaxşı təmizlənməyib, tükü qalıb. Nə isə, bir yerdə ucuzuna alır fərsiz kəlləpaça. Evə qayıdanda da gecəyə düşür. Dönür bir evə. Qapını döyür: “Qonaq istəməzsiniz?” Ev yiyəsi onu qarşılıyır, xoş gəldin deyir. “Qonaq evin yaraşığıdır - deyir, o evə ki qonaq getmədi, xarabadır o ev! Qonağa da qurban, göndərən Allaha da!”

Bəli, tacir keçir evə. Ev yiyəsi şama yaxşı yeyib-içmək hazırlayır. Elə ki sufrə gəlir ortaya, ev yiyəsi arvadından soruşur: “Yeyək döyək, yeməmiş döyək?” Arvad da qayıdır ərinə deyir: “Yeyək, sonra döyək!”

Hə, bunlar başlayır şam yeməyinə. Tacir kişi təşvişə düşür, qorxudan xörəyə əl uzadası halı qalmır, öz-özünə fikirləşir, “bu nəydi bunlar dedi bir-birinə?” Əgər məni döyüb –öldürmək fikirləri varsa, onda bu dəm-dəsgah nədir? Bir əli uzun, bir əli qısa, ürəyini yeyə-yeyə, bir loxma çörək yeyir. Ürəyindən keçirir ki, “mənimki də bura qədərmiş!”

Nə isə, şam yeməyini yeyirlər, sufrə yığışdırılır. Ev yiyəsi ilə arvadı hərə bir yaxşı əzgil çomağı götürür, başlayırlar evin ortasını döyməyə. Tacir mat qalır bu işə. Hürkə-hürkə ev yiyəsindən soruşur: – A qardaş, bu nə işdir? Niyə döyürsüz evin ortasını, palaz-həsir dağıldı, tozanaq qalxdı evin damına?!

Ev yiyəsi kişi deyir:

– Bu bir tacir kişinin qəbridir ki, döyürük. Sağlığında qiymirdi ki bir loxma çörək yesin, ya da versin birinə. Elə bir vaxt gəldi, o tacir öldü, getdi. Bu da onun arvadıdır, mənə ərə gəlib. İndi biz yeyirik o xəsis tacirin var-dövlətini, bu da onun qəbridir ki, döyürük qatı xəsisliyinə görə...

Tacir kişi gördüklərindən payını götürdü. Birtəhər gecəni səhər elədi. Səhər tezdəndən durub getdi bazara. Arvadının istədiyi şeyləri, balaları üçün yaxşı bəxşislər alıb, döndü evinə. O gündən də atdı xəsisliyin daşını, öz ailəsiylə şad-xürrəm yaşadılar...

Odur ki, böyüklər deyib: - Əl nə qədər açıq olsa, gəliri də çox olar, çıxarı da. Nə qədər yumulu olsa, nə gəliri olar, nə çıxarı. Elə adamın camaatın yanında da bir qəpiklik hörməti olmaz! İnsan gərək əli açıq, gözü açıq, ürəyiaçıq olsun!

Bizim nağılımız sona çatdı, amma, qarışqa yuvasına çatmadı...

ƏFSANƏYON // ƏFSANƏLƏR (S: 4 ; 7 ; Ə: 30)

Zərduşt peyğəmbər iyən Yolə Mudrikiku əfsanə // Zərdüşt peyğəmbər ilə Böyük Mudrik haqqında əfsanə

Zərduşt peyğəmbər da sori nezi be, Əlo qıyə qləy koçədə jidəbe. Im koç ve bıland iyən hır-hıvuj be. Əy koçi navış de sıği peqətə, qləy kəybə, dıqlə pencə vrəj oqətəbe. Koçi vədə Ğuzəğələ, peştədə, kamişəy bə pe Oğrə ğələ bərgəror be, har ruj beəşiy bı ğələon. Kamişəy bə jeyku bino bəbe, har toni de vişə ehatə. Vişon de Kujqo, Vağ(neçi), Pələnq, Hırson pur be. Əv har ruj bə Oğrə ğələ rost əbiy, çəyo dıyo Vorukəşo (Hazar, Kaspi dıyo) bə həşi peme tamşo əkəy, əvotiy:

– Ha Fərə ruşnə, tı boki beəşij, eəzavziyş, bə ki lozim əbij, qirəm əmə, inson (insonon) nəbəymon? Tı boəmə hestiş, Əhura Mazdo tınış boəmə ofəyəy!

Bəs boçi Zərduşt peyğəmbər bı bandoniş peşt dahaştəbe? Boçi sı-coyli koçədə jiyədəbe?

Jıqo nəğil kardən Zərduşt peyğəmbər moəmo beyədə sire-sire bə dınyo oməy, həməən əv moəmo bə ruji dı həzo div marde. Anhıra Man (Sətan, şəyton) bə tasivasi dəşe, votışe ki, im əğil və oməyədə deştə bovə mini cirekişt karde bəzne, və çand soron dırozi bo çəy pedəyovne bə çanq-poçə be. Əmo Zərduşt peyğəmbər çı Yolə Xıdo Əhura Mazdo himoyədəbe. Çoko binim sinniş bə visti rəsəy, Yolə Xıdo Əhura Mazdo vanqış məsəy:

– Ha Zərduşt, imrujnəniku çımı peyğəbəriş! Inson (insonon) bə ıxıdoəti, bə çımı daena(din) dəvət bıkə!

Çə vaxtiku bəy vahuon ome bino be. Çə rujiku Zərduşt peyğəmbər şəhron, dion, obon qarde, Əhura Mazdo daenaj(din) car karde bino noy. Insoniş (insononiş) bı daenaj dəvət karde. Əmo hiç ki əviş nıməsəy, tanəjon jəy, ləxtuneşon karde. Əvən odəmonku rıkiş kardə, bı Əlo bandı koçi dətəspəbe. Vəbəvəyku barzə səj voəynə Səvalonə ku çidəbe. Çəvrəyku omə sardonə həvo hakənəy vıyoən dətivedəbe. Bə Səvalonə kuy sə dərızəy avon jıqo bızın dastəy hağvağ(hağə neçi) be... Har maştəvo

Səvaloni reçinə dim-ru bə rubasto beşə reçini dimi oşədəbe. Bəş boçi Zərduşt peyğəmbər bı koço, sard iyən əzi dılədə jidəbe? Əçəykuki, Yolə Xıdo Əhura Mazdoku omə vahuon votdəbin, inson sıftə çımı daena(dini) bı koçədə vird bəkan. İ ruj, tovıstoni qamə rujondə Zərduşt peyğəmbər vərdisəje gəzinə çı Oğlə gələku diyərobədiyəroən bibu, bə dıyo Vorukəşi bə tamşobe. Gəfləti kostonə tonə, Səvaloni yono vanqış məsəy:

– Ha Zərduşt, mınim, ıstı əğiləti həmrö!

Zərduşt peyğəmbər qarde, bə peştoni odyəsəy. Həyğətənən de Yolə Mudrik nomi zinə bə əğiləti həmröş bə gələ rost patatdəbe. Im gələjon dutə nibe, çə tonış de bənə divo bə halon ehatə bəbe. Bo vəyo petate cəm iqlə ro hestbe. Əvon se kəs bin. Duston yəndijon dəvənqə qəte, ve ləzi yəndiku onısiyəyn. Har dıkəsi motijə bin, Zərduşt peyğəmbərən, Yolə Mudrikən. Peş çand ləzi Yolə Mudrik damə be:

– Boçi jıqə əzi dılədə jiyədəş? Məholondə ıstı həxədə pesoxtə qəpon qardən. Qiləy votdən de Xıdo qəp jəydəş, qiləyən votdən ıstə rufi bə Anhıra Mani həvatə... Azçımənə Divonən tiku tarsedən... İnsən(insonon) tını vindeədə vitedən, votedən de astovon qəp jəydəş. Dıyoədə de ovi səpe poyədəş... Ovi çı diyoku pzavzinə Duzahi (Bərəvudi, cəhəndimi) otəşi okıştə. İmon roste? Im vaxti Bozi vanq bə quş oməy. Kəşonij hır-hıvuj obə, bə qıy-kəvikiş mor pəpuşyə Boz çəvon vədə bə sıge sə nişte. Mor qədə-qədə çəy qıyku erəxəy, bənə səlom doy gəzinə deynəni səjon enovne, rostjon karde.

Yolə Mudrik iyən kənoədəkion bı səhnə motəje bəbin, mandəbin. Zərduşt peyğəmbər:

– Ha azizə dust, diyəkə bı osmoni podşo bə Bozi, bə zəmini mudrikə həyvon bə Mori, çoknəy bəvon qiramiyə suluk, de tıvoxı iyən de milo jıyeem omutə. Əmo bə inson (insonon) imım omute nızınəy!.. Votdən çə rujiku Zərdust peyğəmbəri astovə bərqış jəy. Yolə Mudriki bə Əhura Mazdo sıxtış baste, Zərduştıyə daenas(din) dəvinə karde. Zərduşt peyğəmbəriş Əlo bando evarde, deştənış barde bə podşo sarəy və tarixədə Zərduştıyə daenə(dini) erə bino be...

* * *

Zərdüşt (Zərduşt, Zərdust) peyğəmbər on ilə yaxın idi ki, Əlo dağında mağarada yaşayırdı. Bu mağara çox hüündür və geniş idi. O mağaranın ön tərəfini daşla hörmüş, yalnız bir qapı və iki pəncərə yeri saxlamışdı. Mağaranın önündə Ğuz (dik) qalası, arxa tərəfində bir qədər yuxarıda Oğtə (Oyaq) qalası yerləşirdi, hər gün bu qalalara qalxardı. Bir qədər aşağıda hər tərəf meşələrlə əhatə olunmuşdu. Meşələr maral, canavar, pələng, ayılarla dolu idi. O, hər gün sübh çağı Oğtə qalasına qalxar, oradan Vorukəş dənizindən günəşin doğmasına tamaşa edərdi və deyərdi:

– Ey böyük işıq, sən kim üçün doğulardın, kimə gərək olardın, əgər biz insanlar olmasaydıq. Sən bizim üçün varsan, Ahura Mazda səni bizim üçün yaratdı.

Bəs nədən Zərdüşt peyğəmbər bu dağlara sığınmışdı? Nədən tək-tənha mağarada yaşayırdı?

Belə nəql edirlər ki, Zərdüşt peyğəmbər doğularkən gülə-gülə doğuldu və o doğulan gün iki min div öldü. Şeytan vəs-vəsəyə düşdü, dedi ki, bu körpə gələcəkdə öz inancı ilə məni məğlub edə bilər və illər uzununu onu öldürməyə çalışdı. Lakin Zərdüşt Ali Tanrı Ahura Mazdanın qoruması altında idi. Elə ki, yaşı iyirmiyə çatdı, Ali Tanrı Ahura Mazdanın səsini eşitdi:

– Ey Zərdüşt, bu gündən mənim peyğəmbərimсэн! İnsanları təkallahlığa, mənim dinimə dəvət et.

O vaxtdan ona vəyhlər gəlməyə başladı. Zərdüşt şəhərləri, kəndləri, obaları dolaşub, Ahura Mazdanın dinini izah etdi. İnsanları bu dinə dəvət etdi. Lakin kimsə onu eşitmədi, tənə vurdular, lağ etdilər. O da insanlardan küsüb Əlo dağındakı bu mağaraya sığınmışdı. Qarşı tərəfdən uca, qarlı Savalan görünürdü. Oradan gələn soyuq hava bəzən burda da hiss olunurdu. Savalanın başına yığılan buludlar sanki bir əjdahanın canına daraşan canavar sürüsünü xatırladırdı. Hər gün səhər Savalanın gözəl üzünü niqabdan çıxmış bir gözəlin üzünə bənzəyirdi. Bəs nədən Zərdüşt peyğəmbər bu mağarada soyuq və zillət içində yaşayırdı? Çünki Ali Tanrı Ahura Mazdadan vəhy gəlmişdi ki,

mənim dinimi ilk dəfə bu mağarada insanlar qəbul edəcəklər. Bir gün isti yay günündə Zərdüşt peyğəmbər adəti üzrə Oğia qalasından Vorukəş dənizinə uzaqdan da olsa tamaşa edirdi. Birdən əks tərəfdən Savalan istiqamətindən səs eşitdi.

– Ey Zərdüşt, mənəm, uşaqliq dostun. Zərdüşt peyğəmbər dönüb arxa tərəfə baxdı. Doğrudan da, Böyük Müdrik adıyla tanınan uşaqliq dostu qalaya qalxırdı. Bu qalanı tikməmişdilər, dörd tərəfi divar kimi qayalarla əhatə olunmuşdu. Ora qalxmağa yalnız bir yol vardı. Onlar üç nəfər idi. Dostlar birbirinə sarıldılar, xeyli müddət ayrılmadılar. Hər ikisi heyrət içində idi, Zərdüşt peyğəmbər də, Böyük Müdrik də. Böyük Müdrik dedi:

– Nədən belə zillət içində yaşayırsan? Sənin haqqında ölkədə müxtəlif şaiyələr dolaşır. Gah deyirlər ki, Tanrı ilə söhbət edirsən, gah da deyirlər ki, ruhunu şeytana satmışan. Hətta dirilər belə səndən qorxur. İnsanlar səni görüb qaçırlar, deyirlər ulduzlarla danışırsan. Dənizdə suyun üstü ilə yeri yir-sən. Suyu dənizdə püskürən cəhənnəm atəşini söndürmüşən. Bunlar doğrumu? Bu vaxt qartal səsi eşidildi. Qanadları geniş açılmış, boynuna ilan dolanmış qartal diiz onların önündə daşın üstünə endi. İlan yavaş-yavaş onun boynundan asıldı, salam verirmiş kimi hər ikisi başını əyib qaldırdı.

Böyük Müdrik və yanındakılar heyrətlə bu səhnəni seyr edirdi və donub qalmışdılar. Zərdüşt peyğəmbər:

- Ey əziz dostum, bax, bu göylərin şahı olan qartal, bu, yerin müdrik heyvanı olan ilana belə vəhdətdə, sülhdə, sevgi ilə yaşamağı öyrətdim. Ancaq insanlara bunu öyrədə bilmədim. Deyirlər o gündən Zərdüşt peyğəmbərin ulduzu parladi. Böyük Müdrik Ahura Mazdaya tapındı, Zərdüştlüyü qəbul etdi. Zərdüşt peyğəmbəri dağdan endirib, özü ilə şahın sarayına apardı və tarixdə Zərdüşt erası başlandı.

Ovtəm iyən Hovə // Adəm və Həvva

Lap gədimədə, Kasipi diyoədə jiyeydəbe Ovtəm. Osmonədə biəyon əy zineydəbin bənə Kasipi zoə. Xıdo bəxş kardəbe bə Kasipi əv. Qah-qah beəşiy bə ovi dim, təmşo əkəy bə

dınyo. Əslo çokə, ğəşənqə jı çiy nəvindi dınyoədə. Əmma dınyo iştən əmandi bəçəy təmşo.

Ovtəm ənə cıvonbe ki, çəyku çəş səy nəzimin bıvındon. Çoko bəvoten: Xıdavandi-aləmi soxtəşbey iştə ğodrəto Ovtəm.

İ kərə bə ovi dim beşəədə vindeydə çe Həşi kinə mələyəkə Həvo, dəyən aşığ beydə bəy i dılo- bə sa dıl. Bə Həvo voteyda:

– Boy dust bəbəmon, bjiyəmon ivrədə.

Həvo səviteydə iştə ruşinə-piyolə çəşon bəy, voteyda:

– Tı jiyeydəş dıyoədə, az osmonədə. Çoknə rozi bəbe inəm Həşi bə çəmə ivirə jiyə? Yəqin çəmə qit jiyeo rozi əbini iştınən ov-avlodon, iştı inə Kasipiyən.

Ovtəm vindeydə ki, Həvo rost voteyda, bə fik şeydə, bə ğussə eqıneydə. Əncəx iştə piyəyku- Həvoku co beyən zıneydəni. Ruji Ovtəm bə Həvo voteyda:

– Boy nə bə osmon peşəmon, nə bə dıyo eşəmon. Boy beşəmon bə dınyo dim, bumisə bjiyəmon.

Çəy Pıə-İnə çanə bəyo şin, çəyku co bey çanə bəyo qon (çətin) bıbuyən, dılış qəteydəni çı pəkə dılə, cıvonə zoəku co bey. Bı ğəröri rozi beydə. Çə rujiku bino noydən dınyo dimisə- bumisə jimon karde.

Tosə bə vaxti nə Həşi beəşiybən, nə avə əbiybən, nəən voş əvoybən, dınyo dim təmom biyəyeybən.

Həşi vey çəş kardeydə iştə kinə Həvo, vindeydə kinə onıqarde çe nəveyo, çe səyohəto, vey norohat beydə. Rost beydə bə osmon, nəveydə boştə kinə.

Dıyo Kasipiyən vey çəş kardedə iştə zoə- Ovtəmi ro, eqınıyedə bə ğəm-ğussə, dəşeydə bə af-uf. Çəy af-ufon bə avə oqardin, avon rost bin bə osmon, çəvonə çı inə Kasipi çəşə aston etileyn saru...

Həşi osmonədə vey qarde, oxoyədə vindişe iştə kinə de Ovtəmi bə ico nəveydə dınyo dimədə. Əyon bey bə Həşi Ovtəmi de Həvo ğəröl, iştə dılı sutim-sutımış, moəti bıxorış pevılo karde bə sardinə səhro, tospinişe dınyo dim.

De Kasipi inə çəşə aston, de Həşi inə sutim-sutimi bə dınyo dimi oməy tojə həvosat. De Xido rizo, de Ovtəmi-Həvo

vasitə tojə jimon oməy bə dinyo dim. Ha jıqo Kasipi inə dıyo kəno Ovtəmi-Həvo nəsil ozavziye.

Vaxt oməy rəse bə vırə ki, sə bey çı Ovtəmi-Həvo umur. Oxonnə nəfəsədə bəştə fərzəndon həmişəynə xoto dılvandı oqəteyo bə Kasipi inə vəy okıreydən, voteydən:

– Kom vaxti Kasipi dıyo hışk bey, Həşi inə osmono ni bey, bızınən - nimon əmənən. Çanə Kasipi inə, Həşi inə heste, əmənən hestimon, şımənən.

Çə vaxtiku Ovtəmi-Həvo nəsil ozavziyəy, hevey be. Esətən Kasipi inə rufonku bə əməl omə avə-voş doydən bə insonon bərəkət, Həşi inə boştə avlodon vıgəndeydə hərərat. Əmə tolışon-çı Ovtəmi-Həvo avlodonən jıyeydəmon çəvon soqnədə.

* * *

Qədimdə Kaspi dəryasında Adəm adlı birisi yaşayırdı. Göydə onu Kaspi oğlu kimi tanıyırdılar. Allah bağışlamışdı ona bu Kaspi dəryasını. Hərdən suyun üzünə çıxardı, dünyaya tamaşa edərdi, Onda əsla yaxşı, qəşəng bir şey görməzdi. Amma dünya özü onun tamaşasına durardı.

Adəm o qədər cavan, gözəl idi ki, onu görənlər ondan göz çəkməzdilər. Necə deyərlər, Allah Adəmi öz qüdrətli əli ilə yaratmışdı!

Bir dəfə suyun üzünə çıxanda, Günəşin qızı məleykə Həvvanı görür, bir könüldən min könüldə vurulur ona. Həvvaya deyir :

– Gəl dost olaq, bir yerdə yaşayaq.

Həvva aydın-piyalə gözlərini süzür, deyir :

– Sən dəryada yaşayırsan, mən göylərdə. Anam Günəş bizim birgə yaşamağımıza necə razı olar ? Yəqin sən in də qohum-qəbilən, anan Kaspi bizim qoşa yaşamağımıza razı olmazlar.

Adəm görür ki, Həvva düz deyir. Fikrə gedir, qəm-qüssə çəkir. Ancaq istəklisi Həvvadan ayrılmaq da istəmir.

Bir gün Həvvaya deyir:

– Gəl nə Göyə çıxaq, nə dəryaya girək. Çıxaq Dünya üzünə, torpaq üstə yaşayaq.

Ata-anaları onlara nə qədər şirin, onlardan ayrılmaq nə

qədər ağır olsa da, razılıq verirlər.

O gündən dünya üzündə-torpaq üstə yaşayırlar.

O vaxtadək nə Gün çıxmırmış, nə göylər buludlu olmurmuş, nə yağış yağmamış, dünya üzü tamam buz bağlayıbmiş.

Günəş çox gözləyir Həvva qızını, görür qız qayıtmadı gəzintidən, səyahətdən, çox narahat olur. Qalxır göylərə, qızını gəzir...

Dərya Kaspi də oğlu Adəmi çox gözləyir, ürəyinə qəm-qüسسə dolur, af-uf edir. Ah-ufları buluda dönür. Buludlar göylərə ucalır. Oradan ana Kaspinin göz yaşları Yer üzünə tökülür, yağış yağmağa başlayır...

Günəş də göylərdə çox dolandı, nəhayət, gördü ki, qızı Həvva Adəmlə birgə Yer üstə gəzib-dolanır. Cavanların qərarını anladı. Ürəyi alışıb-yandı, analıq atəşini soyuq səhralara sərdi, Yer üzünü isitdi.

Kaspi ananın göz yaşları, Günəş ananın yağısı ilə Yer üzünə təzə nəfəs gəldi. Allahın razılığı ilə, Adəm-Həvva vasitəsilə Yer üzündə təzə həyat-yaşayış başlandı. Ha beləcə Kaspi ananın Adəm-Həvva nəslı artdı, intişar elədi..

Vaxt gəlib o yerə çatdı ki, Adəmlə Həvvanın ömrü tükəndi. Axır nəfəsdə övladlarına dedilər :

– Nə zaman Kaspi dəryası qurusa, Günəş göylərdə sönsə, bilin, yoxuq biz də. Nə qədər ki, Kaspi ana, Günəş ana var, biz də varıq, siz də varsınız!

O vaxtdan Adəm-Həvva nəslı artıb-çoxalır. İndi də Kaspi ana ruhundan əmələ gələn bulud-yağış insanlara ruzi-bərəkət verir, Günəş ana öz övladlarına hərərət, istilik göndərir. Biz talışlar – Adəm-Həvva övladları da onların sayəsində xoşbəxt yaşayırıq!..

NƏĞILON-NAĞILLAR (S: 1 ; 4 ; 7)

Bomı nəğil bıvot // Mənə nağıl danış

Bomı nəğil bıvot, nəğil bıvot tı,
Jıqo bızın iyən əğilim botı.
Qıp bijən şin-şini Qıl-qıl xımo”ku,
Bıstən çımı dili, bıstən çımıku.
Cırtən b o ezimi bışiy bə vişə,
Bə şəvi dırozi nənəni mijə...
Bəyo ov bıkırnıy Div de kəminə,
Səlomət bırasıy əv bəştə inə.
Dənə bəçımı vir Məlik Məhmədi,
Çı derzi şoqirdi sıpruş Əhmədi.
Bıkə in nəğilon bəyəndı pinə,
Kəçəl çoko sedə potoşo kinə?
Xoliçə səpesə bıporon mını,
Bınıvon nıvındə vey vıron mını.
Bpərom diyəro, bışum qin bıbum.
Bə virim dənışiy siyosət-filon.
Lıski röhət bıbuy dılədə dilon.
Lıski röhət bıbuy çəşədə çəşon.
Lıski həmuş bıbuy dınyo otəşon.
Dınyo məkə-bıkə ğasbi təroz be,
Ğasbi çəmə umr lıski dıroz be.
Dodo, nun ne, bəmı nəğil bıdə tı.
Bı dınyo lıski boy ağıl bıdə tı.
Həkənə okırın çı dınyo quşi...
Bomı nəğil bıvot çəşım epuşiy.
*Mənə nağıl danış, nağıl danış sən,
Elə bil uşağam sənə yenidən.
Danış şirin-şirin “Xurma gülü” ndən,
Al məndən qəlbimi, al məndən həməni.
Cırtan odun üçün getsin meşəyə,
Yatmasın gecəni baxsın eşiyə.*

*Ona su daşısın Div ələk ilə,
 Salamat qayıtsın nənəsi gilə.
 Bir də yadıma sal Məlik Məmmədi,
 Dərzinin şagirdi “sirli” Əhmədi.
 Eylə nağılları yamaq bir- birə,
 Keçəl Şah qızını saldımı girə?
 Xalçanın üstündə uçurdur məni,
 Nabaləd yerlərə gəzdir, gör məni.
 Uçum çox uzağa, gözlərdən itim,
 Nağıllar kimi də şirincə bitim.
 Yadıma düşməsin siyasət- filan,
 Qoy olsun ürəyim rahat bircə an.
 Azca rahat olsun gözümdə gözüüm,
 Dünyanın atəşi bir azca sönsün.
 Dünya qeylu- qalı dayandı bəlkə,
 Ömrümüz bir azca uzandı bəlkə.
 Ana, çörək deyil mənə ver nağıl,
 Versənə dünyaya azacıq ağıl.
 Onun qulağını bir hərdən özün,
 Mənə nağıl de ki, yumulsun gözüüm...*

Kovilə jen iyən sipiriş // Tənbəl arvad və ağsaqqal

*Nəgli-nəqli dəvaştə,
 Osmoni qo pevaştə,
 Jəşe ləğə, Sənəmi
 Penc dandoniş arıştə.*

İli hestbe, ili nibe. Lap gədimə vaxtono çəmə məholədə qləy merd hestbe, çəyən hestijbe qləy kovilə jen. Çə merdi rujqar bə siyo pəlu tiki anqıl qınıyəbe çə jeni dastədə. Jen çı jen, lay divo! Nıştə vırəyku bo əyştə dil ədojniy. Mılxəs, jıqo de diğ-diği ruji çok, ruji bəd jimon kardedəbin.

Ruji rujoni çəvon qləy hırdən oməy bə dınyo. Çə rujiku çə fəğırə merdi rujqar tikəyən bə puçi beşe. Bə səbəb ki, kovilə jen çok mibət kardənibe bə hırdəni, çok qəteydənibe çəy no-peqəti.

Şuyə bəy tanə jəyədən, əvotiy bə əğili bəpe diyəkə pə de moə bə ico, gəymənə filon, fəsməkon... bəboləjə merd i votiyədə, kovilə jen haft beəkəy bəçəy və. Oxoy ko oməy rəsəy bə vırə ki, daveşave hiç xəy nibe vində merdi dast gəndişe bə co çəmi, gəvər de təhəri həmul bikə kovilə jeni. Ruji rujxonı əy peqətişə ıstə jenən, şin çe qləy siprişi paliyo. İzhar kardışe bo siprişi ıstə qəvətasıbi səbəb, vote həl bikə in koy.

Sipriş sıftə kamişi şe bə dumot. Peşio votışe, "çe jeni koye şuyə, əğili no-peqəti karde, dastpərədə nəve! Bımi çı sipriş, çı pand, hiç co qəp lazim ni!"

Koy jıqo həll be hiç xoş noməy bə kovilə jeni, jıqo faməy sipriş nohəxədə tərəfqir beşədə bəçəy şuyə. Əve gəndişe dast çe ovi kay; - Bı əğili golloğ qəte, no-peqəti karde çı xəy hest bəmi, in mibəton həməy be mijdə kuluşeyin, hiç xəy nişə bəmi!

Siprişi məsəşe in sıxanon, bə dırısti bovə kardışe, znəşeki vey nırəsəy heste çı jeni sədə. İmi de curi sərosne lazime, bıniştə bəçəy mazqi. Əve votışe:

– Tı harçı bikoş bo əğili, bızınki bə gərz kardeydəş. Ruj bome, əvən bədoy ıştı gərzon: çoki kardəbu-çoki, bevəci kardəbu-bevəci bəvindəş.

Kovilə jen parsəy:

– Kəynə bəbe ım? Çoknə bəbe?

Bəvədə siprişi noşe qləy kində soədə, vardışe qləyən taxtə noşe çəy səpe. Bə kovilə jeni votışe, bıniştə çe taxtə qləy səysə, noje əğilən çe taxtə bə səysə. Çe kovilə jeni niştə sə dəçikəy bə zəmini, çe əğili noə bə sə rost be bə həvo. Peşo siprişi votışe bə kovilə jeni:

– Kenə çe əğili niştə tərəf bərobər bəbe deştı niştə tərəfi, bəvədə ə əğil obəqordıne ıştı gəzri.

Kovilə jeni ijən dılış moləy, norozi mande çı qəponkuyən.

Jıqoədə siprişi dast gəndişe çe co fəndi. Votışeki, bo koy oroxniye hukman fol okarde lozime, çəvon tole okarde lozime, peşi gərol doy bəbe, çoknə bənine. Mılxəs, şe kəyku vardışe qləy kitob de şah Əbosi i sinnədə, okardışe, edoşe, eqordınışe, peqordınışe, gəsto şe bə çort,yjəşe ıştən bə çəmçinəti.

Kovilə jeni vindişe sipriş di damə be, dəşe bə cəzə-fəzə. Dəmande bə xayş, əjo kardeki sipriş bivoto çiç heste çəvon tolenamədə, tos çiç nişo doydə? Siprişi ləziyən iştəniş çadoy, peşi qon-qoni damə be:

– Çımı balə, şımə toleədə nıvıştə bıə ki, şımə de im əğili i faxtədə bəşeşon çı dınyoku. Yəğnə bə səbəbən tı bı əğili çok dyiə kardəniş, mibət kardəniş, çəy ğolloğə qəteydəniş, rə bışu çı dınyoku, tınən deəy...

Kovilə jeni bovə kardışe bə siprişi sıxanon. Məsəje çe marde nom, təvlarz dəşe bəçəy conı, dınyo dəkırıyəy boəyro... Bəştə şuyə votije az zınəme, bə sə dəşim, bəpe moə ğolloğ bıkə bə əğili. Qətişe əğil bəştə və, bo siprişi divo-səno karde-karde beşe şe. Merdiyən çe dılisixto xəyli divo-səno kardışe bo siprişi. Jıqoşə jeni noşe iştə kovilə vərdiş bə kəno, niğoş doy əğil bənə iştə çəşon de mehıbbəti, çəy şuyən çə rujiku beşe bə ruşinə ruj...

Zındənim, çənə dəvardəbe çə vaxtiku, çə pı-moə sin eqardəbe. Çəvonə həmonə hırdən isə bəbe qləy pətyorə zoə, isətən əv iştən mandeydəbe iştə pı-moə ğolloğədə.

Im hekoyət bo yolon qləy dərs, bo rukon qləy pandnoməye. Imi məsəkəson qəp jəşone bo nıməsəkəson, əvonən məsəşone. Çəvonədə qləyni imi nəğil kardışe bomı, azən votime boşmə, şımənən bivotən boştə məsəkəson. Bə mudrikon, siprişon pandi quş doy çımıku bıbu bəşmə qləy fərə aspard!

Quş bıdə bəmi jıqo erəxəy, çımı nəğil orəxəy.

Əvəsor toviston be, toviston peqarde bə poz, sefonən rəsəyn. Osmono eqıniye seqlə sef: qləyim harde, qləyim dənoy bə cif, qləyən haştıme boştə.

Koye, şayət, hestonebu sefə iştəfe-vəğomi, şımənən dı səleğə nəğil bivotənən!

* * *

*Nağil - nağil davadı,
Ötəndən bir havadı.
Naşı kəl şıllaq atdı,
Yerə sərdi Cavadı.*

Biri vardı, biri yoxdu. Çox qədim zamanlarda bizim vilayətdə var idi bir kişi, bu kişinin də bir tənbel arvadı vardı. O kişinin günü-güzəranı qara yaylığın ucuna düyünlənmişdi bu arvadın əlindən. Arvad da nə arvad, bir lay divar! Oturduğu yerdən durmağa belə ərinirdi. Bəli, bunlar diğ-diğnan bir gün yaxşı, bir gün pis, bir təhər dolanırdılar.

Günlərin bir günü bunların bir körpəsi gəldi dünyaya. O gündən yazıq kişinin günü bir az da qaraldı. Ona görə ki, tənbel arvad körpəyə baxmırdı, qayğısına qalmaq belə istəmirdi tənbeliyyənin ucbatından. Ər ona töhmət vuranda da deyirdi, uşağa baxmalıdır ata və ana bir yerdə, hətta quşlar da belə edir, nə bilim filan, fəsməkan... Yazıq kişi birin deyəndə, tənbel arvad beşin çıxarırdı öünə. Axırda iş gəlib o yerə çatdı ki, dava-dalaşın heç bir xeyri olmadığını görəndə, tənbel arvad beşin çıxarırdı öünə. Axırda iş gəlib o yerə çatdı ki, dava-dalaşın heç bir xeyri olmadığını görəndə, tənbel arvad beşin çıxarırdı öünə. Axırda iş gəlib o yerə çatdı ki, dava-dalaşın heç bir xeyri olmadığını görəndə, tənbel arvad beşin çıxarırdı öünə. Axırda iş gəlib o yerə çatdı ki, dava-dalaşın heç bir xeyri olmadığını görəndə, tənbel arvad beşin çıxarırdı öünə.

Ağsaqqal əvvəl xeyli fikrə getdi. Sonra dedi: “Arvadın işidir ərin, uşaqlarının qayğısına qalmaq, biş-düşlərini eləmək, qulluqlarında durmaq! Buna nə ağsaqqal, nə öyüd-nəslhət, heç bir artıq söz lazım deyil!”

İşin belə həll olması tənbel arvadın heç xoşuna gəlmədi, özündə fikirləşdi ki, ağsaqqal nahaq tərəfgir çıxır onun ərinə. Odur ki, əl atdı suyun köpüyünə;

– Bu uşağın qulluğunda durmağın, o qədər əzab əziyyətin nə xeyri, bunlar hamısı xeyirsiz, dəyərsiz işlərdir, mənə də heç bir xeyri yoxdur!

Ağsaqqal bu sözləri eşidəndə bildi, inandı ki, ciddi çatışmazlıq var bu arvadın başında. Bunu elə başa salmaq lazımdır ki, əməllicə ağına yatsın. Odur ki dedi:

– Sən bu körpə üçün nə eləsən, borca eləyirsən. Gün gələr, o da sənə borclarını qaytarar: yaxşılıq etmişənsə yaxşılıq, pislik etmişənsə pislik...

Tənbel arvad soruşdu:

- Nə vaxt olar bu? Necə olar?

Belədə ağsaqqal həyətdə bir kötük qoydu, bir dənə də taxta gətirib köndələn qoydu onun üstünə. Tənbəl arvadı buyurdu ki, otursun taxtanın bir başında, körpəni də qoydu taxtanın o biri başına. Tənbəl arvadın oturduğu tərəf yerə yatdı, körpə olan tərəfsə qalxdı göyə. Sonra da ağsaqqal tənbəl arvadı dedi:

– Nə vaxt körpə olan tərəf sən olan tərəflə bərabərləşdi, onda borcunu qaytaracaq uşaq.

Tənbəl arvad yenə içini çəkdi, bu sözlərdən də narazı qaldı...

Belədə ağsaqqal əl atmalı oldu başqa kələyə. Dedi ki, bu işi bitirmək üçün hökmən bir fal açmaq lazımdır, sonra qərar vermək olar, necə olmalıdır. Nə isə, getdi evdən bir köhnə kitab gətirdi Şah Abbasın bir yaşda, açdı, ördü, bir o üzə çevirdi, bir bu üzə çevirdi, yalandan getdi fikrə, əməllicə vurdu çəmğirliyə.

Tənbəl arvad gördü ki ağsaqqal gec dindi, əməllicə narahət olmağa başladı. Keçdi xahiş-minnətə ki, ağsaqqal desin fal nə göstərib, onların taleyində nə var? Ağsaqqal bir az da özünü gecikdirdi, sonra da ağır-ağır dindi:

– Mənim balam, sizin taleyinizdə yazılıb ki, siz bu körpə ilə bir vaxtda gedərsiz dünyadan. Yəqin sən bu körpəyə ona görə baxmırsan, qulluğunda durmırsan ki, tez getsin dünyadan, sən də onunla bir yerdə, axı ömrünüz bir vaxtda bitir...

Tənbəl arvad ağsaqqalın sözlərinə tam inandı. Ölümün adını eşidən kimi vic-vicə düşdü canına, dünya daraldı gözündə. Ərinə dedi ki, mən bildim, başa düşdüm ki, körpəyə anası qulluq göstərməlidir. Körpəni qucağına aldı, ağsaqqala da dua-sənə eləyə-eləyə çıxıb getdi. Kişi də ürəkdən ağsaqqala dua elədi, təşəkkür söylədi. O gündən arvad qoydu tənbəlliyin daşını qırağa, körpəni də məhəbbətlə, iki gözü kimi qorudu, əri də o gündən çıxdı ağ günə, mehribanca dolanmağa başladılar...

Bilmirəm o vaxtdan nə qədər zaman keçmişdi, o ata-ananın yaşı ötmüşdü. Həmin o körpə böyüyüb olmuşdu igid bir oğlan, indi özü dururdu valideynlərinin qulluğunda canla-başla.

Bu hekayət böyüklərə bir dərs, kiçiklərə bir öyüddür. Bunu eşidənlər danışdı eşitməyənlər üçün, onlar da eşitdi. Onlardan biri bu nağılı danışdı mənə, mən də söylədim sizinçün, siz də

nağıl edin öz dostlarınıza. Müdriklərə, ağsaqqallara qulaq asmaq da məndən sizə bir yaxşı tapşırıq olsun!

Qulaq asan mənə elə baxdı, nağılım burdaca bitdi.

Yaz yay oldu, yay da payız, almalar yetişdi. Göydən üç alma düşdü: birini yedim, birini qoydum cibimə, o birisini də özümə saxladım.

İşdi, şayət, sizin də alma iştahınız varsa, belə səliqə ilə gözəl nağıllar danışın!

Sıvıkəsə jeni nəğil // Kəmağıl arvadın nağılı

İli bıə, ili bıəni. Lap gədimiyo, podşo Atropati vaxtiku nəğil kardən, qləy merd bıə, çı ə merdiyən bəşe qləy sıvıkəsə jen. Im sıvıkəsə jeni iştə şuş bənən lap bə xırtə rosnəşe: rə -rə ta əkəy, kəyku beəşiy əşiy, qıləyən iştə şuşku burs əqətiy, bəd əmandiy deəy, bılxinə qəpon əjəniy, çəy dı lınqış dənoəbən bə i şım. Gəyrəz, fəğirə merdiş çı jimoniku bizo kardəybən. Merdən bəştə əğılön xoto bə har çı petovedə, “pe çəşi bəv heste “ votedəni bəy.

Im kəxobi kinə rujon i rujiyən hiç - puçisə de şuyə peçirtində, qəvətasıb, qur-qur, tımbıtrax, burs qətdə, ta kardə, kəyku beşeydə şeydə. Jen kamişəy şeydə, beşdə bə qıləy vişə qəvolə, kamişəyən şeydə, bimi qıləy həvuş rast omeydə. Həvuş iştə yolə çəşon qordında, bı jeni per-peri nəzə səğandə, peşəon pevaştə, dinqılmonə gənde-gənde vitdə bə co kuli peşt. Sıvıkəsə jeni fikış doy bə həvuşi, jıqo fəməy, həvuş voteydə: “boy oqard bəştə kə!”,əve rıkin be, binoş karde qəvədanqəti: Hı, Həvuşə hovə, ə merdi tınış omutə, vğandə budi mı, bə kə oqardom?! Ne! Bə pəm qurəsıg, onibəqardem! Az deəy bədim, bə Xıdo, onibəqardem! Həvuş jeni qurə sədoku dərəməy, vite bə vişə, niyon be... Im kəxəlizi kinə bənən rost-rosti peniştə bə Xunkardi aspi, ijən de gıyzi dəro qında de vişə dıləyə, çiçe rəri deəro bıbu diy həndəvəriku. De pında vişə dılə kamişi gırvəğ – gırvəği şeydə, ın səfə qıləy hırs beşdə bıçmi rast. Jen ın muninə əciboti vində, cındo beydə, xuəjə bedə bə dırısti, de məni rıki bə hırsi sə eçireydə: Ə merdi tınış vğandə, ha? Nohəxiş vıgandə, nohəx! Hiç bə hədəri zəhmət məkəş, gıyzinə mır-mırən məkə! Bəştə pıə qurim gəssəmım heste, onibəqardem bə dumo!

Tınən bışı, qın bibi çıǵnəyo, votime onibəqardem, əvonim, əvoniməni!.. Neçyəvonon (ovçu) bənem im hırs yarəjə kardə,əve norə jəydə, poyeədən de nıx-nıxi qələ-qələ kardəbe. Im jeni ıstə vədə vındə hırsi dumotış kardeki im çokə hardeye, şık bə Xıdo, imi dasto vadoy əbimi, əve de ǵıyzi həmləş karde bı jeni. Sıvıkəsə jeni hırsi livemonoş vinde həvo quzəke, binoş karde vite. Vite –vite ıstə dılo dəvondəbe; Çə merdi budi bəmi viǵandə dəmərəsi diyəkə, hələ piyedəşe mını de zuy bibəye bə kə!.. Yarəjə hırs kamişi bə lurt vite jeni dumo, çı krısnə qıne, behol-behol qıne bə zəmin. Jen kamişion de tadi-tadi şe navisə, ıstən bəştəj vote: “Çənə rəri çı vişəku deyəro bibum, ənən çokbəbe, ehanə ə merd co əcibotən bəvǵande bo mını de zuy bə kə oqordıneyro!”

Im jen ǵıyızın, de tadi-tadi ənə şe, vişə dəvarde, beşe bə qələy tərə-təpəynə vırə. Ha, im jen bıdə bımando iyo, boşımə qəp bıjənom qləy şaturiku. Im şatur bo Podşo tile, cəvahir, avşumə parçon, həm de co çokə, bohoyne çiyon bə bo bə kərvono şəvon qıləyədə esiyəbe, besəyvon qardəbe ku-kəfşəno. Podşo odəmon kəfşəni livi-livi kardəbin bo şaturi, xəbə pəvılo bəbe bə məholon həməy, bo şaturi pəydo bıqəy mıjdəvoni bəqi qətə bəbe. Əmo şaturiku hələ sədo-soəxi nıbe, jıqo bızın ǵəyb bəbe. Sıvıkəsə jen de tadi şə vaxti naqahan de şaturi kəlləbəkəllə oməy. Bə şaturi bəşni-bolo de zəndi diyə karde bə peştə, peştisəş bo bə şaturi cismot bəy xoş oməy məvuji. Xəyli aram be, ǵıyızış eməy, səl-səliş binoj karde de şaturi qəp jəy:

– Çiçe, şaturə boli, ə merdi tınış viǵandə budi mı, hı? Bomem! Ayb ni, bı zori nuran omə budi mı, nışum? Boy bışamon şaturə boli, bışamon! ---votdə, Şaturi nıxtə qətdə bə dast, dəro qinedə bə dumo. Bə ruji i mənzil, omedə, beşdə bə kə. ıstə diyəni ekardə, bə merdi tanəfəson voteydə: Ve ıstəni fors məkəye, qırəm im nuran budi mını viǵandə nəbəy, əy bəmıku əjoş kardə nəbəy, çəy sıxani bə je enıǵande bə nəbəy, hiç onıəqardim bə dumo! Bə moə jıqo hərəkəton pəmujiyə əǵlonən hiç çoçınşon diyə nıkarde bəçəy sıxanon, de zveləsırə kənoku bə tamşo bin bə şaturi.

Ǵəyrəz, merd bə jeni hədər-pədəri vey quş doydəni, şaturi xıx kardə, çəy boy oçındə, çiç bıvındo çoke, həməy tile, ləl-

cəvahir, avşumə parçon. Jeniku parsədə: - Şatur komco dərəsəy bəti? Əv jeni xom-xosyəti çok zındəbe, əve bəyku çiçi çoknə xəbə qəte lazim be çok fəmedəbe.

– Tı sıftə ə qədə yətimi vığandəbe budi mın, az ənə be ğırbim boti? Əve bəyim quş nıdoy, ve i-dış kardəbəy, peəzoknim şoədəym əy... Çəy kutisə ə muyninə əcibotə hırsı vığandəbe, əvən bəmi xoş noməy, hələ piyedəşbe de zuy mını biyə bə kə, vitim şim e... Çı vişəku tojə beşəbim bə kəno, bənəm ım nuran bomı nəvedə, fəməme, tı vığandə budi mı, əve umij bim bəy, oməym... Həni merdi quş nıdoy bə jeni sıxanon idomə, çok zındəbe da-donzə sor bə nav bə jeni sə omə ğəziyə səbəbo jen hakənəy lap sari-vari voteydə... mılxəs, jeni qəvi bə həm doy bə peştə, merd fəməyki çı koy orəx xəto bəvay, əve fikış karde şaturi niyon karde məcbure, əmo bı zori əciboti komco bəbe niyon karde? Merdi vey no-peqət karde, vindişə ne, ğərəyz obire şaturi co curi əzını niyon karde, əve şaturış obire, çəy qujdonən vıyo-vəyo niyon karde, riz-rımuziş onıqəte. Şaturi bojən jıqo eparçime kıçəbinono, hiç jeniyan vey çiyon xəbə nibeşe. Əmo şaturi obiryədə jen bərk ğıyzin be, qıləy mərəkəş tospine, tı boy tamşo bı kə, oxoyən rıkiş karde, de bursi şe bə hamsiyə kə. Merdi iştə koon bə roj noy, intasi jıqo bızın bir-qəzənəsə niştəbe, vey norohət be...

Bə şımə xəbə bıdəm Podşoku. Xəbə oməy rəsəy kərvoni şaturono qıləy esiyə, de boy şə qın bə, vey ğıyzin be. Vəzir - Vəkiliş vanq karde, sarəy co nominon, ağılmandonış sədo doy, sərəncomış doy, “pəydokən ə şaturi!” hay qıləy məsləhatış doy, hay qıləy fənd vote, əmo bə sə niştə fərə sıxanşon nıznəy vote. Oxoy Vəzir beşe bə məydon, votişə: Podşo-aləm səğ bıbu, çəmə məholədə bə şaturon bəbe aşmarde de anqıştə, ə şaturiku əmə jıqo əzınimon rımuz pəydo karde, bə har kəsi rast oməbu, isə jıqoş niyon kardə, hiç Xıdoən çəy vırəy əzını! Jıqo qıləy səlo bıdə jəy bə məholon; “Podşo ə nominə sərkərdə Amərd əğə noxəş qınıyə, liğmoni bəyo şaturə qujdış dəmon votə, har kəs şaturə qujd bırosno bə podşo sərəy, ve yolə ənam bəste, vey ğıymətinə mijdon bərəsen bəy.” De jıqoy bəbe bə dast varde şaturiku qıləy rımuzi, qasbu çəmə xəbərçinon zınəy qıləy riz bə dast varde, xəbəşon rosniye bə

səray. Ehanə bı zori məmləkətədə şaturə kərvon jıqo bə həşə bəqıne, çəy rizi əbını pəydo karde, isə mande əmə iqlə şaturi pəydokəmon. Podşo aspardışe bə səray əğon, rərə Vəziri votəy bənə fərmoni səlo bijnənən bə məholi həməy!

Bəle, podşo odəmon dibədi, kujəbəkujə nəvəyn, in səloşon jəy, bə məxloği əyən votdəbin, qirəm ki bo podşo şaturə qujd pəydoka, vey yolə bəxşon bəste. Dı minvali səloçiyon oməyn beşin bə sıvıkəsə jeni diy,

Kələ dimbəki dambədumşon dənəy, bərkədəşon bəyan karde im səlo. Jeni iştənış bə i ləz rosniye bə səloçiyon, “ha bo, şımə çiçon noə, bo çiçi nəvedəşon? Şaturə qujd əve çəmə kədə, podşo-aləm səğ bibu, çənə qərəke, boən bībən, bəxşiş bıdayən vey səğbu, nıdayən. “ Podşo odəmon oməyn eməyn bə fəğırə merdi kəysə, bəmə şaturə qujd bıdə, məsəməne şımə kə pure de şaturə qujdi, ehanə şaturə qujdi korsuzi bıkaş, çokə bəxşişon bəsteş, nıbu vay-nəfsaye bəştı holi! Merdi vinde həvo quzəke, jen kəxobi kinə ijən əviş bə otəş pırtınə, and-əmon çəmə kədə şaturə qujd çiç kardə, çokono omdə bəməku şaturə qujd? Əmə iştə muzon bəzu jəydəmon! Podşo odəmon merdşon vey eşande, vey bə zıvonşon qəte, tars-larz oməyn, xəyriş nıbe, merdi noy-peqəte, iqlə ımış vote,” ə kəxobi kinə noxəşe, bə çəy votəy bovə məkən, bə çəmə rujqori diyəkən, çəmə holi xəbə bıstənən, bı bandi sədə şatur çiç kardə, şaturə qujd çiç kardə?! Merdi hamsiyonən bəy dastək bin, im jeni çoknə bəlo be bə odəmonjon vote, intasi, in sıxanon nıbeşone hiç xəyr. Merdşon peqəte barde bə divonxonə, se-çojonən bimi jəy, dənəşone bə kaft. Divonxonə sərdori xəbəş dəro karde sape, bəs hal-ğəziyə jıqoye. Maşqi xəbə oməyki, merdi silis bıkən, bə qıy nıqəto bıkəşən bə dar! Qirəm bızno sıbut karde iştə be qıno bey, vadən, intasi, çok-çoki osə bığandən çəy kəbəyən. Merdşon okırne bə darə doy bın, “tını de Podşo sərəncomi ehaştəmon, i vəslə şaturə qujd çiçe, tı əy bə podşo ğımışi omdəni?” merdi ijən iştənış jəy-kışte, noşe-peqətişe, iqlə sıxanış vote: Ə jen kəxobi kinə səfəye, bəməku çokono omdə şaturə qujd? Əmə hiç şaturmon vindəni, çoknə həyvone? Divonxonə sərdari votışe, “ Im merd fəsotə merde, im hiççiy bə qıy əqətni, ımı bıkəşən bə dar!” merdi

vinde həni ko –koyku dəvardə, imi bə rosti ehaştən, əvə bə sərdariş lovə karde, hiç nıbu çımı əğlon vanq bədə karde, bəştə xıyzoni aspardonım heste. Divonxonə yoli bə sati doşe vanq karde im merdi xıyzon. Merdi ıştə zoəş hile doş bəştə nezi, bəy votışe lazim bə qəpon, bə jenişən bərkədə vote: İştı dimon siyo bıbun, tı mını pırtıne bı cəncəl! İsə həni həyf-doği hiç xəyriş nişe, im merdon mını ehaştən, əğlon bəti əmonət, əvoni niğodəyş, hərçəndi bəti asparde məhnəş ni, kə-bəyku moğayət bibişi! Merdi imoniş vote, ıştə kəşoniş eroxne saru, purğibo be, “çiç kardəşon bıkən!” sıvıkəsəjen de ladi ha, qin be çəvra. Merdşon okırne bə darə doş bı, jiəşon halğə karde, pevone bıçmi qıy, əğlon zikməvulə taspəy, di-diyoviji qəvbəqəv doyki, fəğırə merdi bə hədəri boçi kıştəşon, çımı hiç nişe qıno... Mərəkə taspəbe, qəvi votəy quş məsdənibe. Bı dəskoədə jeni qurə vanq oməy: “ Merdə çəmaku norohət məbi. Az bı sinni rəsəm, dum votəni, çımibətonən du əvotnim, ıştə əğlonən rostəvoj pebərosnem, intasi, ıştı çınığəti boştı səy bəlo be! Əmo bəmaku norohət məbi, əğlon çımı paliyo, kəybəmən bərk-bərki qətə, bəykuən moğayətim!”

Ləzi bə navi qurhaqur, zikməvulə mande, mujnə bəpıyi, çəy lınqi çıp-çipi əbiy məse. Məxloği diyə karde bə jeni tərəf, vindjone, jeni kəybə bərəsunu pevata, qətəşe bə kul, əğlonşən qırdə kardə bəştə sə, pəmandə bə ton. Divonxonə yolien, məxloğiən həməy zıvelə sırəş karde, ə merdiyən darə doş bıədə qıləy bərkədə sırə çəkkəş jəy. Merdi dil kəmişi toxtə be, bə divonxonə odəmoniş vote: Vindone im kəxobi kinə sədə sıvıke? Az bəy çiçım asparde, bini əy çiçış kardə? Qirəm, Podşo insof ro doydəbu, bı jeni duyə qəpisə mını bə dar kəşdəşon, bıkəşən, fidobum bə Xıdo! Həxi bə nohəxi nıdə!

Divonxonə yol tikəy sırəy, çəy rikon eməyn, dılış nam be, bə insof oməy: Əşi e, vadən im fəsoti, bədə bışu! Im jen həyğətən noxəşe bənən! Merdi qıyo jiyəşon bekay, çəy dastonşon okarde, vadoşone ozod. Ə merdən, məxloğən vey divo-sənoşon karde bo podşo, bo divonxonə sərdari, pevılo bin bəştə kəon. Ə mərəkə jıqo orəxəy de səloməti. İntasi, xəyləki vaxti bə peştə, podşo dəftərxanə otırnəkəson rast oməyn bı şaturi

qin be həxsobi, məlum beki ə həmonə şatur çı illofi-çarə bəbu, pəydo biəni, de boyumjənə gəyb biə, isətən ni...

Ha, çımı azizə bıyon, im çə sıvıkəsə jeni nəğil, çəy tospına hənqomə, bə şuyə sə vardə gəziyə. Bə jənən bovə məkən, sırr mədən, bənə bə merdi okırniyə bəbeşon bə darə doy bın, oxo həməyən çəğino səlomət perəxe zındəni, imi bıfamən! Xıdo-kumon əjo ime, bə həməy xəşəconi bıdə! Şımə bə xəy bımandən, əmə bə səlomət!

* * *

Biri olub, biri olmayıb. Lap qədəmlərdən, şah Atropatın vaxtlarından nağıl edirlər, bir kişi olub, bu kişinin də bir kəmağıl arvadı. Bu kəmağıl arvad ərini lap boğaza yığmış, tez-tez küsür, evdən çıxıb gedir, ərindən acıq edir, onunla küsü saxlayır, kinli sözlər deyir, iki ayağını bir başmağa dirəyibmiş. Əlqərəz, fağır kişini həyatdan bezdiribmiş. Kişi də uşaqlarının xətrinə hər şeyə dözü, “gözün üstə qaşın var” demirmiş ona.

Bu evi tikilmişin qızı günlərin bir günü yenə heçin-puçun üstündə əriylə sözləşir, mübahisə, səs-küy, dava-dalaş, küsüb evdən çıxıb gedir. Arvad bir az gedir, çıxır bir meşənin qırağına, bir az da yola davam edir, bir dovşanla rastlaşır. Dovşan iri gözlərini fırladıb, bu arvada tərs-tərs bir nəzər salır, sonra da tullanıb, oynaqlıya-oynaqlıya başqa bir kolun dalına qaçır. Kəmağıl arvad bu dovşana zəndlə baxdı, elə bildi dovşan ona deyir: “Gəl, qayıt evinə!”, odur ki, bərk acıqlandı, başladı ağzına gələnə deməyə: Hə, dovşan bacı, o kişi səni öyrədib, göndərib dalımca, evə qayıdım?! Yox! Atamın goruna and olsun, qayıtmaram! Mən onunla küsülüyəm, Allaha and olsun, qayıtmaram! Dovşan arvadın gur səmindən hürkdü, qaçıb meşədə gizləndi...

Bu evidəğilmişin qızı həqiqətən minibmiş cin atına, odur ki, acıqla yerindən dəbərüb, meşəylə irəliləyir, tez kəndin həndəvərindən uzaqlaşsın. Qalın meşənin içiyə iti addımlarla bir az gedir, bu dəfə bir ayı ilə rastlaşır. Arvad bu tüklü heyvanı görüncə bir az da əsəbləşir, lap özündən çıxır, ayının üstünə çımxırır: O kişi səni göndərib, hə? Nahaq göndərib, nahaq! Heç hədəz zəhmət çəkmə, qəzəblə mırıldamağı da kəs! Atamın goruna and içmişəm,

qayıtmaram dala! Sən də get, itil burdan, dedim ki qayıtmaram, gəlmirəm, gəlmirəm də!.. Sən demə, ovçular bu ayını yaralaymış, odur ki, acıqla inildəyir, yeriyəndə də niqqıldaya-niqqıldaya ayaqlarını sürüyürmüş. Kəmağıl arvadı önündə görünən ayı fikirləşir ki, əla yeməkdir, Allaha şükür, bunu əldən buraxmaq olmaz, odur acıqla cumdu arvadın üstünə. Kəmağıl arvad ayının təhər-töhüründən gördü vəziyyət pisdir, tüpürdü dabana, qaçdı. Qaç-a qaça ürəyində fikirləşirdi; Kişinin dalımca göndərdiyi anlamaza bax, hələ bir istəyir məni zorla qaytarsın evə!.. Yaralı ayı bir az arvadı qovdu, taqətdən düşdü, halsız-halsız yerə yığıldı. Arvad bir az da tələsə-tələsə getdi irəli, öz-özünə dedi: “Nə qədər tez bu meşədən çıxsam, o qədər də yaxşıdır, yoxsa o kişi başqa pəzəvənglər göndərər dalımca, məni evə qaytarmağa!”

Hə, arvad acıqlı, tələsə-tələsə o qədər getdi, meşəni keçdi, çıxdı bir təpəlik yerə. Hə, bu arvad qoy qalsın burda, sizə xəbər verim bir dəvədən. Bu dəvə Şah üçün qızıl, ləl-cəvahirat, ipək parçalar, başqa bahalı şeylər aparın karvandan, gecələrin birində ayrılıb azmış, yiyəsiz çöl-çöllüyü dolaşırdı. Şahın adamları hər yeri ələk-vələk edirdi bu dəvə üçün, xəbər yayılmışdı bütün mahallara, dəvəni tapana böyük ənamlar veriləcəyi boyuna alınmışdı. Amma dəvədən hələ bir səs-soraq yox idi, elə bil qeyb olmuşdu. Kəmağıl arvad tələsə-tələsə gedən vaxtı qəfildən bu dəvəylə qarşı-qarşıya gəldi. Dəvənin boy-buxununa diqqətlə baxdıqdan sonra, yüklü dəvənin görünüşü onun xoşuna gəldi deyəsən. Xeyli sakitləşdi, qəzəbi səngidi, aram-aram dəvəylə danışmağa başladı:

- Nədir, ağa dəvə, səni o kişi göndərmiş dalımca, hə? Gələ-rəm! Eyib deyil, bu boyda nurani gəlib dalımca, mən getməyim? Gəl gedək ağa dəvə, gedək! - deyib, dəvənin ovsarını əlinə alır, qayıdır geriyyə. Günə bir mənzil, gəlir çıxır evə. Üzünü tursudub, töhmətfason kişiyyə deyir: - Çox da özünü öymə, əgər bu nuranini göndərməsəydin, o məndən xahiş etməsəydi, onun sözünü yerə salmamaq olmasaydı, əsla qayıtmazdım dala! Analarının belə hərəkətlərinə öyrəşən uşaqlar heç də qərībə baxmırdı onun bu sözlərinə, dodaqaltı gülümsünüb, dəvəyə tamaşa edirdilər.

Qərək, kişi arvadın boş sözlərinə qulaq asmır, dəvəni xıxlayıb, yükünü açır, nə görsə yaxşıdır, qızıl, ləl-cəvahirat, ipəklərdir hamısı. Arvaddan soruşur: – Dəvə harda haqladı səni? O, arvadın xasiyyətinə yaxşı bələd idi, odur ki, ondan nəyi necə soruşmaq lazım olduğunu yaxşı bilirdi.

– Sən əvvəl o balaca yetimçəni göndərmişdin dalımca, mən səninçin o qədər dəyərsizəm? Odur ki, ona qulaq asmadım, çox oyan-buyan eləsəydi, onu iki bölüb atardım... Ondan sonra o pəzəvəng heyvərə ayını göndərmişdin, o da xoşuma gəlmədi, hələ istəyirdi zor da tətbiq etsin mənə, qaçıb qurtuldum... Meşədən yenicə çıxmışdım, gördüm bu nurani məni axtarır, bildim ki, sən göndərmisən, odur ki, qoşuldum ona, gəldim... Daha kişi qulaq asmadı arvadın boş sözlərinin davamına, yaxşı bilirdi, on-on beş il əvvəl başına gələn qəzadan dolayı arvad arada lap sayıqlayır... Nə isə, arvadın ağzını boşa verəndən sonra, kişi fikirləşdi ki, nəşə bu işin sonu yaxşı olmayacaq, dəvəni gizlətmək məcburiyyətindədir, ancaq bu boyda əjdahanı harda gizlətmək olar ki? Kişi çox götür-qoy etdi, gördü, dəvəni kəsməkdən başqa çarə yoxdur, odur ki, dəvəni kəsdi, ətini də orda-burda gizlətdi, qərək heç bir iz qoymadı. Dəvənin yükünü də küncdə-bucaqda elə gizlətdi, arvadın heç xəbəri olmadı. Amma dəvəni kəsəndə arvad bərk qəzəbləndi, bir mərəkə qopartdı, sən gəl gör, axırda da küsüb, incik halda getdi qonşuya. Kişi işlərini yoluna qoydu, intəhası, elə bil tikan üstə oturmuşdu, yaman narahat idi...

Sizə xəbər verim padşahdan. Xəbər gəlib çatdı ki, karvanın yüklü dəvələrindən biri yükqarışıq itib, çox qəzəbləndi. Vəzir-vəkili çağırdı, sarayın başqa adlı-sanlılarını, ağıllılarını yığdı, sərəncam verdi: “Tapın o dəvəni!” Hərə bir məsləhət verdi, hərə bir fənd dedi, amma ağıla batan bir söz deyəmmədilər. Axırda vəzir çıxdı ortaya, dedi: Padişah –aləm sağ olsun, məmləkətimizdə olan dəvələri barmaqla saymaq olar, o dəvədən biz belə səs-soraq ala bilmərik, hər kimə rast gəlibsə, indi elə gizlədib, heç Allah da yerini bilməz! Bütün mahallara belə bir xəbər çatdırınlar; “Şahın o, adlı-sanlı sərkərdəsi Amərd ağa bərk xəstələnib, loğmanlar ona dəvə ətini dərman deyiblər, hər kim

saraya dəvə əti çatdırsa, şahdan çox qiymətli ənamlar alacaq.” Bəlkə bu yolla dəvədən nəsə bir səs-soraq ala bildik, ya da xəbərçilərimiz bununla dolayı bir xəbər tutdu, bir məlumat çatdırıldı saraya. Yoxsa bu boyda məmləkətdə dəvə karvanını elə gizlədib, danarlar, heç səsi-sorağı çıxmaz, indi qalmışdı biz bir dəvəni tapaq. Padşah saray əyanlarına əmr etdi ki, vəzirin dediklərini şahın fərmanı kimi bütün məmləkətə yaysınlar!

Bəli, şahın adamları kəndbəkənd, məhəlləbəməhəllə gəzib, bu fərmanı yaydılar, onu da ayrıca vurğuladılar ki, kim şaha dəvə əti tapsa, çoxlu bəxşislər, ənamlar alacaq. Bu minvalla şahın adamları gəlib çıxdılar bu kəmağıl arvad yaşayan kəndə, davulların gurtuluşunu salıb, bu xəbəri yaydılar. Arvad özünü bir anda yetirdi bu xəbəri yayanlara,” Ay qardaş, nə qoyub, nə axtarırsız? Dəvə əti odu e, bizim evdə, padşahi-aləm sağ olsun, nə qədər lazımdır, gəlin aparın, bəxşiş versə də sağ olsun, verməsə də!” Şahın adamları gəlib tökülüşdü bu fağır kişinin evinə,” bizə dəvə əti ver, bəs eşitmişik sizin evdə çoxlu dəvə əti var, şahın istədiyi dəvə ətini versən, çoxlu bəxşiş alarsan, verməsən, vay sənin halına!” Kişi gördü ki, vəziyyət çox pisdir, arvad diliquromuş onu yenə oda salıb, and-aman elədi, “bizim evdə dəvə əti nə gəzir, bizdə hardandı dəvə əti?” Biz milçəklərimizi gücnən qovuruq! Şahın adamları kişini sorğu-sual etdilər, çox dilə tutdular, hədə-qorxu gəldilər, xeyri olmadı, kişi qoydu-götürdü bircə söz dedi: “O evidağılmışın qızı xəstədi, onun sözünə inanmayın, ruzigarımıza baxın, halımızı xəbər alın, bu dağın başında dəvə nə gəzir, dəvə əti nə gəzir?!” Kişinin qonşuları da ona dəstək oldular, bu arvadın necə başibəlalı olduğunu o adamlara dedilər, intəhası, bu sözlərin də heç bir xeyri olmadı. Kişini götürüb apardılar divanxanaya, üç-dördünü də ilişdirib, atdılar həbsə. Divanxana rəisi yuxarı xəbər yolladı ki bəs hal-qəziyyə belədir. Səhəri xəbər gəldi ki, kişini yaxşıca sorğu-sual edin, boynuna almaşa, çəkin dara! Əgər sübut edə bilsə ki, günahsızdır, buraxın, amma ev-eşiyini yaxşıca arayın! Kişini çəkdilər dar ağacının dibinə, səni şahın sərəncamı ilə asırıq, “bir tikə dəvə əti nə olan şeydir, onu şaha qiymırsan?” Kişi yenə and-aman elədi, özünü vurdu-öldürdü, bircə söz dedi: O arvadın başı xarəbdir,

bizdə dəvə əti nə gəzir, biz heç dəvəni görməmişik, nə cür heyvandı?! Divanxana rəisi dedi: – Bu kişi çoxbilmiş kişidir, bu heç nəyi boynuna almaz, bunu çəkin dara!” Kişi gördü iş-işdən keçib, onu həqiqətən asırlar, rəisə yalvardı ki, heç olmasa əyalımı, uşaqlarımı çağırtdır, onlara vəsiyyətim var. Divanxana rəisi o saat onun ailəsini çağırtdırdı. Kişi oğlunu çağırtdı yaxınına, ona lazım olan sözlərini dedi pıçılıyla, arvadına da bərkədən səsəndi: – Üzün qara olsun, nahaqdan məni cəncələ saldın! İndi ta heyfslənməyin bir xeyri yoxdur, bu zalımlar məni çəkirlər dara, uşaqlar sənə əmanət, onları qoru, hərçəndi sənə tapşırmağın bir xeyri yox, amma yenə də, qapı-bacadan muğayət olasan! Kişi bunları söylədi, əllərini salladı, qəhərlə işarə etdi “neynirsiz, edin!” Kəmağıl arvad bayaq ha, itdi ordan. Kişini çəkdilər dar ağacının dibinə, kəndiri halqaladılar, keçirdilər boğazına, uşaqların qışqırtısı yüksəldi, kəndçilər ağız-ağıza verdi ki, bu kişini nahaq yerə niyə asırsız, bunun heç bir günahı yoxdur axı... Mərəkə qopmuşdu, ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Bu əsnada arvadın gur səsi eşidildi: “A kişi, bizdən narahat olma. Mən bu yaşa çatmışam, yalan deməmişəm, bundan sonra da demərəm, uşaqlarımı da doğru-dürüst böyüdərəm, amma, sənin xəsisliyin bəla oldu sənin başına! Bizdən nigaran qalma, uşaqlar budu e, yanımda, qapını da bərk-bərk tutmuşam, ondan da muğayətəm!”

Bir an qabaqkı səs-küy, çığır-bağır qəfil kəsildi, qarışqa yerisəydi, ayaqlarının şappıltısı eşidilərdi. Hamı dönüb baxdı arvadın səsi gələn tərəfə, gördülər, arvad qapını çərçivədən çıxarıb, alıb çiyinə, uşaqları da yığıb başına, durub bir tərəfdə. Divanxana rəisi də daxil olmaqla hamı dodaqaltı gülümsədi, kişi də dar ağacının dibində bərkədən bir şaqqanaq çəkib güldü. Kişinin ürəyi azca toxdadı, divanxana əhlinə üzünü tutub dedi: – Gördüz bu arvad kəmağıldır? Mən ona nə tapşırıdım, görün o neyləyib? Əgər şahın insafı yol verirsə, bu kəmağılın sözünə görə məni asırsınızsa, asın, fəda olum Allaha! Haqqı nahaqqa verməsin!

Divanxana rəisi bir az güldü, acığı söndü, ürəyi yumşaldı, insafa gəldi: – Əşşi, buraxın e bu çoxbilmiş, qoy çıxıb getsin! Bu arvad doğrudan da xəstə imiş!

Kəndiri çıxartdılar kişinin boynundan, əllərini də açıb azad elədilər. O kişi də, camaat da şaha və divanxana rəisinə çoxlu dua etdilər, könlüşad dağıldılar evlərinə. O mərəkə salamətçılıqla belə bitdi. İntəhası, çox sonralar şahın dəftərxanasını eşələyənlər rast gəldilər bu dəvə haqq-hesabına, məlum oldu ki, o dəvə yükqarışıq o itən itib, axtarışların heç bir nəticəsi olmayıb, elə bil dəvə qeybə çəkilib, indi də yoxdur. Görünür, kişi işini çox səliqəli görüb...

Hə, mənim əzizlərim, bu o kəmağıl arvadın nağılı, qopardığı həngamə, kişinin başına gətirdiyi qəziyyə. Arvadlara inanmayın, sirr verməyin, o kişi kimi çəkə bilərsiniz dar ağacının dibinə, axı hamı da ordan sağ qurtula bilmir, bunu düşünün! Allahdan arzumuz budur, hamıya can sağlığı.

Fərosətinə merd // Fərasətli kişi

Qıləy piyəmerd hestbe. De kosibəti ruj dəvonedəbe. Peqətışe həşt qılə zımıstoni, bardışe bo podşo. Podşo qətışe- vığandışe çəvədə ço qılə bo vəziron. Vəziron bə hay qıləy zımıstoni doşone ço sa tımən, vığandışone bo podşo. Podşo iştənən ço sa tımən noşe bəsə sa tıməni, kardışe dı sa tımən doşe bə piyəmerdi.

Piyəmerdi ekardışe pulon bəştə xırcin. Podşoku xıdohofiz kardışe, ehaştışe xırcin bəştə həy qiy, iştənən penište bə həy, dəro qniye bəştə kəy.

Yolə vəzir oməy podşo paliyo, votışe bəy:

– Tı ənə ğızıl bə piyəmerdi ço doy? Az bəşem bəstem ə ğızılön çə piyəmerdiku.

Podşo votışe bəy:

– Tı ə ğızılön de zıvoni, de sıxani bıstən çəyku. Həranqoni de zu bıstənoş bəjem ıştı qiy, bəbırniyem.

Vəzir penište bə asbi, tojnişe dumu piyəmerdi, şey bəy rəse, votışe:

– Piyəmerd, se kəlimə sıxan xəbə bəstem ıştıku, həranqone çımı cəvobi nızinoş doy, az ğızılön bəstem ıştıku.

Piyəmerdi votışe:

– Bivot, çə sıxan xəbə səydəş, bıstən.

Vəziri votışe:

– İyo ki mandəş, çe dınyo kom vırəye?

– İyo ki, çımı hə mandə, çı dınyo myone. Piyədə imtohon karde, evo, bıpamu.

Vəziri vinde ki, paho, pamuye maholə koye, votışe:

– Piyəmerd, osmonədə çanədə astovə heste?

– Çımı həy mu başmard, bəvədə bəzimeş çanədə astovə heste osmonədə.

Vəziri vinde, imən vey mişkule, votışe:

– Piyəmerd, iqlə sıvolım mande.

– Vəzir sağ bıbu, sıxani əvotnin jiton bə peton. Tı evo bınişt bə çımı həy, az bıniştım bəştı aspi, ıştı ə sıxani cəvobiən bıdəm peyku bə ji :

Vəzir evoəy aspədə, peşandışe piyəmerd bəştə asp. Piyəmerdi votışe:

– Esət çımı ə xırcini dəvast bə çımı tərq. Dəvaste? Tı penişt bə çımı həy.

Peniştış? Ha, esə çiç voteydəş, bıvot?

Vəziri votışe:

– Piyəmerd, çərxi-qərdonədə çiç nıviştə bıə?

Piyəmerdi i ğırmoc jəy bəştə peniştə aspi tojne-tojne votışe:

– Çərxi-qərdonədə nıviştə bıə ki, Vəzir bəpe bə piyəmerdi həy peniştə, piyəmerd bə vəziri aspi.

Podşo bə diyə be, norohat be, vığandışe ləşqər dumovəziri, əmmo aspardışe:

– Vəziri de həy peqətən biyənən bə çımı məclis.

Vəzir omə bəpeştə podşo bəy votışe:

– Bə tınım nıvotə məşi? Şiş, aspən doy oməyş? İştınədə vəzir benibəşe bomı.

* * *

Bir qoca vardı, kasıbçılıqla gün keçirərdi. Bir gün 8 ədəd qarpız götürdü, padşaha apardı. Şah da bundan 4-nü vəzirlərə göndərdi. Vəzirlərin hər biri 4 yüz tümən verdi. Padşahın özü də 4 yüz tümən qoydu üstünə, verdi kasıb kişiyə...

Qoca pulları tökdü xurcuna, padşahla xudahafızlaşdı,

xurcunu boynundan asıb mindi eşşəyə, yola düşdü evinə sarı.

Baş vəzir gəlib padşaha dedi :

– O qədər qızıl pulu qocaya nə üçün verdin ? Mən gedib o qızılları qocadan alaram.

Padşah dedi :

– Əvvəla, getmə. İndi ki gedirsən, o qızılları dil ilə, söz ilə ala bilsən, deyərəm əhsən. Zorla, güclə almış olsan, boynunu vurduraram.

Vəzir mindi atına, qoca kişinin dalınca qovdu, qabağını kəsib dedi :

– Qoca, 3 kəlmə söz soruşaram, cavabını verməsən, qızılları alaram səndən.

Qoca dedi :

– De gəlsin. Nə söz soruşursan, soruş.

Vəzir soruşdu :

– Burada ki durubsan, dünyanın harasıdır?

– Burada ki, eşşəyim durub, dünyanın ortasıdır. İstəyirsən-biləsən, atdan düş, ölç.

Vəzir gördü ki, paho, ölçmək mahal işdir, dedi:

– Qoca, göydə nə qədər ulduz var?

– Eşşəyimin tuku qədər. Gəl tüklərini sana, bil göydə neçə ulduz var.

Vəzir gördü : bu da müşkül işdi, dedi:

– Qoca, bir sualım qaldı.

– Vəzir sağ olsun, sözü aşağı-yuxarı deməzlər. Sən atdan düş, gəl min eşşəyimə, mən minim sənın atına; Sənın o sualının cavabını da mən yuxarıdan aşağı cavablayım.

Vəzir atdan düşdü, qocanı mindirdi öz atına. Qoca dedi:

– İndi o xurcunumu bağla yəhərə. Bağladın? İndi sən min mənim eşşəyimə. Mindin ? Hə, indi nə sualın var, ver gəlsin.

Vəzir xəbər aldı :

– Qoca, çərxi-fələkdə nə yazılıb ?

Qoca mindiyi atı qırmacladı, at sürət götürdü. Qoca at sürə-sürə deyirdi :

– Çərxi fələkdə yazılıb ki, Vəzir gərək qocanın eşşəyinə

minsin, qoca da vəzirin atına. Xudahafiz !

Padşah uzaqdan bunlara tamaşa edirdi, narahat oldu, tez bir atlı dəstə göndərdi vəzirin dalınca. Amma tapşırırdı ki, vəziri elə eşşəklə bahəm onun hüzuruna gətirsinlər.

Vəzir gələndən sonra padşah ona dedi :

– Sənə demədim getmə? Getdin, atı da verib-gəldin? Səndən mənə vəzir olmaz!

Haft qılə boə nəğil // Yeddi qardaşın nəğilı

*Nəğli-nəğli pevaştə,
Osmoni qo dəvaştə,
Jəşe ləğə, Xansənəmi
Penc dandonış arıştə...*

Qıləy hestbe, qıləy nıbe, ğərəyzi Xıdo hiçki nıbe dınyo di-mədə. Qıləy məholədə hestbe haft qılə boə. Çın haft boə nıbeşone hovə. Çəvon moə əğilbəbolobe. haft boə votışone bəştə moə:

– Əmə şeydəmon bəştə haft bandi bə tərəfədə bıə kə, bome-mon nəv manqı bəpeştə. Qirəm hovəmon be, parcin ehaştış pobəku, boəmon be, bəvədə sıə duəğ bıjəniş bə bəleti.

Boon şin. Vaxt oməy rəsəy, jeni beşe qıləy kinə. Jeni ehaştışe parcin pobəku ki, çəy zoon bon bıvındon ki, parcin pobəsəj, bımandın kədə. Pəxılə hamsiyə peqətışe parcin, jəşe çəy vırədə sıə duəğ bə pobə. haft boə oməyn, vındışone ki, sıə duəğ ehaştə bıə çəvon pobəku, ku-pəşimon oqardın şin bəştə haft bandi bə tərəfədə bıə kə.

Bəle, rujon bin manq, manqon oqardın bə sor, kinə perəsəy. Parsəy ıştə moəku ki, şinə mom, bəs tı voteydəş, çımı hestime haft qılə vazə boə, əvon boçi omeydənin çəən? Jeni qəp jəşe bo kinə çə pəxılə hamsiyə kardə ko. Kinə hıkm kardışe ki, bəs az pəydo kardəninim ıştə boon! «Çe sıpə ruje beboə kinə ruj», - votışe. Xəbə qətışe moəku çə boon vırə, moə votışe. Kinə qırdı-ku kardışe ıştə roduş, dəro qınıye şey bo boon pəydo karde. Vey oməy, kam oməy, rəsəy bə boon kəy. Vındışe ki, iyo heste dıqlə kə. Çəvon qıləy çə boone, ə qılə, esə boy, çə devi. Oməy dəşe bə boon kə. Vındışe, çəvon kə vey besələğəye. Dəmande bo təmizi karde. Vey

kulşiyəy, kam kulşiyəy, kə peqarde- beqıləy vılə pərə!

Şanqovəsəy be. Kinə bəne, çəy boon omeydən bə kə. Rəyrə peşe bə bon, niyo be əyo.

Boon oməyn, bəne, çiçe zə, bənə viliye çəvon kə-bə. Edyəsəyn bə iyəndi, çadoşone ıştə səon. Voteyn, sır-İlahi koye im, kiyebu jıqo nənəti kardəkəs boəmə?

Maştə be, boon ijən şin hay bədi ıştə koy. Kinə ijən evoəy bono, kardışe çe kəy həmə koon. Piyəşe kiyə bıvoşnı, otəş nıbe. Şey bə hamsiyə kə bo otəşi. Dəşe bə kə, bəne qıləy reçinə kinə ehaştə bıə muyono. Novnişe çəş, bəne kiyədə heste seqlə zil. Piyəşe peqətı çəvono qıləyni. Muyo ehaştə bıə kinə bəy votışe:

– Peməqət, məqın bə zilon, bəqıneş, dev bome, tıniyən dəbəğənde bəçımı ruj.

Kinə məhəl nıdoşe bəçəy votəy, peqətışe zil, beşe- şey. Çəy lınqəriz mande cadədə.

Kinə sənoşe kiyə, hozı kardışe xorək boştə boon.

Kinə bıdə bıbu ıştə koədə, bəşmə kiyku bıvotım, deviku. Dev oqarde bəştə kə, vındışe, ni qıləy zil. Cındo be, votışe:

– Ki peqətəşe zil? Jəşe zikkə bə kinə sə. Bəboləjə kinə bəne, dev baharde əy, votışe.

Dev de kinə lınqərizi oməy beşe bə boon kə. Kinə vındışe, dev omeydə, rəyrə edoşe bə, jəşe bə kilit. Devi votışe:

– Tı boçi peqətə çımı zil? Az bahardem tını!

Kinə votışe:

– Tı harde əzınış mını. Çımı hestime haft qılə vazə boə, əvon bomeyn bəkiştən tını.

Devi votışe:

–Tı bardə çımı zil, bəpe çəy vırədə bıdəy bəmi ıştə qıləy anqıştə.

Kinə dıroz kardışe ıştə dast çe kəybə dıro, devi peçirtınışe çəj anqıştə. Çe kinə dıl şey, qınıye bə zəmin.

haft boə oməyn, vındışone, qıləy kinə olxartə kəybə qəvədə. Peşandışone bəçəy dimi sardınə ov, kinə oməy bəştə. Parsəyn bəyku:

–Kiş tı, komonədəş?

Kinə votışe:

– Az şımə hovəm.

Boon bovə nıkardışone, votışone:

– Çəmə nimone hovə.

Kinə qəp jəşe boəvon əhvolot.

Boon çe kəybə qəvədə kandışone qıləy çol, ıstənən niyo bin. Boçi ki, əvon zıneydəbin, dast əkəşni dev, ijən bome ki, bəhəy kinə.

Ənəhoy dənıvarde, dev ijən oməy, sədo kardışe kinə. Kinə sıre-sıre votışe:

– Kəybə oje, boy dəşi bə dılə.

– Dev nez oməy, iberdəmə eqıniye bə çol. Boon rəyrə vitin oməyn, edoşone çoli qəv. Peroxnışone muyono ehaştə bıə kinə, peqətişone əvən, beşin oməyn ıstə moə tonə.

Əvon həmmə rəsəyn bəştə çokə rujon. Şımənən, Xıdovandi, bırsən bə çokə rujon.

Osmono eqıniye se qılə sef. Qıləy çımı, qıləy nəğlibıvoti, qıləyən çe quş doəkəson.

* * *

Nağıl-nağıl happanıb,

İnək bağlanıb göydə.

Təpik atıb Sənəmin

Qıçın sındırıb evdə.

Biri vardı, biri yox, Allahdan başqa kimsə yoxdu dünya üzündə. Bir mahalda 7 qardaş yaşayırdı. O 7 qardaşın bacısı yoxdu... Anaları hamilə idi. 7 qardaş analarına dedilər:

– Biz gedirik 7 dağın o tərəfindəki evimizə. 9 aydan sonra geri dönərik. Bacımız olsa, darvaza ağzından aşısüzən asarsan. Qardaşımız oldu, onda qırmızı yaylıq bağlayarsan darvazaya.

Qardaşlar getdilər. Vaxt gəlib-çatdı. Anaları bir qız doğdu. Qadın darvazadan bir aşısüzən asdı ki, oğulları gəlib görsünlər ki, aşısüzən darvaza üstədir, gəlib-qalsınlar evdə.

Paxıl qonşu aşısüzəni götürdü, darvazaya qırmızı yaylıq bağladı...

7 qardaş gəlib gördü ki, darvazadan qırmızı yaylıq asılıb, kor-

peşman qayıtdılar gəldikləri yerə – 7 dağın o tərəfindəki evlərinə.

Bəli, günlər ay oldu, aylar ilə döndü. Qız böyüdü. Anasından soruşdu:

– Əziz anam, bəs deyirdin, 7 nəhəng qardaşım var, evə niyə gəlmirlər?

Qadın ana paxıl qonşunun işləklərini danışıdı qızına. Qız hökm etdi ki, mən öz qardaşlarımı axtarmalıyam:

– İt günüdür qardaşsız bacının günü!

Anasından qardaşların qaldığı yeri soruşdu, anası da söylədi. Qız üstədən geyindi altdan bağlandı, üz qoydu qardaşların qaldığı səmtə.

Az getdi, çox getdi, gəlib çatdı qardaşların qaldığı evə. Gördü ki, burada iki ev var: Biri qardaşlarındır, o biri devin.

Gəlib-girdi qardaşların evinə, gördü ki, ev tör-töküldür, başladı səliqə-səhman yaratmağa. Az çalışdı, çox çalışdı, ev döndü bir gülzara!

Axşam düşdü. Qız gördü ki, qardaşları evə gəlir, tez bana çıxdı, orada gizləndi.

Qardaşlar gəldilər, gördülər, paho, onların evləri güllə qoxuyur. Baxdılar bir-birinə, başlarını buladılar, dedilər:

– Sirri-ilahi işidir bu! Kimdir bu adam ki, bizə nənəlik eləyir?

Səhər oldu. Qardaşlar nahar edib hərə öz işinin dalınca getdi. Qız bandan düşüb ev işlərini tamam qaydasına qoydu. İstədi ocaq qalсын, xörək bişirsin, gördü ki, od yoxdur. Qonşuya getdi ki, devdən od alsın. Dev mənzilinə girdi, gördü ki, bir gözəl qız hörüklərindən asılıb tavandan. Göz gəzdirdi, gördü ki, ocaqda 3 odlü köz-kömür var, istədi birini götürsün, saçından asılmış qız dedi:

– Götürmə, əl vurma o yanar kömürlərə, dev gələr, səni də mənim günümə salar.

Qız onu eşitmədi, yanar közdən birini götürdü, çıxıb-getdi. Amma ayaq izləri qaldı.

Qız ocağı alışdırdı, xörək hazırladı qardaşlarına...

Dev evə döndü, gördü, közlərdən biri yoxdur. Dəli oldu, saçından asılmış qızdan xəbər aldı:

– Közü kim götürdü?– qışqırdı qızın üstünə, qız qorxdu ki,

dev onu parçalayıb yeyər, ona görə kimin götürdiyünü söylədi.

Dev qızın ayaq izlərini tutub gəlmiş qardaşların evinə. Qız gördü dev gəlir, tez qapını möhkəm bağladı, kilitlədi. Dev dedi:

– Sən ocağımdan közü nə üçün götürdün? Səni bir nahara yeyərəm.

Qız dedi:

– Sən məni yeyə bilməzsən, yeddi qardaşım var, gəlib-səni öldürərlər.

Dev dedi:

– Sən ocaqdan közümlü oğurlamısan, əvəzində bir barmağını mənə verməlisən.

Qız qapı deşiyindən əlini uzatdı, dev onun baş barmağını çərtib götürdü, Qızın ürəyi getdi, bayılıb yerə sərildi.

Yeddi qardaş gəlmiş, gördülər ki, bir qız uzanıb qapı ağzında. Üzünə sərmiş su vurdular, qız özünə gəlmiş, ondan soruşdular:

– Kimsən sən? Kimlədənsən?

Qız dedi:

– Mən sizin bacınızam.

– Bizim bacımız yoxdur,-dedilər.

Qız əhvalatı qısaca danışdı.

Qardaşlar səhərəcən çalışdılar, qapı ağzında dərin bir quyu qazdılar. Gizləniş pusquya durdular. Bilirdilər ki, dev bacıdan əl çəkməz, yenə gələr, tikə-tikə qızı yemək istər.

Səhər bir o qədər çəkmədi ki, dev gəlmiş, qızı çağırır ki, qapını açsın. Qız gülə-gülə dedi:

– Gəl hörmətli dev, qapı açıqdır, keç içəri.

Dev yaxın gəlmiş, içəri ayaq qoyanda gurultu ilə quyuya düşdü. Qardaşlar gizləndikləri yerdən çıxıb-gəldilər, quyunu doldurdular, üstünü basdırdılar. Dev mənəzlinə gəldilər, saçından asılmış qızı xilas etdilər. Onu da götürdülər, qayıdış gəldilər ata yurduna, analarının yanına.

Hamısı xoş günlərə çatdı, siz də Allah eləsin xoş günlərə çatasınız.

Göydən 3 alma düşdü, biri mənim, biri nağılsöylənənin, biri də qulaq asanın.

LƏTİFON-LƏTİFƏLƏR (S: 2; 4)

Çımı daston ğılbaş bıbo // Əllərim qurusun

Astəyi-pust, hulğumonış çe lodədtiku bə nav beşə rəhmətşə Ğabil xəşəti vaxtonədə çayxonədə şinə sehbəti əsnoədə votedə: – Az həftədə da kilo qujd səydəm kədə bo harde. diyədə yeqanə ğəsob bıə rəhmətşə İsi mamu in sıxanon məsədə çəşonış peşkəllə bə: Çımı daston ğılbaş bıbun, əqəm manqədə bo Ğabili k1 kilo qujd kəşədəmbu!

* * *

Bir dəri, bir sümük, hulqumu arıqlıqdan irəli çıxan rəhmətlik kefinin kök vaxtında çayxanada basıb-bağlayırdı: -Mən həftədə on kilo ət almasam, rahat olmaram. Məhəllədə yeganə qəssab olan rəhmətlik İsi dayı bunu eşidəndə gözləri kəlləsinə çıxdı: – Mənim əllərim qurusun, əgər ayda Ğalib üçün iki kilo ət çəkirsən!

Tı Vahab miəllimi zındəniş // Sən Vahab müəllimi tanımırsan

Rəhmərşə İsi mamu bərk qıneydə bə yonqo. İmruij-maşki votedyən bamarde. Odəmon qılə-qılə omedən bəy qınyedən, dılvandı doydən. İsi mamu çe pencəku vində Vaham miəllim de hamsiyəş Rəhməti dəşin bə çəvon so. Rə ıstə paprusə ğuti dənoydə bə lefi jinton. Vahab miəllim, Rəhmər hamsiyə çığı-çəğın xəyli sehbət kardən, beşeydən şeydən. Çe İsi mamu in hərəkəti vində çəy kəxivand bəy de tənə voteydə: - Hələ bəmi bivot, tı ə paprusə ğoti boçi niyo karde? Vahab miəllim vey əbi iqlə-dıqlə paprus əkəşəni! İsi mamu ıstə səş oşandə: -İştı kə viron bıbo, tı Vahab miəllimi zındəniş. Əv bə paprusə ğuti oxoy beşənəbe, dast nəkəşi!

* * *

Rəhmətlik İsi dayı bərk yorğan döşəyə düşür. Vəziyyətin ağır olduğunu görüb qonşuları bir-bir ona dəyməyə gəlirlər, təsəlli verirlər. İsi dayı pəncərədən Vahab müəllimin qonşusu Rəhmət kişi ilə onlara gəldiyini görüb cəld papiros qutusunu

yorğan-döşəyinin altında gizlədir. Vahab müəllim və qonşusu Rəhmət bir az söhbət edəndən sonra çıxıb gedirlər. Ərinin bu hərəkətini görən arvadı ona tənəylə deyir: -Ayıb deyil sənə? Vahab müəllim çox olsa bir-iki papiros çəkib gedərdi. Başını bulayan İsi dayı deyir: - Evin yıxılsın, sən Vahab müəllimi tanıırsan. O papiros qutusunu qurtarmamış buradan getməzdi .

Bəni tı baləm mardə // Sənin kimi balam ölüb...

Qitəkə Şıxəli mamu bo niməyjö hardeome rəsədə hejo çe soədəş zıqqə jəşe: – Rə çımı nimeyjö ekən. Dastonış şışte, beşe bəsə poli. Nişte bə sufrə. Sufrədə du aş noə biəbe. Rə ıstə zoə Məzahiriku xəbə səşe: – Aş sərine, hardənine? Məzahiri "bəle" votışe. Şıxəli mamu bərk vəşi qətə biəbe. Mələğə keçəş pur bə qəvi bardışe bə qəv. Vindişe, vay, aşbəni otəşiye. Nə ebardeş zıne nə tukarde. Çəşondəş astəquli beşe . Zoəş Məzahiri xəbə səşe: – Lələ, bəti çiç be, boçi bəmeydəş? Şıxəli mamu de təhəri qəvədəki aşış ebarde, votışe: – Bənə tı zoəm mardə, bə səbəb bəmeydəm, balə!

* * *

Çütçü Şıxəli əmi işdən çox yorğun və acmış halda gəldi. Elə həyətdən qışqırdı: – Sufrəni açın, xörəyimi tökün. Əl-üzünü yuyub yorğun evə qalxdı. Süfrəyə təzə bişirilmiş ayran aşı qoyulmuşdu. Süfrədə bayaqdan əyləşmiş oğlu Məzahirdən soruşdu: – Ayran sərindi? – Hə, lələ, sərindi, yeməlidir. – Məzahir cavab verdi. Şıxəli əmi böyük ağac qaşığı tamam doldurub ağzına apardı. İsti aş Şıxəli əminin ağzını o qədər bərk yandırdı ki, kişinin gözlərindən yaş axmağa başladı. Oğlu Məzahir atasından soruşdu: – Ata, niyə ağlayırsan? Handan-handa özünə gələn Şıxəli əmi dedi: – Heç nə, balə, sənin kimi oğlum ölüb, ona görə ağlayıram.

Cınə balə bebəşe // Cin bala doğulacaq

Mələ mirəkərbər diyədə ən hurmətinə şəxsondə qile be. Diyə nəkəy yase, huzure, hakanə zərvətiyən əkəy, camati ğəmi-ğussə dılondə ətojni. Ruji çi rujon qiley huzrə məclisədə de nəslinəcobəti sioranq bıə briğadir Məcidi Sabir sıxan ğandeydə bə

Məlo Mirəkbəri: -Məlo, pidəmonə iştə vevə nənəmon bıdəmon bətı. Boəmə, bo çəmə nəslı qıle səydə balə baxş bıkə. Məlo Mirəkbər sıre-sıre voteydə: - Bəvədə hədəərə zəhmət bəkəşım. Çumçıko şımə nəslədə səydə balə ne, cınə balə bebəşe.

* * *

Molla Mirəkbər kənddə ən hörmətli şəxslərdən biri idi. Baxmazdı, yasdır, hüzdür, özünün baməzə söhbətlərindən qalmazdı. Camaatın qəm-qüssəsini həmişə dağıdardı. Günlərin birində bir hüZR məclisində əsli nəcabəti həmişə qara olan Məcidi Sabir mollaya söz atır: – Molla, istəyirəm dul qalmış nənəmi sənə ərməğan edək, bəlkə bizə bir seyid balası baxş eləyəsən. Molla Mirəkbər gülə-gülə dedi: – Onda çəkdiyim zəhmət hədə gedəcək. Çunki sizin nəsildən seyid balası yox, həmişə cin balası doğulacaq.

Həmmə dızdon oyoye // Bütün oğrular burdadır

Moxtar miəllimi bə çayə fabriku ğərəvuləvon təyin kardeydən. (Merd həğigəti votero bə həbs şodoə bəbe) Çayə fabrikədə çə həmmə koəkəon hurmətiş dərə muduş kardəbe. İ ruj çə fabriki koəkəondə qıle boştə zoə vəyə kardeydə, həmmə dustoniş bı vəyə vanq kardeydə. Moxtar miəllimən şeydə bı vəyə. Fabriki mudir Moxtar miəllimi vəyədə vindəcəğın iştə diyəni ekardə, de rıki voteydə: - Fabrikə bə ki asbardə oməş oyo? İsə dızdon əyo çı ahaştinin ki. Moxtar miəllim sıre-sıre voteydə: -Hiç mətars, direktor, hiç ki hiç çı əbəni, çumçıko həmmə dızdon oyoye...

* * *

Muxtar müəllimi çay fabrikində qaravulçu təyin edirlər (Kisini doğru danışdığına görə həbs etmişdilər). Fabrikdə hamı ona hörmət edirdi, çunki hamıya canıyananlıqla yanaşırdı. Günlərin birində fabrikdə işçilərdən biri oğluna toy çaldırır. Təbii, Muxtar müəllim də toya gedir. Toyda Muxtar müəllimi görən fabrikin direktoru hırslə Muxtar müəllimə deyir: - Fabriki kimə tapşırıb gəlmisən? İndi oğrular fabrikdə bir şey qoymazlar ki! Muxtar müəllim gülür, deyir: – Qorxma, direktor, oğrular heç bir şey aparmazlar, çunki bütün oğrular burdadır.

Əxxoy, bı zori imorəti... // Oxxay, bu böyük imarəti

Moxtər miəllim i ruj bə kə şədə lınqı qədəli haştə, diyəkardə çe məhəllə biə qədə budkədə biə dukoni, ujan çəy dumontoni rist kardə biə bə dımərtəbəynə, hır-heyvojinə kə Voteydə: - Əxxoy, bə qədə budkəy zu diyəkəya! Bı zori imorəti in qədə zandə ha!

* * *

Muxtar müəllim bir gün işdən qayıdıb evə gedəndə gəlib dayanır bir balaca budkədə yerləşən dükanın qabağında. Həm də göz yetirir bu budkanın dalında ucaldılan ikimərtəbəli, göz oxşayan binaya. Deyir: - Oxxay, bu balaca budkanın gücünə bax ha! Gör bu balaca budka necə ikimərtəbəli nəhəng bir bina doğub!

İn hardə nun çımı çəşon bəqəte // Bu yeyilən çörək gözlərimi tutacaq

Kəlxozəti devrədə bo vəzifə qətero vey intriğon bedəbe. Əcəllə mamuən bı intriğon vey umuj əbi,qah bı dastə komək əkəy,qah bə dastə. İ ruj bo vəziyəti zıero (bo tojə məlumaton qırdə karderə) omedə çe sədr Məmməli kəy. Çıgın-çəgın sehbət kardə,çe sədri jen bə sufrə nun-xorək vardə. Əcəllə si coni hardə, arədə voteydə: – In nun çımı çəşon bəqəte. Məmmədəli in sıxanon mənə bəsə dəşeydəni. Maştə kəlxozədə iclas beydə. Əcəllə əşdə çe sədr Məmmədəlikü voteyni votedə. Məmmədəli isə bəsə dəşədə çe Əcəllə sıxani mənə. In nun çımı çəşon bəqəte-ifodə çə devriku yodiqor mande.

* * *

Kolxozçuluq dövriündə vəzifə üstündə bərk intriqaqlar gedərdi və Əcəllə əmi də bu intriqaqlara qoşulardı, gah bu dəstəyə kömək edərdi, gah o dəstəyə. Bir gün rəqib cəbhənin məlumatlarını öyrənmək üçün gecə qonaq gedir sədr Məmmədəlinin evinə. Xeyli söhbət edirlər, sonra ortaya çay-çörək gəlir. Çörək yeyəndə Əcəllə kişi deyir: – Bu çörək gözlərimi tutacaq. Məmmədəli bu sözlərin mənasını başa düşmür. Amma səhəri gün kəlxozun idarə heyətinin

iclasında Əcəllə qalxıb Məmmədəlinin əleyhinə o ki var döşəyir. Məmmədəli ancaq bu vaxt – bu çörək gözlərimi tutacaq sözlərinin mənasını başa düşür. O söz həmin vaxtdan yadigar qalır.

Tijkum, tijkum // İtilənin

Qıləy məclisədə qılə kofirə merd bıə Məlo Mirəkbəri piyarışt kardeş pidə.: – Məlo, əvəsorədə Xıdo çı zəmini milyon-milyonə çəğəteğon çoknəy tij kardedə? Məlo Mirəkbər sıreydə: – Zə, tı çı axmağış. Xıdo uləmə usto İsaləy ki, de təvə-toşi məşğul bibuy? Əv i kərə votedə "Tijkum, bə diğigə həmmə çəğəteğon tikum bedə!

* * *

Bir məclisdə bir kafir Molla Mirəkbərə sataşmaq istəyir: – Molla, yazqabağı, Allah milyon-milyon qanqalın tikanını neçə yonur itiləyir? Molla Mirəkbər gülümsəyir: – Ay bala, sən nə axmaq sual verirsən. Allah məgər yarımusta İsa baladır ki, gecə-gündüz ağac-mağac yonmaqla özünü yorsun? O bir dəfə əmr eləyir: İtilənin!" Dərhal bütün qanqallar əmrə tabe olur. Ol " Deyir, o saat hər şey onun istədiyi kimi olur.

Bıdə bışim mardon pekəm // Qoy gedim ölüləri oyadım

Məlo Cəbrayili sədr bıə vaxton beydə. Məlo ıştə koədə vey sərt be, bə cəmati nun vey doyro əvoni koədə vey əhaştı, vey ko ədəy karde. İ ruj şanqovəy iclosədə unən maştə kardə koon muzokirə kardən. Bı səfə Məlo Cəbrayili bo maştənə nəzədə qətə koon həddiku vey beydə. Bəvədə briğadir rəhmətşə Məlo Mirəkbər əştə səpo, beicozə bə kəno beşiş piyedə. Sədr Məlo Cəbrayil de riki xəbə səydə: Zə, tı bə kovrə şedəş? Məlo Mirəkbər votedə: – Anə ko asbardə əvoni de diyo odəmon zuy bə vıre rosniye əzinim, bıdə bışim gəovstondə mardonən pekəm. Sədr sıreydə, çəğin nəzədə qətə koon tiki sıvık kardə.

* * *

Molla Cəbrayılın sədr olan vaxtları olur. Molla bir sədr kimi işində sərt idi, verilən tapşırıqlar həddindən artıq olurdu. Bir gün də

axşam çağı briqadirləri bir yerə yığıb sabah görülmək işləri müzakirə edirdi. Bu günkü tapşırıqlar həddindən artıq idi. Bu tapşırıqları dinləyən briqadir Molla Mirəkbər ayağa qalxıb iclası icazəsiz tərk etmək istəyir. Bunu görən sədr hirsələ soruşur: – Ədə, sən hara gedirsən? Molla Mirəkbər deyir: – Sən o qədər bizə iş tapşırımsan, o işləri mən kəndin diriləri ilə görə bilmərəm, qoy gedim qəbristanlığa, ölümləri oyadım gətirim kömək eləməyə...

Muçək bə ufunət bı vırə omeydə // Milçək üfunət olan yerə gedər

Moxtar miəllim şeydə bə katibi ğəbul. Adətiş be, çe camati vəzyəti zınero oyo rə-rə əvoy. Vində camat veye ğəbulə utəğədə. Muçəkon vız-vəzə eqətəşe ıvrə. Odəmon çe katibi ome xəyli çəş kardeydən. Nəhoyət, katib omedə, Katib həm çe muçəkon vey be vində oyo, həmən çe camati, mənə ynəni şiklədə votedə: – Əxxoy çe vey muçək heste oyo ! Sıxani məğzi bəsə dəşə Moxtar miəllim dərhol voteydə: – Hurmətinə katib, muçəkon ufunət vey bı vırəndə beydəni, boçi şikat kardəş. Sıxani mənə bəsə dəşə katib hiç çi votedəni, davardə bəştə kabinet.

* * *

Muxtar müəllim katibin qəbuluna gedir. Adəti idi, camaatın vəziyyətini bilmək üçün tez-tez bura gəlirdi. Görür ki, camaat arı kimi qaynaşır, bir tərəfdən də milçək buranı basıb. Adamlar katibin gəlməyini xəyli gözləyirlər. Nəhayət, katib gəlir. Həm adamların çoxluğuna, həm milçəklərin buranı basmasına işarə edərək deyir: – Oxxay, buranı milçək tamam basıb ki! Sözüün məğzini yaxşı başa düşən Muxtar müəllim dərhal deyir: – Yoldeş katib, milçək ən əvvəl üfunət olan yerləri basır da niyə şikayət edirsiniz?

Pambəynə pencək peqətiş // Sırıqlı pencək götürərsən

İ kərə məclisədə bə Əli Axundi sıvol doydən ki, bəs voteydən çe cəhəndimi iyən vəyşti myonədə Ehram nomədə qıləy vırə heste, əv çoknə çiye?

Axund bino kardeydə qəp jəy ki, bəs əvirə nə vey sarde, nə vey qam...

Bı dəmədə Qə mamu (Qulamhüseyn Həşimov) erəxeydə bə Səyd Miri, voteydə:

– Miri, şeədə deştə pambənə pencək peqətiş.

* * *

Bir dəfə yas məclislərin birində Əli Axunda sual verirlər:

– Deyirlər Cəhənnəmlə Cənnət arasında Ehram deyilən yer var, o necə yerdir?

Axund o barədə söhbət edir, axırda deyir:

– Ora bərk soyuq olan yerdi.

Bu zaman Qə mamu (Qulamhüseyn Həşimov) baxır Seyid Miriyə, deyir:

– Miri, gedəndə özünlə sırıqlı pencək götürərsən...

TOPONİMON // TOPONİMLƏR (S: 10 ; Ə: 1-17)

Ostoro-Astara

Pensə – Ostoro rəyonədə diy nome. Pensə tolişi zıvonədə şəffofə toponime, yəni mənoş aydıne. Tolişi zıvonədə “pen, penə” ijən “sə” sıxanon ibeku bə əməl omə. Pensə bə tırki “penə sə” məno doydə.

Pensər – Astara rayonunda kənd adıdır. Talış dilində Pensə adlanır. Pensə talış dilində şəffaf toponimdir, yəni mənası tam aydındır. Talış dilində “pen” – yuxarı, “sə” – baş deməkdir. Pensər Pensənin təhrifə uğramış adıdır. Burada Pensər hibrid toponimdir, yəni talış dilində “pen” – yuxarı və fars dilində “sər” – baş sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Pensə-Pensər hər iki halda Azərbaycan dilinə tərcümədə “yuxarı baş” mənasını verir.

Sipiyəpard – Ostoro rəyonədə diy nome. Toponim təhrif bəni. Sipiyəpard tolişi zıvonədə şəffofə toponime. Toponim “sipiyə” ijən “pard” sıxanon ibeku bə əməl omə. Diy ıştə nomış əyo bə sipiyə pardi nomiku pəğətəşe.

Sipiyəpard – Astara rayonunda kənd adıdır. Toponim təhrifə uğramamışdır. Sipiyəpard talış dilində şəffaf toponimdir. Toponim talış dilində “sipiyə” – ağ və “pard” – körpü sözlərinin birləşməsindən yaranaraq, Azərbaycan dilinə tərcümədə “ağ körpü” mənasını verir.

Cəlilobod–Cəlilabad

Xanəqo – Cəliləbad rəyonədə diy nome. Toponim farsı zıvonədə “xanə” – kə ijən “gah” – vırə sıxanonku bə əməl omə, bə tırki tərcümədə “kə vırə” məno doydə.

Xanagah – Cəliləbad rayonunda kənd adıdır. Toponim fars dilində “xanə” – ev və “gah” – yer sözlərinin birləşməsindən yaranaraq, Azərbaycan dilinə tərcümədə “ev yeri” mənasını verir.

Uzuntəpə – Cəliləbad rəyonədə diy nome. Tırki zıvonədə şəffofə toponime. Toponim “dıroz” ijən “təpə” sıxanonku bə

əməl omə. Uzuntəpə bə tolişi zıvon tərcümədə “dırozə təpə” məno doydə. Toponimi iştə nomi diy əroziyədə bə dırozə təpə nomiku peğətəşe. 1844-nə sorədə uruson iyo məskun bəpəpeştə bə diyşon Novoqolovkə nom doəşone. 1992-nə sorədə diy nom dəğiş kardə biə, çəy tarixi Uzuntəpə nom bərpo kardə biə.

***Uzuntəpə** – Cəlilabad rayonunda kənd adıdır. Azərbaycan dilində şəffaf toponimdir. Toponim “uzun” və “təpə” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Toponim öz adını kənd ərazisindəki eyniadlı təpənin, yüksəkliyin adından götürmüşdür. 1844-cü ildə rus ailələri burada məskunlaşdıqdan sonra kəndə Novoqolovka adı verilmişdir. 1992-ci ildə kəndin adı dəyişdirilərək tarixi Uzuntəpə adı bərpa edilmişdir.*

Lankon–Lənkəran

Havziəvə – Lankoni rəyonədə diy nome. Tolişi zıvonədə “havzə” ijən “və” sıxanon ibeyku bə əməl omə. Havziyəvə bə türki tərcümədə “və tərəfiş havzə bə vırə” məno doydə. Diy se tərəfo di Tolişə bandon (vişə) əhotə biə.

***Havzava** – Lənkəran rayonunda kənd adıdır. Talış dilində Havziəvə adlanır. Havzava Havziəvənin Azərbaycan dilinə transliterasiyasıdır. Talış dilində “havzə, havziə” – yaşıl, “və” – qabaq, ön hissə deməkdir. Havzava Azərbaycan dilinə tərcümədə “ön hissəsi yaşıl olan yer” mənasını verir. Toponim coğrafi reallığı da əks etdirir. Kənd üç tərəfdən Talış sıra dağları (meşə) ilə əhatə olunmuşdur.*

Oskujə – Lankoni rəyonədə diy nome. Oskujə iminə variant Osyokujə biə. Toponim tolişi zıvonədə “osyo” ijən “kujə” sıxanonku bə əməl omə. Oskujə-Osyokujə bə türki zıvon tərcümədə “osyo kujə, osyo biə kujə” məno doydə. Diy iştə nomi əyo bə osyo nomiku peğətəşe.

P.S. Liki rəyonədə Osyodə nomədə diy hese. Osyodə bə türki zıvon tərcümədə “osyo biə də” məno doydə.

Osaküçə – Lənkəran rayonunda kənd adıdır. Talış dilində Oskujə adlanır. Osaküçə Oskujənin təhrifə uğramış adıdır. Oskujənin ilkin variantı Osyokujə olmuşdur. Talış dilində

“osyo” – dəyirman, “kujə” – məhəllə deməkdir. Orada dəyirman olduğundan toponim Osyokujə, Oskujə adlandırılmışdır. Osakücə Azərbaycan dilinə tərcümədə “dəyirman məhəllə, dəyirman olan məhəllə” mənasını verir. Lerik rayonunda bu qəbil-dən olan Osyodə-Osyodərə adında kənd vardır. Osyodə talış dilində “dəyirman dərə, dəyirman olan dərə” deməkdir.

Lik - Lerik

Qunəşli – Liki rəyonədə diy nome. Diy tarixi nom Ozo-pejone. Toponim tolişi zıvonədə “ozo” ijən “pejon” sıxanonku bə əməl omə. Ozopejon bə tırki zıvon tərcümədə “ozzo, dardi tojnə vırə” votənine. Ozopejoni nom təhrif kardə bə, əv di “Ozorboycon”i (“Azərbaycan”) nomi bə ğeyd sə bəbe. De 8 may 2007-nə sori tarixi Ozorboyconi Respublikə Ğanuni “Ozorboycon”i nom dəqış kardə bə, bə diyərəmzi Qunəşli nom doə bə.

Günəşli – Lerik rayonunda kənd adıdır. Tarixi adı Ozopejondur. Talış dilində “ozo” – azar, dərd, qəm, “pejon” – qovan, qıran deməkdir. Ozopejon Azərbaycan dilinə tərcümədə “azar, dərdi qovan yer” mənasını verir. Ozopejon təhrif edilərək “Azərbaycan” kimi qeydə alınmışdır. 8 may 2007-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə “Azərbaycan” adı dəyişdirilərək kənd rəmzi olaraq Günəşli adlandırılmışdır.

Vizəzəmin – Liki rəyonədə diy nome. Toponim təhrif bəni. Vizəzəmin fitotoponime, yəni de bitki, do nomi əloğə bə vırə nome. Əroziədə vizə don vey beyro bə toponimi Vizəzəmin nom doə bə. Vizəzəmin tolişi zıvonədə həmən şəffofə toponime, “vizə don bə vırə” məno doydə.

Vizəzəmin – Lerik rayonunda kənd adıdır. Toponim təhrifə uğramamışdır. Vizəzəmin fitotoponimdir, yəni bitki, ağac adı ilə bağlı olan yer adıdır. Talış dilində “viz” – qoz, “ə” – birləşdirici səs, “zəmin” – torpaq, yer deməkdir. Ərazidə qoz ağacları çox olduğundan toponim Vizəzəmin adlandırılmışdır. Vizəzəmin talış dilində eyni zamanda şəffaf toponimdir, Azərbaycan dilinə tərcümədə “qoz ağacları olan yer” mənasını verir.

Masalli-Masallı

Bırədiqo – Masəlli rəyonədə ğəsəbə nome. Bə tırki Boradigah voteydən. Toponim tolışı zıvonədə “bır”, “ə” ikardə sədo, “di” ijən “qo” sıxanonku əməl omə, bə tırki zıvon tərcümədə “bırə di vırə”, “bırədə bə di vırə” mənə doydə.

Boradigah - *Masallı rayonunda qəsəbə adıdır. Talış dilində Bırədiqo adlanır. Boradigah Bırədiqonun təhrifə uğramış adıdır. Toponim talış dilində “bır” – tikan, “ə” – birləşdirici səs, “di” – kənd, “qo” – yer sözlərindən yaranmış, Azərbaycan dilinə tərcümədə “tikanlı kənd yeri”, “tikanlıqda olan kənd yeri” mənasını verir. Boradigah adındaki “gah” komponenti talış dilindəki “qo/co” – yer sözünün fars variantıdır. Belə olduqda Boradigah hibrid toponim olub, talış dilində “bırədi/boradi” və fars dilində “gah” komponentlərini özündə birləşdirir. Bırədiqo/Boradigah hər iki halda eyni mənanı bildirir.*

Osonəğə – Masəlli rəyonədə diy nome. Kalkə toponime, yəni tərcümə bə vırə nome. Osonəğə tolışı zıvonədə “oson” ijən “ğə” komponentonku bə əməl omə. İyo osonəğon jimon kardeyro bə toponimi Osonəğə nom doə bıə. Bə Osonəğə tırki zıvonədə Dəmirçi votlandən. Osonəğə-Dəmirçi tolışı ijən tırki zıvonondə iqlə mənə kəsb kardə.

P.S. Liki rəyonədə Osnəğəkujə nomədə diy hese. Osnəğəkujə çı tolışiku bə tırki tərcümədə “dəmirçilər yaşayan məhəllə” (“osonəğon jıə kujə”) mənə doydə.

Dəmirçi – *Masallı rayonunda kənd adıdır. Kalka toponimdir, yəni tərcümə olunmuş yer adıdır. Dəmirçi toponimi “dəmir” sözü və -çi şəkilçisindən yaranmışdır. Burada dəmirçiliklə məşğul olan sənətkarlar yaşadığından toponim Dəmirçi adlandırılmışdır. Bu toponim talış dilində Osonəğə adlanır. Talış dilində “oson” – dəmir, -ə birləşdirici səs, “ğə” – çi şəkilçisidir. Kalka toponim olduğundan Dəmirçi – Osonəğə Azərbaycan və talış dillərində eyni məna kəsb edir.*

Yardımlı-Yardımlı

Hamarkənd – Yardımlı rəyonədə diy nome. Tırki zıvonədə şəffofə toponime, yəni çəy mənə aydın bə vırə nome. Toponim

tırki zıvonədə “həmə” ijən “diy” sıxanonku bə əməl omə, “həmədə bə diy” məno doydə.

Hamarkənd – Yardımlı rayonunda kənd adıdır. Azərbaycan dilində şəffaf toponimdir, yəni mənası tam aydın olan yer adıdır. Toponim Azərbaycan dilində “hamar” və “kənd” sözlərinin birləşməsindən yaranaraq, “hamar, düzən yerdə olan kənd” mənasını verir.

Sepadi – Yardımlı rəyonədə diy nome. Sepadi tolişi zıvonədə şəffofə toponime. Toponim tolişi zıvonədə “se”, “pə” ijən “diy” sıxanonku bə əməl omə, bə tırki zıvon tərcümədə “se pə diy” məno doydə. Di navko se pə, se hissə beyro jıqə nom səşə.

P.S. Lankoni rəyonədən Sepadi nomədə diy hese.

Separadi – Yardımlı rayonunda kənd adıdır. Talış dilində olan Sepadinin təhrifə uğramış adıdır. Sepadinin ilkin variantı Sepədi olmuşdur. Talış dilində “se” – üç, “pə” – para, hissə, “di” – kənd deməkdir. Separadi Azərbaycan dilinə tərcümədə “üç para kənd” mənasını verir. İlk əvvəl üç hissədən, məhəllədən ibarət olduğu üçün yaşayış məntəqəsi belə adlandırılmışdır.

P.S. Lənkəran rayonunda da Separadi adında kənd vardır.

ZİYARƏTQON // ZİYARƏTGAHLAR (S:10; Ə: 18-24)

Səyid Cəmoləddin Pir // Seyd Cəmaləddin Piri

Pir Ostoru şəhriku 22 km şimal-şərqdə, Boku-Ostoru şose ro səpe, Pensə diyədə, tıbəsəədəy. XIII əsri dini-tarixi abidə hesab beydə. Ziyarətqo de peyğəmbər nəsliku bə yolə sufi alim Səyid Cəmoləddini nomi anqəlee. Səyid Cəmoləddini nom tarixi sənədonədə Səyid Cəmoləddin Təbrizi, ijən Eynəzzaman Cəmoləddin Qili (Qilonij) geyd biə. Səyid Cəmoləddin Butəsə məholi Məlvon diyədə moədə biə. Əv peşo bə Ostoru Butəsə, yəni isətnə Pensə diy omə, desə bəştə umırı oxo əyo jiyə. Səyid Cəmoləddini Butəsədə (Pensədə) İslam dini ijən sufiəti təbliğ kardə məktəb okardəşe. Vey şoqirdonış bə Səyid Cəmoləddin məktəbi taninmişə məktəbonədən qləy biə. Hiçən təsadufi niki XIII əsri yolə sufi alimon Kijəpurə Məhəmməd, Babul ijən Şeyx Zahidi (Təcəddin İbrahim) iştə iminə təhsilşon bi məktəbədə, çe Səyid Cəmoləddinikuşon sə. Səyid Cəmoləddini dini təbliğati iqlə iştə jiyə reqionədə bardəni. Əv iştə nəzəriyyə Şirvonədə təbliğ karde ro iştə zoə ijən şoqird Səyid Sədullaş bə Boku vığandə. Səyid Sədulla Bokuədə “Xeyriyyə” cəmiyyətiş okardə, sufiətiş təbliğiş kardə. Bı barədə Bokuədə, İçərişəhrədə səğloməti poliklinikə bina səpe ərəbi zıvonədə de nəsx xətti nıviştə biə kitobədə məlumot doə biə. Çı tarix elmon doktor Məşədixanım Neməti tərəfo handə biə kitobə məzmun jıqoy: “In xəymandə idarə soxte, çı peyğəmbərəti məşəl, risaləti toc Səyid Cəmoləddini zoə, çı seydon nomdor, xəyyəti soybi, bə Xido (mərhəmət) rəsə Səyid Sədulla əmr kardəşe” (Azərbayconədə piron. B., 1992, səh.38).

De Səyid Cəmoləddini həyoti tanış be bəpeştə məlum beydə, ə, iqlə sufi alim ne, ijən filosof, miəllim, xəymandətko, təqva soyb biə. Səidəli Kazımbəyoğli nıviştə: “Əlamuti elkə (Hülakion dövlət – İ.Ş.) yol diyəməkəmon iştə ro dəqijnəkəsəndə be, ha sor penc sa dinar siə gızıl bənə nəzri bo şeyxi (Bə Səyid Cəmoləddini Şeyx Cəmoləddinən əvotin – məl.) əğandi. Şeyxən açəy i poə bə kosibon ədəy” (“Səidiyyə”. B., 2005, səh. 58). Moə bə tarixiş dəğiğ məlum

nibə im yolə duha soybi de hicri 651-nə sori əvvələ manqi 4-də (de milodi 28 noyabr 1253-nə sor) vəfot kardəşe, Pensə diyədə dəfn kardə bə. Səyid Cəmoləddini bə inom, ehtiro miro çəy gəb bə ziyarətqoh peqordımıyə biə. Səyid Cəmoləddini gəbisə de sıə kərpici məğbərə soxtəşone. Məğbərə diqlə otağ hesişe. Çəpə otağədə bə taxtə şəbəkə səbə Səyid Cəmoləddini gəb – ziyarətqoh vağə bedə. Rosə otağədə isə canamazon, aləmon noə bə. Səyid Cəmoləddin piri respublikədə məşhurə ziyarətqonədən hisob beydə. Iyo çı elkə mıxtəlif vıronədən, hətto hamsiyə elkonədən bə ziyarət oməkəson beydə. Səyid Cəmoləddin piri bə vıradə bə Tunc dövri aid kurqanən hese. Bə kurqani de piri nomi “Pirseycamal” voteydən. “Pirseycamal” kurqan de 820 invertar numərə bəne elkə əhəmiyyətində arxeoloji abidə bə dovlet geydiyyati səbiə.

* * *

Pir Astara şəhərindən 22 km şimal-şərqdə, Bakı-Astara şose yolunun üstündə Pensər kəndinin ərazisində, qəbristanlıqda yerləşir. XIII əsrin dini-tarixi abidəsi hesab olunur. Ziyarətgah Peyğəmbər nəslindən olan böyük sufi alimi Seyid Cəmaləddinin adı ilə bağlıdır.

Seyid Cəmaləddinin adı tarixi sənədlərdə Seyid Cəmaləddin Təbrizi və ya Eynəzzaman Cəmaləddin Gili kimi qeyd olunur. Seyid Cəmaləddin Bütəsər mahalının Malvan kəndində doğulmuşdur. O, sonralar Bütəsər, yəni indiki Pensər kəndinə köçərək ömrünün sonuna qədər burada yaşamış və Bütəsərdə (Pensərdə) məktəb açaraq İslam dini və sufiliyi təbliğ etmişdir (Məşədixanım Nemət. Azərbaycanca pirlər. B., 1992, səh. 37).

Çoxlu şagirdləri olan Seyid Cəmaləddin məktəbi dövrünün tanınmış məktəblərindən biri olmuşdur. Heç də təsadüfi deyildir ki, XIII əsrin böyük sufi alimləri Kijəpurə Məhəmməd, Babul və Şeyx Zahid (Təcəddin İbrahim) ilk təhsillərini məhz bu məktəbdə Seyid Cəmaləddindən almışlar (Seyidağa Onullahi. Müqəddəslər kimlərdir? “Sovet kəndi” qəzeti, 06.09.1988).

Seyid Cəmaləddin dini təbliğçilik fəaliyyətini təkcə yaşadığı bölgədə həyata keçirməmişdir. O, öz nəzəriyyəsini Şirvanda yaymaq üçün oğlu və şagirdi Seyid Sədullanı Bakıya göndərmişdir.

Seyid Sədulla Bakıda “Xeyriyyə” cəmiyyəti yaradaraq sufiliyi təbliğ etmişdir. Bu barədə Bakıda, İçərişəhərdə sağlamlıq zonasının poliklinikasının yerləşdiyi binanın baştağında ərəbcə nəsx xətt ilə yazılmış kitabədə məlumat verilmişdir. Tarix elmləri doktoru, epigrafcı Məşədixanım Nemət tərəfindən oxunan kitabənin məzmunu belədir: “Bu xeyriyyə idarəsinin bina olunmasına, peyğəmbərliyin məşəli, risalətin tacı Seyid Cəmaləddinin oğlu, seyidlərin görkəmlisi, xeyrat sahibi, Allahın (mərhəmətinə) çatmış Seyid Sədulla əmr etmişdir” (Adı qeyd olunan kitab, səh.38).

Seyid Cəmaləddinin həyatı ilə tanış olduqda məlum olur ki, o, təkcə sufi alimi yox, eyni zamanda filosof, müəllim, xeyriyyəçi və təqva sahibi olmuşdur. Səidəli Kazımbəyoğlu yazır: “Ələmüt ölkəsinin (Hülakilər dövləti – müəl.) başçısı baxmayaraq ki, yolunu azmışlardan idi, hər il beş yüz dinar qırmızı qızıl nəzir kimi şeyxə göndərərmiş. Şeyx də bir hissəni kasıblara paylayarmış” (“Səidiyyə”, B.,2005, səh.58).

Doğum tarixi dəqiq məlum olmayan bu böyük düha sahibi hicri 651-ci il şəvval ayının 4-də (miladi 28 noyabr 1253) vəfat etmiş və Büütəsər (Pensər) kəndində dəfn edilmişdir. Seyid Cəmaləddinə olan inam və ehtiramın nəticəsi olaraq qəbri ziyarətgaha çevrilmişdir. Seyid Cəmaləddinin qəbri üzərində qırmızı kərpicdən düzbucaqlı planda məqbərə tikilmişdir. Məqbərə iki otaqdan ibarətdir. Sol otaqda taxta şəbəkəyə alınmış Seyid Cəmaləddinin qəbri-ziyarətgah yerləşir. Sağ otaqda isə canamaz dəstləri, ələmlər qoyulmuşdur. Seyid Cəmaləddin piri respublikamızda tanınan ziyarətgahlardan sayılır. Buraya ölkənin müxtəlif yerlərindən, hətta qonşu ölkələrdən ziyarətə gələnlər olur. Seyid Cəmaləddin pirinin yerləşdiyi məkanda eyni zamanda Tunc dövrünə (e.ə. IV-II minilliklər – müəl.) aid kurqan da vardır. Kurqan pirin adı ilə əlaqədar “Pirseycamal” adlandırılmışdır. “Pirseycamal” kurqanı 820 inventar sayı ilə ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə kimi dövlət qeydiyyatına alınaraq mühafizə olunur.

Səyid Əhmədi Pir // Seyid Əhməd Piri

Pir Boku-Ostoro şose ro səpe, Maşxoni diyədə, tıbəsoədəy. Pir de Sultan Əhməd nomədə şəxsi nomi anqile. Sultan Əhməd çı haftuminə imom Musa Kazımı şəcərə hisob beydə. Iyo Sultan Əhmədi epitafiya (səynəsiğ) mihofizə beydə. Ərəb-fars zıvonədə nıvıştə bə kitobon tarix elmon doktor Məşədixanım Neməti 1956-nə sorədə handəşe ijən tərcumə kardəşe. Ərəbi zıvonədə bə kitobədə ğeyd kardə bə: “In ğəb çı Sultan Əhməd ibn Kərimiye. Həşt sa hafto şaşminə sori tarixədə (vəfot kardəşe)”. Farsi zıvonədə bə kitobə isə mənzyme ijən tərcumə jıqoye:

Boğədə toşə hasil bə ə vıl,
Vo deilmi co kardəşe əv bızın.
Biçorə dilədə umi vey,
Umır kam, umudi çı dilo pozkə.
Ruzqori bo kisə vəfoş nıkə,
Aqil əkəni xəto tiri-cəfo.
Dınyo dərzi bə hiç ki tan
Şəyiş nıdute, bıkə qəbo.

*(Məşədixanım Nemət. Azərboyconədə piron.
B., 1992, səh.40).*

Bı kitobonədə çı Səyid Əhmədi tam nom Sultan Əhməd Kərimi zoə be ijən çəy cıvonə sinədə 876-nə sordə vəfot karde hiss beydə. Hicri 876-nə sor dı miladi təğvimi 1471/1472-nə sori mıvafığ beyro Səyid Əhməd piri XV əsri dini-tarixi abidə be ğeyd kardə bəbe. Səidəli Kazımbəyoğli isə çı ziyorətqoh tarixiş vey ğədim bey nıvışteyde: “Tarix kitobonədə ə Cənabi (Sultan əhməd Kərimi zoə - muəl.) bı məkon çokono ijən kəynə ome həxədə az biçorə bəndə qləy tarixim pəydo kardem nızne. Əmmo, çəy vəfoti həxədə nıvıştəyonədə, çəvrəy xıdmətəvonon ijən ğəbi sığiku bəlli beydə in hodisə hicrəti 690-nə sorədə bə” (“Səidiyyə”. B., 2005, səh.83). Səidəli Kazımbəyoğli nıvışteyo Sultan Əhmədi vəfot tarixi dı hicri 690-nə sori peğətədə in de milodi təğvimi 1290/1291-nə sori mıvofığ beydə. Im Səyid Əhməd piri bə XV əsr ne, bə XIII əsri aid dini-tarixi abidə be vote əsos doydə. Səyid Əhməd mığəddəsə şəxs beyro çəy ğəb bə ziyorətqo peqordiniyə bə. Səyid

Əhmədi gəbisə tıbə soxtəşone. Tıbə iqlə dəşə bəş (kəybə) hestışe. Bəyku bə dilə əyvon heste. Çı eyvoniku bə dilədə gəb bə qləyən otağ heste. Tıbə döşəmə xok, bonəkuləş taxtəye. Tıbə 2000 –nə sorədə təmir kardə biə.

Tıbə kəno yolə tıbəsəodə bə XV-XVI əsri aid Şirvon-Abşeron məktəbi uston hozzo kardə gəbəsəpe sığon gəliğon heste (M.Nemət. Azərboyconu epiqrafik abidon korpus (urusu). B., 1991, səh.20).

Səyid Əhməd piri respublikədə bə nom bə ziyarətqonədə hisob beydə. Əy, ən vey de diy nomi, bəne “Maşxonu ocəğ”i zındən. Co-co vıronku iyo bə ziyarət omeydən. Səyid Əhmədi tıbə de 4131 invertar numərə bəne çəvirə əhəmiyyətinə memarəti abidə bə dovlət geydiyyati səbiə. Mədəniyyət ijən Turizm Nazirəti tərəfo ziyarətqodə jə biə lohədə piri nom “Əhməd ibn Kərimu tıbə” ijən tıbə tarix 1472-nə sor geyd kardə biə.

Azərboycon Milli Ensiklopediyədə Ostoru rəyoni tarix-memarəti abidon sırədə Səyid Əhməd piriən nom geyd biə ijən piri şəkil doə bə (II cild. B., 2010, səh. 144-145).

Geyd bıkəm di iminə nom Karəzaran biə, peşo Səyid Əhmədi iyo jiyeyro Maşxon nom doə biə bəy. Maşxan-Maşxon farsu zıvonədə Maşeyxan sıxaniko bə əməl omə, bə türki tərcümədə “Əmə şeyxonimon” mənə doydə.

* * *

Pir Bakı-Astara şose yolunun üstündə, Astara rayonunun Maşxan kəndində, qəbristanlıqda yerləşir. Pir Sultan Əhməd adlı şəxsin adı ilə bağlıdır. Sultan Əhməd yeddinci imam Musa Kazımın (765-799) nəsil şəcərəsindən hesab olunur. Burada Sultan Əhmədin epitafiyası mühafizə olunur. Ərəb-fars dillərində yazılmış kitabələr tarix elmləri doktoru, epiqrafçı Məşədixanum Nemət tərəfindən 1956-cı ildə oxunmuş və tərcümə edilmişdir.

Ərəb dilində olan kitabədə qeyd edilmişdir: “Bu qəbir Sultan Əhməd ibn Kərimindir. Səkkiz yüz yetmiş altıncı il tarixdə (vəfat etmişdir)”. Fars dilində olan kitabə isə mənzumdur və tərcüməsi belədir:

*Bağda yeni hasilə gəlmiş o gül,
Zülmə qoparmış onu külək bil.
Bıçarənin ürəyində ümid çox,
Ömür gödək, ümidi ürəkdən sil.
Qılmadı rüzgar kimsəyə vəfa,
Aqilə etməz xəta tiri-cəfa.
Əyninə kimsənin dünyə dərzisi
Köynək tikmədi ki, etməsin qəba.*

*(Məşədixanım Nemət. Azərbaycanca pirlər.
B.,1992, səh.40).*

Bu kitabələrdən Seyid Əhmədin tam adının Sultan Əhməd Kərim olduğu və onun cavan yaşında 876-cı ildə vəfat etməsi aydın hiss olunur. Hicri 876-cı il miladi təqvimə ilə 1471/1472-ci ilə müvafiq olduğundan Seyid Əhməd pirinin XV əsrə aid dini-tarixi abidə olduğunu qeyd etmək olar.

Səidəli Kazımbəyovlu isə ziyarətgahın tarixinin daha qədim olduğunu qeyd edərək yazır: “Tarix kitablarında o Cənabın (Sultan Əhməd ibn Seyyid Kərim) bu məkana haradan və nə zaman gəlməsi haqda mən çarəsiz bəndə bir tarix tapa bilməmişəm. Lakin vəfatı barəsində müxtəlif yazılardan, oranın xidmətçilərindən və məzar daşından bəlli olur ki, təqribən bu hadisə hicrətin 690-cı ilində baş vermişdir” (“Səidiyyə”. B.,2005, səh.83).

Səidəli Kazımbəyovlunun yazdığı kimi Sultan Əhmədin vəfat tarixini hicri 690-cı illə götürdükdə bu miladi təqvimə ilə 1290/1291-ci ilə müvafiq olur. Bu isə Sultan Əhməd pirinin XV əsr deyil, daha qədim XIII əsrin dini-tarixi abidəsi olduğunu söyləməyə əsas verir. Sultan Əhməd müqəddəs şəxs, kərəmətli Seyid olduğundan məzarı ziyarətgaha çevrilmişdir. Seyid Əhmədin məzarı üstündə türbə tikilmişdir. Türbə formaca düzbucaqlı olub, bir giriş qapısına malikdir. Qapıdan içəridə dəhliz (10 kv.m) yerləşir. Dəhlizdən içəri qəbrin yerləşdiyi (sahəsi 35 kv.m) daha bir otaq vardır. Türbənin döşəməsi torpaq, tavanı isə taxtadandır.

Türbə ətrafında böyük qəbristanlıqda XV-XVI əsr Şirvan-Abşeron məktəbi ustalarının işlərinə aid olan sənduqə formalı

qəbirüstü daşların qalıqları vardır (M.Nemət. Azərbaycanın epigrafiq abidələrinin korpusu (rus d.).B.,1991, səh.20).

Seyid Əhməd piri respublikamızda tanınan ziyarətgahlardan biridir. O, daha çox yerləşdiyi kəndin adı ilə “Maşxan ocağı” kimi tanınır. Müxtəlif yerlərdən buraya ziyarətə gələnlər olur. Bu sətirlərin müəllifi özü ilk dəfə 1983-cü ildə bu müqəddəs məkanı ziyarət edərək şəfa tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı Qərarına əsasən Seyid Əhməd piri “Əhməd ibn Kərimin türbəsi” adı altında 4131 inventar sayı ilə 1472-ci ilə dair yerli əhəmiyyətli dini-tarixi abidə kimi qeydə alınaraq dövlət mühafizəsinə götürülmüşdür. Türbə 2000-ci ildə təmir olunmuşdur. Qeyd edək ki, kəndin ilk adı Karəzaran olmuş, sonralar məhz Səyid Əhmədin burada yaşamasına görə Maşxan adlandırılmışdır. Maşxan fars dilində “Maşeyxan” sözündən yaranaraq “Biz şeyxlərik” mənasını verir.

Pir - Xəncər Ziyorətqo // Pir Xəncər Ziyarətgahı

Pir-Xəncər (Pir-Ğəmə) ziyorətqo Cəliləbad rəyoni Turkəlli diyədəy. Ziyorətqo ijən çəy kəno yolə həcmdə, nıvıştə bıə tarıxı sığon bıən. Çə sığon səpe aspi səpe odəm, şıpmşiyə (qılinc) təsviron, yolə ğəmə, Ğironi ayon hək kardə bəbe. Hejo sıği səpe bə yolə ğəmə xoto odəmon ziyorətqoşon Pir-Xəncər nomışon doə. “Pir” farsı sıxane “ziyorətqo” mənə doydə. Çıyo məlum beydə ki, Pir-Xəncər “Xəncər ziyorətqo” (“Ğəmə ziyorətqo”) votənine. Pir-Xəncər ziyorətqoh həxədə Mahmudəğə Qasimov nıvıştə: “Pirə-Xəncər ziyorətqo ijən bəy nez bıə halon (təpon) tədğiğ kardeyro çı Boku 1930-nə soronku jıqo çand kərə tarıxçi alimon, tarıx elmon doktor, epigrafiq Məşədixanım Nemət se kərə bı diy (Turkəlli – miəl.) oməyn. Bəçəvon doə rəyro ziyorətqoh ço həzo sor tarıxış heste. Əno nomədə yolə sıği 2500 sor, dırozi 1,5 metr, bılındı 1 metr bıə ijən ha dı tərəfiş nıvıştə bə dıqlə sığ isə bə dı sori neze ki, gine” (Cəliləbadi tarıxı, etnonim ijən toponimon (tırki). B.,2014, səh. 389). Mahmudəğə Qasimov Turkəlli dı nom navko Pirə-Xəncər beyən ğeyd kardə. Cəmat bə Pir-Xəncər ziyorətqo Pirə-Xəncərən voteydə.

* * *

Pir-Xəncər ziyarətgahı Cəlilabad rayonunun Türkelli kəndində yerləşir. Ziyarətgah və onun ətrafında iri həcmli, yazılı tarixi daşlar olmuşdur. Həmin daşların üzərində at üstündə adam, qılınc təsvirləri, iri xəncər, Quran ayələri həkk edilmişdir. Görünür məhz daş üzərindəki iri xəncərə görə əhali ziyarətgahı Pir-Xəncər adlandırmışdır. “Pir” fars sözü olub “ziyarətgah” mənasını verir. Buradan aydın olur ki, Pir-Xəncər “Xəncər ziyarətgahı” deməkdir. Pir-Xəncər ziyarətgahı haqqında Mahmudağa Qasimov yazır: “Pirə-Xəncər ziyarətgahı və ona yaxın olan təpələri öyrəniş tədqiq etmək üçün Bakıdan 1930-cu illərdən bəri dəfələrlə tarixçi alimlər, o cümlədən tarix elmləri doktoru, epiqrafist Məşədixanım Nemət üç dəfə bu kəndə (Türkelli – müəl.) gəlmişlər. Onların verdiyi rəyə görə, həmin ziyarətgahın dörd min il tarixi var. Ənə adı ilə tanınan böyük həcmli daşın 2500 il, uzunluğu 1,5 metr, hündürlüyü 1 metr olan və hər iki üzünü yazılmış digər cüt daşın 1500 il tarixi vardır. Üç daşdan birincisi 1990-cı illərdən sonra, digər iki daş isə iki ilə yaxındır ki, yoxa çıxıb) (Cəlilabadın tarixi, etnonim və toponimləri. B., 2014, səh.389). Mahmudağa Qasimov eyni zamanda Türkelli kəndinin lap əvvəllər Pirə-Xəncər adlandığını da qeyd edir. Qeyd edir ki, Pir-Xəncər ziyarətgahı el arasında Pirə-Xəncər adı ilə də tanınır.

Se Gəbi Pir // Üç Qəbir Piri

Pir Cəliləbad rayonu Dələli diyədəy. Pirədə se miğəddəsə odəm dəfn beyro bəy “Üç qəbir” (“Se gəb”) votlandən. Sıval beydə pirədə dəfn bə kəson ijən gəbonşon ziyorət bə im se kəs kiye? Tədqiqatəvon-filoloq alim Bilal Alarlı niyiştə: “Ziyorətdədə bə se gəbdə haftminə İmöm Museyi-Kazımi (765-799) nəvə (zoə - İ.Ş.) gərib əgə İmam Rza fərzəndon Həzrət Yunis ijən Həzrət Yusif, çəvon hovə Sidiğə xanımə. Gəbon miyyəyən kardeədə isətən səğ-sələmət bə 90 sinni diy sakin Xanoğlani xıdmətoniş vey bə. Im gəbon 3,40 metr zəmindəy, gəbon səpe peğətəsə çəvon kəno həmo kardə bə ki, bo ziyorət kardə kəson çətinəti niyo” (Miğoni elon (türki). İminə kotob. B., 2018. Səh.74).

Çığino məlum beydə ki, pirdə bə se ğəb çəmə həştminə imom İmam Rza (766-819) fərzəndon Yunis, Yusif ijən Sidiğə xanımı ğəbonin. Bə dini-tarixi əsosən ğeyd karde bəznemon ki, çəmə respublikədə diy imom fərzəndon nomi xəyli ziyarətqohon hesin. Nardəran piri, Bibiheybət məçid-piri, Bərdə İmomzodə, Gəncə İmomzodə, Naxçıvan İmomzodə ijən Babək rəyoni Nehrəm diyədə Səyid Aqıl İmomzodə misol nişon doy bəbe. Nardəran pirdə İmom Rza hovə Rəhimə xanım, Bibiheybət məçid-pirdə İmom Rza hovə Həkimə xanım ijən İmom Museyi-Kazimi se nəvə – dı zoə, i kinə əğlon, Bərdə İmomzodədə şəşminə imom İmom Cəfəri Sadiği (743-774) kinə nəvə İsmail, Gəncə İmomzodədə pençminə imom İmom Məhəmməd Bağiri (677-733) zoə İbrahimi, Naxçıvan İmomzodədə İmom Rza nəvə Səyid Səffa, Nehrəm di İmomzodədə isə İmom Museyi-Kazimi zoə Səyid Ağili dəfn bey ğeyd bedə.

“Üç qəbir” piri Dələli diyədə çı Əbulfət Əlixani zoə Nəzərovi soədə. 1959-nə sorədə Əlixan Zəbi zoə Nəzərovi (1919-2004) ziyarətqo bərpo kardəşe. Səveti vaxtədə ziyarətqohon rıjniyəbin. “Üç qəbir” piroşonən rıjniyeyşon piyə. Bilal Alarlı nıvıştə: “Ziyarətqoşon dı kərə dəbasteyşon piyə. Səvet hukuməti vaxti kəmmuniston ğəbonşon ovoştiniye piyəşon, əmmo im mımkun bıni, bəçəyro əvon ğəbon səpe həmo kardəşone. Dımınə kərə Azərboyconı tojə ozodəti sorondə de İroni hədsmondə bə “Üç qəbir” ziyarətqo oməkəson vəşon sey piyə, əmmo ziyarətqoh iştə fəaliyyəti oğətəşni” (Nom ğeyd bıə kitob, səh.74).

“Üç qəbir” piri çəmə elkə tanınmışə ziyarətqondən qləye. iyo respublikə co-co vıronku bə ziyarət omə kəson beydə. Pirdə, ğəbon səpe məğbərə soxtə bıə. “Üç qəbir” piri bəne dini-tarixi abidə bə dovlət ğeydiyyot səbiə ijən bə mihafizə peğətə bıə.

* * *

Pir Cəlilabad rayonunun Dələli kəndinin ərazisində yerləşir. Pirdə üç müqəddəs şəxs dəfn olunduğundan o belə adlandırılmışdır. Sual olunur görəsən pirdə dəfn olunmuş və qəbirləri ziyarət olunan bu üç nəfər kimdir? Tədqiqatçı-filoloq alim Bilal Alarlı yazır: “Ziyarətgahdakı üç qəbirdə yeddinci imam Museyi-

Kazımın (765-799) nəvəsi (oğlu – İ.Ş.) qərib ağa İmam Rzanın övladları Həzrət Yunis və Həzrət Yusif, onların bacısı Sidiqə xanım əbədi yuxuya gediblər. Qəbirlərin müəyyən edilməsində indi də sağ-salamat olan 90 yaşlı kənd sakini Xanoğlan kişinin xidmətləri çoxdur. Bu qəbirlər torpaq səthindən 3,40 metr dərinlikdədir, qəbirlərin üstü hörülərkən onların ətrafı qazılıb hamarlanmışdır ki, ziyarətçilər üçün hansısa çətinlik olmasın” (Muğan elləri. Birinci kitab. B., 2018, səh. 74).

Buradan məlum olur ki, pirdəki üç qəbir səkkizinci imamımız İmam Rzanın (766-819) övladları Yunis, Yusif və Sidiqə xanıma məxsusdur. Dini-tarixə əsaslanıb qeyd edə bilərik ki, respublikamızda imam övladları ilə bağlı bir çox ziyarətgahlar vardır. Misal olaraq Nardaran piri, Bibiheybət məscid-piri, Bərdə İmamzadəsi, Gəncə İmamzadəsi, Naxçıvan İmamzadəsi və Babək rayonunun Nehrəm kəndindəki Seyid Aqil İmamzadəsini göstərmək olar. Nardaran pirində İmam Rzanın bacısı Rəhimə xanımın, Bibiheybət məscid-pirində İmam Rzanın bacısı Həzrət Həkimə xanım və İmam Museyi-Kazımın daha üç nəvəsi – iki oğlan və bir qız uşaqlarının, Bərdə İmamzadəsində altıncı imamımız İmam Cəfəri Sadiqin (743-774) qız nəvəsi İsmailin, Gəncə İmamzadəsində beşinci imam İmam Məhəmməd Baqirin (677-733) oğlu İbrahimin, Naxçıvan İmamzadəsində İmam Rzanın nəvəsi Seyid Səffanın, Nehrəm kəndindəki İmamzadədə isə İmam Museyi-Kazımın oğlu Seyid Aqilin uyuduqları qeyd olunur. “Üç qəbir” piri Dələli kəndində, Əbülfət Əlixan oğlu Nəzərovun həyatında yerləşir. 1959-cu ildə kənd sakini Əlixan Zəbi oğlu Nəzərov (1919-2004) tərəfindən ziyarətgah bərpa edilib. Sovet hakimiyyəti illərində ziyarətgahlar dağıdılırdı. “Üç qəbir” pirini də dağıtmaq istəmişlər. Bilal Alarlı yazır: “Ziyarətgahı iki dəfə qapatmağa cəhd ediblər. Sovet hökuməti zamanında yerli kommunistlər qəbirləri köçürmək istəyiblər, bu mümkün olmadıqda onları torpaqlayıb, üstünü buldozerlə hamarlayıblar. İkinci dəfə Azərbaycanın təzəcə müstəqillik qazandığı illərdə İranla sərhəd dirəklərinin yanında yerləşən “Üç qəbir” ziyarətgahına gələnlərin qarşısını almağa çalışıblar. Lakin ziyarətgah fəaliyyətini dayandırmayıb” (Adı qeyd olunan kitab, səh.74).

“Üç qəbir” piri qeyd etdiyimiz kimi ölkənin tanınmış ziyarətqahlarından biridir. Buraya respublikanın müxtəlif yerlərindən ziyarətə gələnlər olur. Pirdə, qəbirlər üzərində məqbərə tikilmişdir. “Üç qəbir” piri dini-tarixi abidə kimi qeydə alınaraq dövlət mühafizəsinə götürülmüşdür.

Şeyx Zahidi tıbə // Şeyx Zahid türbəsi

Tıbə Lankoni şəhriku 15 km cənub-şərgədə Şıxəkoni diyədə, tıbəsoədəy. XIII əsrdə jimon kardə de Şeyx Zahidi nomi anqılə. Şeyx Zahid ıstə zəmonə yolə ziyoli, sufi alim, filosof, miəllim ijən şair biə. Əv 1215-nə sori marti 21-də Lankoni rəyonı Siyovə diyədə çı Şeyx Rovşən Əmiri xıyzonədə bə dınyo omə. Şeyx Rovşən Əmir İroni Qilon viloyəti diyon qləyədə kəxıvnd bey bəpeştə bə Siyovo diysəbəco (kuç) kardəşe. Şeyx Zahidi əsl nom Tacəddin İbrahime. Əy, iminə təhsili Ostoru Butəsə (ısətnə Pensə) diyədə XIII əsri yolə sufi alim Səyid Cəmoləddiniku səşe. Səyid Cəmoləddini bəstə şoqirdi “Zahid” (ərəbi zıvonədə “ibodəti odəm”, “pəhrizkor”) ləğəb doəşe, mardə nezi isə bəy ıstə ko dəvom karde ijən bə sufi tərığəti rəhborəti karde aspardəşe.

XIII əsrdə Tolışi ərozi Qiloni tərkibədə beyro Şeyx Zahidi boştə “Qilani” təxəllus peqətəşe. Şeyx Zahid ıstə zəmonə gərəz yolə alimi, ijənən çand qılə zıvonış zınəşe. Əy tolış, tırk (Azərboycon), qılək, ərəb, fars, kurd, gədimə pəhləvi zıvonon zınəşe, tolış ijənq zıvononədə şeronış nıvıstəşe (Orxan İsmayılzadə. Şeyx Zahid (tırki). B., 2014, səh.39).

Xəlği dilədə yolə hurmətiş bə im kəromətinə şeyx de zəmonə hukmdaron (məsələn, Qazan xan) vindemon kardəşe, bəvon miəyyən məsləhəton doəşe. Şeyx Zahid ıstə umiri vey poə Qilondə, peşo Mığondə jiyə. Çəy Siyovə, Hiləkon (ısətnə Şıxəkən), Qamətukədə dini təbliğ kardə nımoyəndəliğ, Mığon, Şırvon ijən Marağədə vey şoqirdon biəşe. Şeyx Zahid 25 sor çı səfəviyon ulu bobo Şeyx Səfiəddini miəllim biə. Lankoni məholi Hiləkon diyədə bə Şeyx Zahid məktəbi zəmonə ən çokə təhsil doə elm ocəğonədə hisob biə.

Şeyx Zahidi dıqlə jen bıəşe. İminə jeniş siyovəvij, diminə jen isə hiləkoni j be. Əv de diminə jeni 72 sinədə bəsə kəxivand bıə (Musarizə Mirzəyev, Məğsud Məmmədov. Mamustə (türki). B., 1999, səh. 29).

Şeyx Zahidi dı jeno se fərzənd bə dınyo oməşe. Çəvon dıqlə zoə, qləy kinə bıə: Şəmsəddin, Cəmaləddin Əli ijən Bibifatmə. Əy ıştə kinə Bibifatməş bəştə soqirdi Şeyx Səfiəddini (1253-1334) bə şu doəşe. Şeyx Zahid 1300-nə sori martədə Siyovədə vəfot kardəşe ijən əyo dəfn bıə. Tarıxo bəllie ki, Şeyx Zahidi məğbərə çand kərə ovi jiyədə mandə. Dıyo ov ros beyro peşo çəy ğəb bə Hiləkoni diy ovıştınəbıə. Şeyx Zahidi ğəb bə Hiləkon ovıştine bəpeştə bə diyşon dəçey nomi Şıxəkon votışone. Şıxəkon tolışi zıvonədə “şıxə kon” votənine.

Səfəvi hukomdaron ıştə ulu bobo Şeyx Zahidi məğbərəşon çan kərə ziyorət kardəşone iyən təmir kardəşone əvırə. Şah İsmayil Xətai pıə Şeyx Heydər (1460-1488) 1478-nə sorədə de uston omə məğbərə de gunbəzi təmir kardəşone. Şah İsmayil Xətai (1486-1501) 1500, I Şah Əbbos (1578-1629) isə 1609-nə sorədə ə vırəşon ziyorət kardə (Musarizə Mirzəyev, Məğsud Məmmədovi nom ğeyd bə kitob. Səh. 30).

İnom ijən bə ehtiro mi xoto Şeyx Zahidi ğəb bə ziyorətqo peqordınıə bıə. Şeyx Zahidi ğəbi sə bə soxtənon çan kərə hukməti orğanon tərəfo rijniyəbıə. Azərbaycan mustəğilliyəti səbə peştə 1990-1995-nə soronədə iyo de diy sakınon vəsoiti hisob şərg memarəti uslubədə tojə məğbərə soxtə bıə. Məğbərə dıqlə səlon hestışe. Şeyx Zahid tıbə respublikədə tanınmışə ziyorətqonədə qıleye. İyo co-co vıron, hətto hamusiyə elkonku bə ziyorət oməkəson beydə. Tarıx elmon doktor, pıfəssor Məşədixanım Neməti “Azərbaycondə piron” (türki, B., 1992) kitobədə tıbə həxədə məlumot doəbıə. “Hitə şahzodə həxədə tolışi əfsonə” (türki) ijən “Mığəddəs Şeyx Zahidi həxədə tolışi xəlğ əfsonə” (türki) xəlği bə Şeyx Zahidiş həsr kardəşe.

Şeyx Zahid tıbə de 4838 invertar nomrə bəne yerli əhəmiyyətinə memorəti abidə bə dovlət ğeydiyyati səbıə. Şeyx Zahidi nom əbədi kardə bıə, Lankoni şəhri kuçonədə qıləy bəçəy nom doəbıə.

* * *

Respublikamızda çoxlu sayda ziyarətqah vardır. Ziyarətqahlar el arasında ocaq, pir, türbə, xanagah və came adları ilə tanınır. Belə ziyarətqahlardan biri Şeyx Zahid türbəsidir. Şeyx Zahid türbəsi Lənkəran şəhərindən 15 km cənub-şərqdə olan Şıxəkəran kəndinin ərazisində, qədim qəbristanlıqda yerləşir. Türbə XIII əsrdə yaşamış və sufiliyi təbliğ etmiş Şeyx Zahidin adı ilə bağlıdır.

Şeyx Zahid dövrünün tanınmış ziyalı, böyük sufi alimi, filosof, müəllim və şair olmuşdur. O, 1215-ci il martın 22-də indiki Lənkəran rayonunun Siyavar kəndində Şeyx Rövşən Əmirin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Şeyx Rövşən Əmir İranın Gilan vilayəti kəndlərinin birində evləndikdən sonra Siyavar kəndinə köçmüşdür (İldırım Şükürzadə. Lənkəran ziyarətqahları. B., 2015, səh. 57).

Şeyx Zahidin əsl adı Tacəddin İbrahimdir. O, ilk təhsilini Astaranın Bütəsər, yəni indiki Pensər kəndində XIII əsrin məşhur sufi alimi Seyid Cəmaləddindən (Eynəzzaman Seyid Camal Gili) almışdır. Seyid Cəmaləddin çox böyük ümidlər bəslədiyi müridinə-şagirdinə “Zahid” (ərəb dilində “ibadət adamı”, “pəhrizkar” deməkdir) ləqəbini vermiş, vəfat edərkən isə ona öz işini davam etdirməyi və sufi təriqətinə başçılıq etməyi tapşırılmışdır (Böyükağa Hüseynbalaoglu, Mirhaşım Talışlı. Lənkəran. B., 1990, səh.83).

XIII əsrdə Talışın ərazisi Gilanın tərkibində olduğu üçün Şeyx Zahid özünə “Gilani” təxəllüsünü götürmüşdür. Şeyx Zahid zəmanəsinin böyük alimlərindən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda poliqlot adam olmuş, bir neçə dil də bilmişdir. Beləki, o, talış, gilək, Azərbaycan, ərəb, fars, kürd və qədim pəhləvi dillərini bilmiş, talış və gilək dillərində şeirlər yazmışdır (Orxan İsmayılzadə. Şeyx Zahid. B., 2014, səh.39).

Şeyx Zahid dövrünün görkəmli ictimai xadimləri ilə möhkəm əlaqə saxlayırdı. Məsələn, o, üç dəfə Elxani hökmdarı Qazan xanla (1295-1304), monqolların hakimiyyəti dövründə iyirmi ildən artıq Ərdəbildə baş vəzirlük etmiş Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyni ilə görüşmüşdür (Seyidağa Onullahi. Müqəddəslər kimlərdir?, “Sovet kəndi” qəzeti, 06 sentyabr 1988).

Şeyx Zahid ömrünün çox hissəsini Gilanda, sonralar isə Muğanda yaşamışdır. Onun Siyavar, Hiləkəran və Gərmətikdə dini təbliğ edən nümayəndəliyi, Muğan, Şirvan və Marağada isə çoxlu şagirdləri olmuşdur. Şeyx Zahid 25 il Səfəvilərin ulu babası Şeyx Səfiəddinin müşşidi-müəllimi olmuşdur (Məşədixanum Nemət. Azərbaycanca pirlər. B., 1992, səh.39).

Lənkəran mahalının Hiləkəran kəndində fəaliyyət göstərmiş Şeyx Zahid məktəbi dövrünün ən yüksək təhsil verən elm ocaqlarından biri olmaqla, eyni zamanda indiki Lənkəran rayonunun məktəb tarixində ilk məktəblərdən sayılmışdır.

Şeyx Zahidin şəxsi həyatına gəldikdə isə onun iki arvadı olmuşdur. Birinci arvadı siyavarlı, ikinci arvadı isə hiləkəranlı idi. O, ikinci arvadı ilə 72 yaşında olarkən evlənmişdir. Şeyx Zahidin iki arvaddan üç övladı dünyaya gəlmişdir. Onlardan ikisi oğlan, biri qız olmuşdur: Cəmaləddin, Şəmsəddin və Bibifatma. Cəmaləddin birinci, Şəmsəddin və Bibifatma isə ikinci izdivacından dünyaya gəlmişdir. O, qızı Bibifatmanı şagirdi Şeyx Səfiəddinə (1252-1334) əvə vermişdir. Şeyx Səfiəddinlə Bibifatmanın izdivacından üç oğul dünyaya gəlmişdir – Məhyəddin, Sədrəddin, Əbu Səid. Məhyəddin atası sağ ikən vəfat etmişdir (Seyidağa Onullahi. Adı qeyd olunan məqalə).

Şeyx Zahid 1300-cü ilin martında Siyavarda vəfat etmiş və orada dəfn edilmişdir. Onun qəbri üzərində dairəvi günbəzi olan məqbərə tikilmişdir. Səfəvi hökmdarları ulu babaları olan Şeyx Zahidin məqbərəsini dəfələrlə ziyarət etmiş, onu təmir etmişlər.

1478-ci ildə Şah İsmayıl Xətəinin atası Şeyx Heydər (1460-1488) bir neçə mahir bəna və nəccarla gəlib məqbərə ilə günbəzi təmir etdirmişdir. Şah İsmayıl Xətəi (1486-1524) 1500-ci ildə, I Şah Abbas (1587-1629) isə 1609-cü ildə buranı ziyarət etmişlər (Musarza Mirzəyev, Maqsud Məmmədov. Mamusta. B., 1999, səh. 30).

Tarixdən bəllidir ki, Şeyx Zahidin məqbərəsini bir neçə dəfə su basmışdır. Məhz dəniz suyunun qalxması ilə əlaqədar onun qəbri I Şah Abbas tərəfindən Hiləkəran (indiki Şıxəkəran) kəndinə köçürülmüşdür. Şeyx Zahidin qəbri Hiləkəran kəndinə köçürüldük-

dən sonra kənd sonralar onun adı ilə əlaqədar Şıxəkəran adlandırılmışdır (Səidəli Kazımbəyov. "Səidiyyə". B., 2005, səh. 80).

Şıxəkəran talış dilində Şıxəkon adlanır. Talış dilində "şıx" – şeyx, -ə birləşdirici səs, "kon" – evlər deməkdir. Şıxəkəran Şıxəkonun Azərbaycan dilinə transliterasiyasıdır. Şıxəkon-Şıxəkəran Azərbaycan dilinə tərcümədə "şeyx evləri" mənasını verir (İldırım Şükürzadə. Lənkəran toponimləri. B., 2012, səh. 41).

İnam və ehtiram əlaməti olaraq Şeyx Zahidin qəbri ziyarət-gaha çevrilmişdir. Qəbir üzərində müxtəlif vaxtlarda tikililər inşa edilmişdir. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra 1990-1995-ci illərdə burada kənd sakinlərinin vəsaiti hesabına şərq memarlıq üslubunda yeni məqbərə tikilmişdir. Qırmızı kərpicdən tikilmiş məqbərə iki otaqdan ibarətdir. Şeyx Zahidin qəbri ikinci otağın ortasında yerləşir və qəbir taxta şəbəkəyə alınmışdır.

Xalq tərəfindən Şeyx Zahidə olan inamla bağlı "Yatmış şahzadə haqqında talış əfsanəsi" və "Müqəddəs Şeyx Zahid haqqında talış xalq əfsanələri" yaradılmışdır (Yədulla Ağzadə. Teymur bəy Bayraməlibəyov və folklor. B., 2003, səh.85-89).

Şeyx Zahid türbəsi respublikamızın tanınmış ziyarətgahlarından biridir. Buraya müxtəlif yerlərdən, hətta qonşu ölkələrdən ziyarətə gələnlər olur. Türbə eyni zamanda dini-tarixi abidədir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı Qərarına əsasən Şeyx Zahid türbəsi 4838 inventar sayı ilə yerli əhəmiyyətli memarlıq abidəsi kimi qeydə alınaraq dövlət mühafizəsinə götürülmüşdür. Şeyx Zahid türbəsinin yerləşdiyi qəbristanlıq isə 5951 inventar sayı ilə orta əsrlərə aid yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidə kimi dövlət qeydiyyatına götürülmüşdür.

Şeyx Zahidin adı əbədiləşdirilərək Lənkəran şəhərinin küçələrindən birinə verilmişdir.

Sexəlifə Ocəğ // Seyx Xəlifə Ocağı

"Sexəlifə" ocəğ Lankoni şəhriku 21 km şimol-şərgədə Cili diədə, tıbəsoədəy. "Sexəlifə" hibridə sıxane, tolışı zıvonədə "se", ərəbi zıvonədə "muaven, koməkə" mənə doə "xəlifə" sıxanonku bə əməl omə tırki (Azərbaycon) zıvonədə "Se xəlifə" ("Üç

xəlifə”), “Se muaven” (“Üç müavin”) mənə doydə. Məlume ki, miyonə əsrəndə, tikən dəğiğ, 630-1258-nə soronədə Ərəb xilofəti (xilofət ərəbi zivonədə “dövlət” votənine) nomədə yolə ijən güdrətinə qley dövlət biə. Ərəbon İslami baydəği jiyədə bə co-co elkonişon hurrəçşon (yürüş) kardə, əvoni ram kardəşone bəştə. Ərəbon işğol kardə elkən dilədə Azərboyconən biə. Azərboyconədə dı əsr, VII-IX əsrədə Ərəbon əğətikardəşone. Çı Xilafəti bonis Məhəmməd peyğəmbər 632-nə sorədə vəfot karde bəpeştə Xilafət xəlifon – “muavenon” tərəfo idorə biə. Ziyorətqo nomə jığo məlum beydə ki, ıyo bə Ərəb xilofəti yoliəti bıkə se xəlifə dəfn biə. Əmmo, tarix Azərboyconədə konsə xəlifə dəfn bey nişo doydəni. Bımədə joğə qley sıval beydə, xəlifon dəfn nıbə ziyorətqo boçi “Sexəlifə” votlandən? De ziyorətqoh nomi əloğədə mıxtəlif mıləhizon heste. İyo tarix miəllimi Mirmuğdad Qafərovi fikır vey rost çiydə.

Bə Muğdad miəllimi fikiro, “Cili diyədə bə tıbədə imom ijən peyğəmbər nəsliku bə Səyid Mirəbbosi mamu zoə Səyid Əmırxan, Səyid Mirəbbosi iştən ijən çəy zoə Səyid Cəmaləddin (Qarə xan-Siyo xan) dəfn bıən. Əvon imom, peyğəmbər evladi bə səbəb bı ziyorətqoşon “Sexəlifə” və ya seyd beyr “Səyid xəlifə” nom doəşone” (Mirhaşım Talışlı, Etibar Əhədov. Cili diy – “Sexəlifə ocəğ”. “Aşkarlıq” (“Oşkoəti”) ğəzeti, 24-30 sentyabr 2005).

Seyd Əbbosi əslış ərdəbilije, əv çe səfəvi sulalə nımayəndə. Əv Tolışi xanəti bonise. Səyid Əbbos Lankoni Xəxərtoni diyədə jiyə. Bı diyədə jimon kardeədə çı diy soyb bıradıqoj Əsəd bəy Huseyn bəy zoə hovə de Ahu xanımi kəxivnd (evlənib) biə.

Səidəli Kazımbəyoğlı “Səidiyyə” (“Cəvahirnameyi-Lankon”) əsərədə bə II Şoh Əbbos Səfəvi (1642-1666) 1654-nə sorədə doə fərmoni istino Səyid Əbbosi 12-nə nəsliku bobo Səyid Muntəsir Billah be nıvıştə, im şəxsiyən 20-nə nəsliku bobo Həzrət Məhəmməd peyğəmbərə. Yəni, Səyid Əbbos Məhəmməd peyğəmbəri 32-nə nəsil şəcərəkuy (B., 2005, səh.86).

“Sexəlifə” ocəği bə tıbəsoədə bilindi 1,4 metr bə ğəbəsəpe abidon hestin. Ğəbəsəpe abidonədə dast-lınq, kəşə pon, ti, şımşı, nizə ijən coqılə silohon şikilon həkk kardə biə. Tıbəsoədə ənəhandə

nıvıştənə sıgön heste. “Sexəlifə” odəmon vey omə ziyarətqohondən qləy hisob beydə. İyo Məhərrəm, Pəməzonə manqonədə bə ziyarət vey odəm omeydə. Cili diy yolə ziyolionədən qləy, Milli Məclisi uzv Cavanşir Humməti zoə Paşazadə deştə vəsoiti çı ziyarətqoh səpeş şərg memarəti uslubədə tıbəş (məğbərə) doə soxtə.

Azərbayconı Respublikə Naziron Kəbineti 2 avqust 2001-nə tarixi, de 132 nomrənə gərori “SX\lif exəlifə” tıbə dı 4840 invertari bənə vıray (yerli) əhəmiyyətinə memarəti abidə bə dovləti geydiyyot səbiə.

* * *

“Sexəlifə” ocağı Lənkəran şəhərindən 21 km şimal-şərqdə olan Cil kəndində, qəbristanlıqda yerləşir. Sexəlifə hibrid söz olub, talış dilində se-“üç” və ərəb dilində “müavin, köməkçi” mənasında işlənən xəlifə sözlərinin birləşməsindən yaranaraq Azərbaycan dilinə tərcümədə “üç xəlifə”, “üç müavin” mənasını verir. Məlum olduğu kimi orta əsrlərdə, daha dəqiq 630-1258-ci illərdə Ərəb xilafəti (xilafət ərəb dilində dövlət deməkdir) adlı geniş ərazili və eyni zamanda qüdrətli bir dövlət mövcud olmuşdur. İslam bayrağı altında mübarizə aparan ərəblər bir çox ölkələrə yürüş edərək onları özlərinə tabe etmişlər. Ərəb işğalına məruz qalan ölkələr arasında Azərbaycan da olmuşdur. Azərbaycanda iki əsr, VII-IX əsrlərdə ərəb ağalığı hökm sürmüşdür. Xilafətin banisi Məhəmməd peyğəmbər (s.) 632-ci ildə vəfat etdikdən sonra xilafət xəlifələr – “müavinlər” tərəfindən idarə edilmişdir. Ziyarətqahın adından ilk olaraq ocaqda müxtəlif vaxtlarda Ərəb xilafətinə rəhbərlik etmiş üç xəlifənin dəfn edilməsi qənaətinə gəlmək olur. Lakin, tarixə nəzər saldıqda Azərbaycan ərazisində hər hansı bir xəlifənin dəfn edilməsi faktına rast gəlinmir. Onda haqlı olaraq belə bir sual yaranır, xəlifələrin dəfn edilmədiyi bu ziyarətqah niyə “Sexəlifə” adlandırılmışdır? Ziyarətqahın belə adlandırılması ilə bağlı müxtəlif mülahizələr vardır. Tarix müəllimi Mirmuğdad Qafarovun məlumatını məqbul hesab etmək olar. Mirmuğdad Qafarovun fikrincə, “Cil kəndindəki türbədə imam və peyğəmbər nəslindən olanlar, o cümlədən, Seyid Mirabbasın əmisi oğlu Seyid Əmirxan, Seyid Mirabbasın özü və oğlu Seyid Cəmaləddin (Qara xan)

uyuyurlar. Onların imam-peyğəmbər övladlarının şərəfinə bu türbə “Sexəlifə” və ya Seyid olduqlarına görə “Seyid Xəlifə” adlandırılmışdır” (M.Talışlı, E.Əhədov. Cil kəndi- “Sexəlifə ocağı”. “Aşkarlıq” qəzeti, 24-30.09.2005).

Qeyd edək ki, Seyid Abbas (Mir Abbas) əslən ərdebilli olmuş və Səfəvilər nəslinin nümayəndəsidir. O, Talış (Lənkəran) xanları sülaləsinin banisi sayılır.

Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdioğlu yazır: “Seyid Abbasın atası Xalxal mahalının Hir kəndindəndir (Hir kəndi Ərdəbil şəhristanına daxildir – İ.Ş.). Güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün ailəsini götürüb Talış yolu ilə Şirvana gedərkən Xarxatan kəndində (hal-hazırda Lənkəran rayonunun tərkibində kənddir – İ.Ş.) məskunlaşmışdır” (“Əxbarnamə”. B., 2009, səh.23).

Seyid Mir Abbas Uluf mahalının Xarxatan kəndində yaşayarkən bu kəndin sahibi boradigahlı Əsəd bəy Hüseyn bəy oğlunun bacısı Ahu xanımla evlənmişdir (Səidəli Kazımbəyoğlu. “Səidiyyə”. B., 2005, səh. 86).

Səidəli Kazımbəyoğlu eyni zamanda II Şah Abbas Səfəvinin (1642-1666) 1654-cü ildə verdiyi fərmana istinad edərək Seyid Abbasın 12-ci nəsildən babasının Seyid Müntəsir Billah olduğunu yazır, bu şəxsin də 20-ci nəsildən babası Həzrət Məhəmməd peyğəmbərdir. Yəni, Seyid Abbas Məhəmməd peyğəmbərin 32-ci nəsil şəcərəsindəndir (Adı qeyd olunan əsər, səh.86).

“Sexəlifə” ocağının yerləşdiyi qəbristanlıqda hündürlüyü 1,4 metr olan qəbirüstü abidələr mövcuddur. Qəbirüstü abidələrdə əl-ayaq, qol hissələri, ox, qılınc, nizə və d. silahların şəkilləri həkk edilmişdir. Qəbristanlıqda oxunmamış çoxlu yazılı daşlar da vardır (Gülməmməd Məmmədov. Cil kəndinin abidələri. “Leninçi” qəzeti, 13.08.1987).

“Sexəlifə” insanların ən çox üz tutduqları ziyarətgahlardan hesab olunur. Xüsusilə Məhərrəm və Ramazan aylarında burada ziyarətçilərin sayı daha çox olur. Cil kəndinin tanınmış ziyalılarından biri, Milli Məclisin üzvü Cavanşir Hümət oğlu Paşazadənin şəxsi vəsaiti hesabına ziyarətgah üzərində şərq memarlıq üslubunda türbə (məqbərə) tikilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı Qərarına əsasən "Sexəlifə" türbəsi 4840 inventar sayı ilə XIX əsrə aid yerli əhəmiyyətli memarlıq abidəsi kimi qeydə alınaraq mühafizəyə götürülmüşdür.

Boboqil ocəğ // Babagil Türbəsi

Ocəğ Lankon-Lik maşinə ro 40 kilometrədə, Vazə ru kəno, Liki rəyoni bə nomədə diyədə, vişə kənoədəy. XV-XVI əsron dini-tarixi abidə hisob bıə ziyorətqo iştə nomi Boboqil nomədə odəmi nomo peğətəşe.

Ziyorətqoh həxədə AMEA Tarix İnstitutu elmi arxivədə ijən Respublikə Dastnıvıştəyon İnstitutıədə 6 qılə sənədi əsil oğətəbiə. Bı sənədonədə çı ziyorətqo se sa sorliğ (1509-1788) tarixi həxədə məlumot doəbiə (Məşədixanım Nəmət. Azərbaycanədə piron. B., 1992, səh.41). 1965-nə sordə nəşr bə "Miyonə əsr Azərbaycanı tarixi doir farsı zıvondə nıvıştəbə sənədon" kitobi muəllif Tağı Musəvi gəyd kardə ki, Boboqili əsl nom Nizaməddin Əmir Şahsevər Qilani Kəsgəri bə (Əğəddin Babayev. "Çəmə muxbiriku" (orusi). B., 2009, səh.148).

Bobogil çı Qilono (Kəsgəriku) bə Osnəğəkon diyo kuç kardəşe, İyo jiyə ijən iyo dəfn kardə bıə. Çı sənədonku məlum beydəki isətnə Boboqili navkonə nom Osnəğəkon bıə. Osnəğəkon bə tırki "dəmirçi evləri" məno doydə. Gədimiədə iyo bo hukmdarı suvariyon siloh hozzo kardeyro bə diyşon jıgo nom doə.

Osnəğəkon diy 1508-nə sori oktyabrə manqədə bə Boboqil məğbərə vəğf kardə bıə. Vəğfi həxədə sənəd 1508-nə sori oktyabrədə de Əmir Əhməd Deriği əmri əsosədə tərtib kardə bıə (İsaq Əmənullayev. Bandonku zu sə dustiəti (tırki). B., 1998, səh. 52).

Vəğf bəyon kəştə vırə, bəyaz vıron, məhsul doə ijən məhsul nıdoə don, aləfətiyon, şartukə sahon, ov ijən ovi arxon, honi ijən ruyon doxil bin. Sənədonədə Boboqil "Arifon sulton Sulton Boboqil, zəminış mığəddəs" və ya "Seyyid (yol) Boboqil" gəyd bıə. Əbdulfəttah Furəmi "Tarixi-Qılan" əsərədə Əmir Şahsevər Qilani Kəsgəri (Boboqil) 1578-nə sorədə deBiyəpuşi gəşuni canqədə kıştə nıvıştə. Bə voteyonədə Boboqili Bobo Məhəmməd,

Bobo Həsən, Bobo Davud, Bobo Peyda, Pir Bobo, Bobo İsa ijən Bobo Rəhmon nomədə 7 boəş biə. De ziyarətqo ələğə doə məlumotonədə Boboqil bəne “Qilonijə bobo” şərh beydə. Muəllifon Boboqili nomədəki “qil” sıxoni tarixi-coğrəfi bolqə bə dı Qiloni ələğə kay, Boboqili bəne “Qilonijə bobo” izoh karde hiçən bovə karde beydəni. Çumçıko, Boboqili “Qilonijə bobo” beyro çəy nom Boboqil ne, bəne Bobo Qiloni nıvışte mutləğə. Bəçmı fikriro, Boboqil Nizaməddin Əmir Şahsevər Qiloni Kəsqəri təxəllüs və ya əholi tərəfo bəy doə biə ğeyri-rəsmi nome.

Tarix elmon doktor Məşədixanım Nemət ərəbi zıvonədə “şeyx”, “həzrət”, farsı zıvonədə “pir”, tırki zıvonədə “bobo”, “əğə” sıxanon miyonə əsrənədə mısılmonə elkonədə ləğəb be ijən im nomon bə yolə ruhani alimon, tərığət yolon doy nıvışte (Nomış ğeyd biə kitob. Səh.6). Çığonı Boboqili yolə ruhani alim be ğənoət ome beydə.

Boboqili tıbə sahə bə dı hektori neze. İyo bə XIV-XV əsrən aid tıbəso heste. Ğəbə sığon səpe ğəmə, ox-kaman, əmud, ğəyçi, ovaynə, bardəğ, məçit, minorə, gumbəz, odəmə sə ijən bə co təsviron rast ome beydə (Samir Kərimov. Liki rəyoni arxeoloji abidon (tırki). B., 2006, səh.94).

Ziyarətqo əraziədə bə tıbəso (nekropol) dı 4789 inventar nomrə bənə elkə əhəmiyyətinə arxeoloji abidə bə ğeyd səbiə. 2002-nə sorədə Boboqili tıbədə bərpo kon bardəbə, iyo şərğ memarəti uslubədə məğbərə soxtə biə, bə ziyarətqo çı 2 km məsofo honi ov kəşə biə. Boboqili türbə çəmə elkə tonınmişə ziyarətqondən qleye. Bıvırə co-co vironku odəmon bə ziyarət omeydən. Boboqili tıbə de 1486 inventar numərə bə XV-XVI əsrən aid bəne elkə əhəmiyyətinə tarixi abidə biə doövləti ğeydiyyot səbiə.

* * *

Babagil türbəsi Lənkəran-Lerik şose yolunun 40 kilometrliyində, Lənkərançayın kənarında, Lerik rayonunun eyni adlı kəndinin ərazisində meşələr qoynunda yerləşir. XV-XVI əsrlərin dini-tarixi abidəsi hesab olunan ziyarətqah Babagil adlı şəxsin adı ilə bağlıdır. Yerli sakinlər ziyarətqahı Bobogil ocağı adlandırırlar.

Ziyarətgah haqqında AMEA-nın Tarix İnstitutunun elmi arxivində və Respublika Əlyazmalar İnstitutunda 6 sənədin əsli saxlanmaqdadır. Bu sənədlərdə ziyarətgahın 300 illik (1509-1788) tarixinə dair məlumat verilir (Məşədixanım Nemət. Azərbaycanca pirlər. B.,1992, səh.41).

1965-ci ildə nəşr olunan “Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair fars dilində yazılmış sənədlər” kitabının müəllifi Tağı Musəvi qeyd edir ki, Babagilin əsl adı Nizaməddin Əmir Şahsevər Gilani Kəsgəri olmuşdur (Ağəddin Babayev. “Müxbirimizdən” (rus dilində). B.,2009, səh.148).

Babagil Gilandan (Kəsgərdən) Asnaqaran (Osnakəran) kəndinə köçərək burada yaşamış və dəfn olunmuşdur. Sənədlərdən məlum olur ki, indiki Babagil kəndinin əvvəlki adı Asnaqaran (Osnakəran) olmuşdur. Asnaqaran-Osnakəran /Osnəğəkon talış dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə “Dəmirçi evləri” mənasını verir. Keçmiş zamanlarda burada hökmdar süvariləri üçün silah, yaraq və s. hazırlandığından yaşayış məntəqəsi belə adlandırılmışdır. Asnaqaran kəndi 1508-ci ilin oktyabr ayında Babagil məqbərəsinə vəqf edilmişdir.

Vəqf haqqında sənəd 1508-ci ilin oktyabrında Əmir Əhməd Deriğinin göstərişi əsasında tərtib olunmuşdur (İsaq Əmənullayev. Dağlardan güc alan dostluq. B.,1998, səh.52). Vəqf olunanlara əkin yeri, bəyaz yerlər, bar verən, bar verməyən ağaclar, otlaqlar, çəmənlər, çəltik zəmiləri, su və su arxları, bulaq və çaylar daxil idi. Sənədlərdə Babagil “Ariflərin sultanı Sultan Babagil, torpağı müqəddəs” və yaxud “Seyyid (başçı) Babagil” deyə qeyd edilmişdir. Əbdülfəttah Furəminin “Tarixi-Gilan” adlı əsərində Əmir Şahsevər Gilani Kəsgərinin (Babagil – İ.Ş.) 1578-ci ildə Biyəpuş orduları əleyhinə vuruşma zamanı öldürüldüyü yazılır.

Deyilənlərə görə, Babagilin Baba Məhəmməd, Baba Həsən, Baba Davud, Baba Peyda, Pir Baba, Baba İsa və Baba Rəhman adında 7 qardaşı olmuşdur. Ziyarətgah ilə bağlı verilən məlumatlarda Babagil “Gilanlı baba” kimi şərh olunur. Müəlliflərin Babagilin adındakı “gil” sözünü tarixi-coğrafi

bölgə olan Gilan ilə əlaqələndirib Babagilin “gilanlı baba” kimi izah etməsi heç də inandırıcı görsənmir. Çünki, Babagilin “gilanlı baba” kimi izah olunması üçün adın Babagil deyil, Baba Gilani kimi yazılması mütləqdir. Fikrimcə, Babagil Nizaməddin Əmir Şahsevər Gilani Kəsgəri tərəfindən özünə götürülmüş təxəllüs və ya əhali tərəfindən ona verilmiş addır.

Tarix elmləri doktoru Məşədixanım Nemət ərəbcə “şeyx”, “həzrət”, farsca “pir”, azərbaycanca “baba”, “ağa” sözlərinin orta əsrlərdə müsəlman ölkələrində ləqəb olduqlarını və bu adların böyük ruhani alimlərə, təriqət başçılarına verildiyini yazır (Adı qeyd olunan əsər, səh.6). Buradan Babagilin böyük ruhani alimi və ya təriqət başçısı olması qənaətinə gəlmək olur.

Babagil türbəsinin sahəsi 2 hektara yaxındır. Burada XIV-XV əsrlərə aid qəbristanlıq mövcuddur. Məzar daşlarının üzərində xəncər, ox-kaman, əmud, qayçı, güzgü, bardaq, məscid, minarə, günbəz, insan başı və s. təsvirlərə rast gəlinir (Samir Kərimov. Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. B.,2006, səh.94).

Ziyarətgah ərazisindəki qəbristanlıq (nekropol) 4789 inventar sayı ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə kimi qeydə alınmışdır. 2002-ci ildə Babagil türbəsində bərpa işləri aparılmış, burada Şərq memarlıq üslubunda məqbərə tikilmiş, ziyarətgaha 2 km məsafədən bulaq suyu çəkilmişdir. Babagil türbəsi ölkəmizin tanınmış ziyarətgahlarından biridir. Buraya müxtəlif yerlərdən insanlar ziyarətə gəlir.

Babagil türbəsi 1486 inventar sayı ilə XV-XVI əsrlərə aid ölkə əhəmiyyətli tarixi abidə kimi qeydə alınaraq dövlət tərəfindən qorunur. Qeyd edim ki, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən türbə üzərinə vurulmuş lövhədə türbənin adı Bobogil kimi yazılmışdır.

Xocə Səyidi türbə // Xoca Seyid Türbəsi

Xocə Səyid türbə Liki şəhriki 37 km şimol-ğərbədə, Xanəqoh diyədə. Tıbə XIV əsri dini-memarəti abidə hisob bəbəənsə, əv XIV əsr ne, bəne XVI əsri abidə bə geyd səbiə. Tıbə iştə nomış Xocə Səyid nomədə odəmi nomo peqətəşe. Xocə Səyidi həxədə

hiç məlumot ni. Tarix uzrə fəlsəfə doktor Samir Kərimov Xocə Səyidi bə sufi təriğət mənsub be ehtimol kardə (Liki rəyoni arxeoloji abidon (tırki). B., 2006, səh.94). Çəmə ziyarətqon veni de miğəddəson, uləmon, şeyxon ijən de səydon əloğən be ijən nomədəş Xocə sıxani bə nəzər bısəmon Xocə Səyidi dini alim be geyd bəbeka. Bəçəyro mısılmon şərğiadə Xocə sıxan miəllim mənəən doydə. Tıbə Xocə Səyid ijən dı kəsi gəbi səpe soxtəbiə. Çokınc formədə soxtəbiə tıbə dı otağ hestışe. Tıbə iminə otağ bo ibodəti, dımınə otağ isə bo səcdəye. Qıl ijən dı sıə kərpici soxtəbiə tıbə dirozi 11,5 metr, hoviji isə 7,5 metre.

İsağ Əmənnullayev Xocə Səyid tıbədə 30 səynəsığ ijən 2 gəçi fiğur be nıvıştə (Bandonku zu sə dustiəti (tırki). B., 1998, səh.49).

Əmmo, Xocə Səyid tıbədə bə XVIII əsri aid 1 qılə sığə gəçi fiğur (inv.6251) ijən 2 qılə insoni sə sığə heykəl (inv.6252, 6253) bənə xəlğ-sığ heykəltoroşəti abidə bə doləti geydiyyot səbə.

* * *

Xoca Seyid türbəsi Lerik şəhərindən 37 km şimal-qərbdə, Xanagah kəndinin ərazisində yerləşir. Türbə XIV əsrin dini-memarlıq abidəsi hesab olunsa da, qeyd edək ki, ölkəmizin tarix və mədəniyyət abidələri siyahısında o, XIV əsr deyil, XVI əsrin abidəsi kimi qeyd olunmuşdur. Türbə Xoca Seyid adlı şəxsin adı ilə bağlıdır. Xoca Seyidin şəxsiyyəti barədə heç bir məlumat yoxdur. Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Samir Kərimov Xoca Seyidin sufi təriqətinə mənsub olduğunu ehtimal edir (Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. B., 2006, səh.94). Ziyarətgahlarımızın böyük əksəriyyətinin müqəddəslər, üləmələr, şeyxlər və seyidlərlə bağlı olduğunu və eyni zamanda adında Xoca sözünü nəzərə alıb Xoca Seyidin dini alim olduğunu qeyd etmək olar. Çünki müsəlman şərqində Xoca sözü müəllim mənasında da işlənmişdir. Türbə Xoca Seyid və digər iki nəfər şəxsin qəbirləri üzərində tikilmişdir. Dördkünc formasında tikilən türbə iki otaqdan ibarətdir. Türbənin birinci otağı ibadət, ikinci otağı isə səcdə üçündür. Gildən və qırmızı kərpicdən tikilən türbənin uzunluğu 11,5 metr, eni isə 7,5 metrdir.

İsaq Əmənullayev Xoca Seyid türbəsinin yerləşdiyi Xanagah kompleksində gözəl oymalarla bəzədilən 30 başdaşı və 2 qoç fiqurunun olduğunu yazır (Dağlardan güc alan dostluq. B., 1998, səh.49). Lakin, Xoca Seyid türbəsinə XVIII əsrə aid 1 ədəd daş qoç fiquru (inv.6251) və 2 ədəd insan başının daş heykəli (inv.6252, 6253) dövlət qeydiyyatına alınaraq xalq-daş heykəltəraşlıq abidəsi kimi mühafizə olunur.

Bobo Səyidəğə tıbə // Baba Seyidağa türbəsi

Bobo Səyidəğə tıbə Masəlli rəyoni Mədo di cənubədə, bə Ruəkəno diy şə ro rost tərəfədə, tıbəsoədəy. Tıbə XVI əsri abidə hisob beydə. Tıbə de Seyidəğə nomədə miğəddəsi nomi əloğəy. Bobo Səyidəğə tam nom ijən çəy şəxsiyyətəti həxədə dəğig məlumot nıbuən, Seyidəğə nom çəy seyd, peyğəmbər nəsliku bey nişo doydə. Səyidəğə nomi vədə Bobo sıxani nıvışte çəy yolə ruhani alim, tərəğəti yol bey voteyən əsos doydə. Tarix elmon doktor Məşədixanım Nemət ərəbi zıvonədə “şeyx”, “həzrət”, farsı zıvonədə “pir”, tırki zıvonədə “bobo”, “əğə” sıxanon miyonə əsrondə mısılmon elkonədə ləğəb bey ijən im nomon bə yolə ruhani alimon, tərəğəti yolon doy nıvışte (Azərboyconədə piron. B., 1992, səh.6).

Vey qumon ki, Bobo Səyidəğə bənəy yolə ruhani alimi sufi tərəğəti təbliğ karde ro miyonə əsrondə bı ərəzi omə, Mədoədə jiyə ijən ıyo vəfot kardəşe. Çəy gəbışon bə ziyorotqo peqordımiyəşone.

Bəy ro noəbə səsiğ bə miyonə əsrən aid bə, çəy səpe həşi təsvir həkk kardəşone (Musarizə Mirzəyev. Çımı Masəlli (tırki). B., 1991, səh.51).

Əholi bə tıbə bə tıbəsoən Bobo Səyidəğə tıbəso voteydə. Mir Səyid Musa zoə Əliyev (1927-1991) deştə şəxsi vəsoiti Bobo Səyidəğə gəbi səpe sıə kərpico tıbəş doə soxtə, bə ocəğ şə roş təmir kardəşe ijən ro səpey bə ru səpe pard şodəşe.

Ğeyd bıkəmon ki, bolqədə de Bobo nomi çan qılə ziyorotqo heste. Bobo Rəhmon, Bobo Səmənd, Bobo Nəcəf (Lankon), Boboqıl, Bobo Məhəmməd, Bobo Həsən (Lıq), Bobo Rəsul, Bobo

Cəbrail (Ostoro) ziyarətqon misol nişo doy bəbe. Bobo Seyidəğə tibə nezo Bobo Səmənd ziyarətqo (Lankoni rəyoni, Tukəvilə diy) heste. Bə əholi ğənoətiro Bobo Seyidəğə de Bobo Səməndi nez biən, i nəsilən. Tibə çı Masəlli rəyoni nominə dini-tarixi abidonədən qıləye. İyo co-co viron bə ziyarət oməkəson beydə.

* * *

Baba Seyidağa türbəsi Masallı rayonunun qədim və iri yaşayış məntəqələrindən biri olan Mahmudavar kəndinin ərazisində, Rudəkənar kəndinə gedən yolun sağ tərəfində, qəbristanlıqda yerləşir. Türbə XVI əsr abidəsi hesab edilir. Türbə, adından da görüldüyü kimi, Seyidağa adlı şəxsin adını daşıyır. Baba Seyidağanın tam adı və kimliyi barədə dəqiq məlumat olmasa da, Seyidağa adını daşması onun Seyid, peyğəmbər nəslindən olduğunu göstərir. Eyni zamanda Seyidağa adının qarşısında Baba sözünün yazılması onun böyük ruhani alimi, təriqət başçısı olduğunu söyləməyə əsas verir. Tarix elmləri doktoru Məşədixanım Nemət ərəbcə "şeyx", "həzrət", farsca "pir", azərbaycanca "baba", "ağa" sözlərinin orta əsrlərdə müsəlman ölkələrində ləqəb olduqlarını və bu adların böyük ruhani alimlərə, təriqət başçılarına verildiyini yazır (Azərbaycanda pirlər. B.,1992, səh.6).

Görünür Baba Seyidağa da böyük ruhani alim kimi sufi təriqətini təbliğ etmək üçün orta əsrlərdə bu əraziyə gəlmiş, Mahmudavarda yaşamış və burada vəfat etmişdir. Qəbri müqəddəsləşdirilərək ziyarətgaha çevrilmişdir. Tədqiqatçı-tarixçi Musarza Mirzəyev onun üçün qoyulmuş başdaşının orta əsrlərə aid olduğunu və üzərində günəş təsvirinin həkk edildiyini yazmışdır ("Mənim Masallım". B.,1991, səh.51). Türbənin yerləşdiyi qəbristanlıq da yerli sakinlər tərəfindən Baba Seyidağa qəbristanlığı adlandırılır.

Seyid Miri Musa oğlu Əliyev (1927-1991) şəxsi vəsəiti hesabına Baba Seyidağanın qəbri üstündə qırmızı kərpicdən türbə tikdirmiş, ocağa gedən yolu təmir etmiş və yolun üstündəki çayın üzərindən körpü saldırmışdır. Qeyd edək ki, bölgədə Baba adı ilə başlayan bir neçə ziyarətgah da vardır. Misal olaraq Baba Rəhman, Baba Səmənd, Baba Nəcəf (Lənkəran), Babagil, Baba Məmməd, Baba Həsən, Baba İsa (Lerik), Baba Rəsul, Baba

Cəbrayıl (Astara), Baba Əmir (Masallı r. Köhnə Alvadı k.), Baba Pirəli (Yardımlı r. Allar k.) ziyarətgahlarını göstərmək olar. Baba Seyidağa türbəsinin yaxınlığında Baba Səmənd ocağı (Lənkəran rayonu, Tükəvilə kəndi) yerləşir. Yerli sakinlərin qənaətinə görə, Baba Seyidağa Baba Səməndlə yaxın olub, eyni nəsiləndirlər. Baba Seyidağa türbəsi Masallı rayonunun tanınmış dini-tarixi abidələrindən biridir. Buraya müxtəlif yerlərdən ziyarətə gələnlər olur. Baba Seyidağa türbəsi XVI əsrə aid memarlıq abidəsi kimi dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Mirtəği Əğə ocəğ // Mirtəği Ağa ocağı

Mirtəği Əğə ocəğ Masəlli rəyoni Aşurli diyədə, soədəy. Ziyorətqoh de Mirtəği nomədə səydi nomi əloğəy. Mirtəğəği mirtəği zoə Cəfərov 190-nə sorədə Aşurli diyədə bə dınyo çəş okardə. Əv çe haftımınə imom Museyi-Kazımı (765-799) şəcərəkuye. Mirtəği Əğə yolə kəroməti soyb bıə, əy deştə kəroməton bə odəmon foydə, xəy doəşe. De soy zəhməti quzaran kardə Mirtəği Əğə cəmiyyəti dılədə yolə hurmət bıəşe, eli sipriş nomi səşe.

“Pə yurdım, moə lonəm Bədəlon” kitobədə (türki) handəmon: “Şeyxulislam Hacı Allahşukur Paşəzodə, Hacı Əhməd, Hacı Mızəffər, Hacı Mirəziz, Hacı Vasim Məmmədəliyev, Hacı Əlihəsən, Hacı Mirkərim, Hacı Mirqiyas ijən co din xadimon votedənki əmə bə Mirtəği fitri vergi, bəçəy ruh, bəçəy kəroməton hejo bovə kardəmonə, bəştə umırı oxoən bovəbəkəmon” (Aydın Şukurov. B., 2004, səh. 188).

Əğə ibodət, kəromət soybi beko kəno, həməni səxavətinə odəm bıə. Boəy co kardə bıə nəziron bə yətimon, bə kosibon pevilo kardəşe. Mirtəği Əğə 1975-nə sori noyabri 6-də vəfot kardəşe. Bəçəy vəsiyyəti xoto çəy soədə dəfn kardəşonə əy. Bəçəy cəddi, kəroməti bə inomi xotoə gəbış bə ziyorətqo peqordiniyə bıə. Hələ çı ateizməti (Xıdoniəti) bə Səveti cəmiyyətədə Masəlli rəyoni Bırədiqo gəsəbəkə bə Arif Ğiyasi zoə Əzizov ijən Elman Əğəbabə zoə Zulfığarovi deştə şəxsi vəsoiti çı Əğə gəbışon əbədi kardəşonə. Arif Əzizov ijən Elman Zulfığarovi im səvobinə ijən xəymandə ko çəmə elkə mustəqilliyəti səbəpeştən 90-nə

soronədə bıradıqojon Hacı Merzəğə ijən çəy zon Yasər, Saleh Əsədullayevon dəvom kardəşone, Əğə ğəbisəşon məğbərəşon doə dute. Mirtağı Əğə ocağ blgə zınəninə ziyarətqonədəy qləye. İyo co-co vıronku adəmon bə ziyarət omeydən.

* * *

Mirtağı Ağa ocağı Masallı rayonunun Aşurlu kəndində, həyat-yanı sahədə yerləşir. Ziyarətgah, adından da göründüyü kimi, Mirtağı Ağanın adı ilə bağlıdır. Mirtağı Mirnağı oğlu Cəfərov 1901-ci ildə Aşurlu kəndində dünyaya göz açmışdır. O, yeddinci imam Museyi-Kazımın (765-799) şəcərəsindəndir. Mirtağı Ağa böyük kəramət sahibi olmuş, kəraməti ilə cəddinə tapınanlara xeyir, fayda vermişdir. Sadə zəhmətlə dolanan Mirtağı Ağa cəmiyyət arasında böyük nüfuza malik olmuş, el ağsaqqalı adını qazanmışdır.

“Ata yurdum, ana yuvam Bədəlan” kitabından oxuyuruq: “Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə, Hacı Əhməd, Hacı Müzəffər, Hacı Mirəziz, Hacı Vasim Məmmədəliyev, Hacı Əlihəsən, Hacı Mirkərim, Hacı Mirqiyas və digər din xadimləri bildirirlər ki, Mirtağının fitri vergisinə, ruhuna, kəramətinə həmişə inanmışıq və ömrümüzün axırına kimi də inanırıq” (Aydın Şükürov. B., 2004, səh.188).

Ağa ibadət, kəramətlə yanaşı, həm də səxavət sahibi olmuşdur. Ona ayrılmış nəzirləri yetimlərə, imkansızlara paylamışdır. Mirtağı Ağa 1975-ci il noyabrın 6-da vəfat etmişdir. Vəsiyyətinə görə öz həyatında dəfn edilmişdir. Cəddinə, kəramətinə olan inamın nəticəsi olaraq Ağanın qəbri ziyarətgaha çevrilmişdir. Hələ ateizmin (Allahsızlığın) hökm sürdüyü Sovet cəmiyyətinə Masallı rayonunun Boradigah qəsəbəsindən olan Arif Qiyas oğlu Əzizov və Elman Ağababa oğlu Zülfüqarov şəxsi vəsaitləri hesabına Ağanın məzarını əbədləşdirmişlər. Arif Əzizov və Elman Zülfüqarovun bu savab və xeyirxah işini ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra, 90-cı illərdə digər boradigahlılar Hacı Mirzağa və onun övladları Yasər və Saleh Əsədullayevlər davam etdirərək, Mirtağı Ağanın qəbri üzərində məqbərə tikdirmişlər. Mirtağı Ağa ocağı bölgənin tanınmış ziyarətgahlarından sayılır, buraya müxtəlif yerlərdən ziyarətə gələnlər olur.

Abi –Dərdə Tıbə // Abi –Dərdə Türbəsi

Abi-Dərdə tıbə Yardımlı rəyoni Ləzran ijən Ərsilə diyon arədə, bə Ərsilə di aid oje sahədəy. Tıbə dı “Abuzərə”, “Abudərzə”, “Abəzərdə”, “Abu-zərə” ijən “Abidərdə” nomon zındən. Əyo jimon kardə adəmon bə tıbə ən vey Abi-Dərdə (Abidərdə) votlandən. Tıbə qırduli formədəy, dı sə kərpici dutə bə ijən de gunbəzi edoə bıə. Tıbə peştədə həmoə sahədə zəmini dilədə qin bə kanə tıbəso hetse. Abi-Dərdə tıbə dilədə bə ğəbi sə tərəfədə arşiyə sıgı səpe dı ərəbi qırəfikə tam nıbə yazı həkk kardə bıə. Tıbə kitobə nıbeyro əyo dəfn kardə kəsi ki bey ijən tıbə soxtə tarixi həxədə dəğig fikir vote çətine. Səidəli Kazımbəyoğlı Abi-Dərdə ocəğədə dəfn kardə bə şəxsi çı Məhəmməd peyğəmbəri ən nezə odəmondən be ğeyd kardə şe. Əv, 1869-nə sorədə bə ğələmiş sə “Cavahirnameyi-Lənkəran” (co nomış “Səidiyyə”y – İ.Ş.) əsərədə tıbə həxədə məlumot doəsə nıvıştəşe: “Peyğəmbəron orəxonə çı Həzrət Məhəmmədi ço sa haft nəfər bə məşhurə əshabonədən qley Əbudərda nomədə muğəddəsə şəxse. Çəy dəfn bıə məğbərə Ucərud məholi Ərsilə diyədəy. İstəne dovləti jolə rutbəli odəmon həminə məkoni nomışon dəğış kardə Uçtuği-Səfidəştşon noə. Bə ətrofədə jiyə əhali ve yolə inomışon heste” (“Səidiyyə”. B., 2005, səh. 81).

Bə Mirnəği Nəzərli ğənoətiro, tıbədə dəfn bə kəs Çominə rəşidi xəlifə ijən İminə imom Həzrəti Əli ibn Əbu Talibi əshabonədən qıləy bə Əbu Dərdəildir (Yardımlı rəyoni ğədim ijən miyonə əsron tarixi, I cild. B., 2012, səh.88).

Xəlq şairi Sabir Rustəmxanlı ıstə “Umur kitob”ədə tıbə bə-nəy Abidərzə nişon doydə ijən mutəxəssison əy hurufi muridonədən (XIV-XV əsərədə bə təlim – İ.Ş.) bə qləy aid karde nıvıştə (B., 1989, səh. 329). Tədgığatçı-jurnalist Qulməmməd Məmməd-zadə abidə X-XI əsronədə jimon bıkə çı Ərdəbili ən yolə sufi mitəfəkkir,təriğət şeyxi, Azərbaycani filosof ijən səyyoh bə Əbu Zurə Əbdulvahab ibn-Muhəmməd ibn-Əyyubiyə məxsus be votəşe (Bilal Alarlı. Viləşi ru kəno (tırki). C., 2015, səh. 39).

Abi-Dərdə tıbədə dəfn bə kəsi ki bey məlum nıbuən, əyo bə ğəbi ziyarət kardeyroçəy uləma, kəromət soybi ijən muğəddəs

şəxs bəy vətə bəbe. Azərbaycan Səvət Ensiklopediyə (I cild. B., 1976, səh.21) ijən Azərbaycan Milli Ensiklopediyədə (I cild. B., 2009, səh.47) tıbə də Abidərzə nomi ğeyd bə ijən bə XIV-XV əsrən aid bə ehtimol kardə bə. 2008-nə sori tovtstonədə Yardımlı rəyonə əroziyədə arxeloji tədġiġoton vaxti ekspedisiyə uzvon Abi-Dərdə tıbəşon bə XIII-XIV əsrənışon aid kardə.

Abi-Dərdə tıbə 1985 ijən 2000-nə soronədə təmir bıə. Yardımlı şəhri sakin de Hacı Sabir İsmayilovi şəxsi vəsoiti 2011-nə sordə ziyarətqo tonə istirohət otəġi ijən 17 metr droziyədə məçid dutə bıə. Abi-Dərdə çə bolġə ve ziyarət bə ocəġonədən qıləye. İyo co-co vironku odəmon bə ziyarət omeydən. Abi-Dərdə tıbə dı 4471 inventar nomrə bə XIV əsri aid bəne yerli əhəmiyyətli memarəti abidə bə dövlət ġeydiyyot səbiə.

* * *

Respublikamızın cənub-şərq bölgəsinin tanınmış ziyarət-gahlarından biri Abi-Dərdə türbəsidir.

Abi-Dərdə Yardımlı rayonunun Ləzran və Ərsilə kəndləri arasında, Ərsilə kəndinə məxsus açıq ərazidə yerləşir. Türbə Abuzərə, Abudərzə, Abidərzə, Abazərdə, Abuzərə və Abidərdə adları ilə tanınır. Yerli sakinlər isə türbəni daha çox Abi-Dərdə (Abidərdə) adlandırır. Abi-Dərdə türbəsi dairəvi quruluşlu olmaqla bişmiş kərpiclə hörülmüş və günbəzlə örtülmüşdür. Türbənin arxasında hamar sahədə torpaq içərisində itib batmış köhnə qəbristanlıq da mövcuddur. Türbənin içərisindəki məzarın baş tərəfində yarı sınımış daşın üzərində bütöv olmayan ərəb qrafikalı yazı həkk edilmişdir (Mirnaġı Nəzərli. Yardımlı rayonunun qədim və orta əsrlər tarixi, I cild. B., 2012, səh.86).

Türbənin kitabəsi olmadığından orada uyuyan şəxsin kimliyi və türbənin tikilmə tarixi haqqında dəqiq fikir söyləmək çətindir. Səidəli Kazımbəyoġlu Abi-Dərdə türbəsinədə uyuyan şəxsin Məhəmməd peyġəmbərin ən yaxın adamlarından biri olduğunu qeyd etmişdir. O, türbə haqqında məlumat verərkən yazmışdır: “Peyġəmbərlərin sonuncusu Həzrət Məhəmmədin dörd yüz yeddi nəfər olan nəcib və məşhur əshabələrindən biri də Əbudərdə adlı müqəddəs ruhlu bir şəxsdir. Onun dəfn

olunduğu məqbərə Ucarud mahalının Ərsilə kəndində (indiki Yardımli rayonunun ərazisi – İ.Ş.) yerləşir. İndiki dövlətin yüksək rütbəli adamları həmin məkanın adını dəyişib Üçtuğu-Sefidəşt adlandırmışdılar (əsər 1869-cu ildə yazılmışdır – İ.Ş.). O ətrafda yaşayan əhalinin bu müqəddəs məqbərəyə çox böyük inamları var” (“Səidiyyə”. B., 2005, səh.81). Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Mirnağı Nəzərlinin qənaətinə görə, türbədə dəfn olunan şəxs dördüncü rəşidi xəlifəsi və Birinci imamımız Həzrəti Əli ibn Əbu Talibin səhabələrindən biri olan Əbu Dərdəildir (adı qeyd olunan kitab, səh.88). Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı “Ömür kitabı”nda türbəni Abidərzə kimi göstərməklə, mütəxəssislərin onu hürufi müridlərindən (XIV-XV əsrlərdə yayılmış təlim – İ.Ş.) birinə aid etdiklərini yazır” (B., 1989, səh.329). Tədqiqatçı-jurnalist Gülməmməd Məmmədzadə abidənin X-XI əsrlərdə yaşamış Ərdəbilin ən böyük sufi mütəfəkkiri, təriqət şeyxi, Azərbaycan filosof və səyyahı Əbu Zürrə Əbdülvahab ibn Mühəmməd ibn-Əyyubiyə məxsus olduğunu söyləmişdir (Bilal Alarlı. Viləşçayı boyunca. C., 2015, səh.39).

Abi-Dərdə türbəsində dəfn olunanın kimliyi məlum olmasa da, oradakı məzarın ziyarət edildiyinə əsaslanıb onun üləma, kəramət sahibi və ya müqəddəs şəxsə mənsub olduğunu söyləmək olar. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında türbə Abidərdə adı ilə tarixi abidə kimi qeyd olunmuş və XIV-XV əsrlərə aid olduğu ehtimal edilir (I cild. B., 1976, səh.21). 2008-ci ilin yayında Yardımli rayonu ərazisində arxeoloji tədqiqatlar zamanı ekspedisiya üzvləri Abi-Dərdə türbəsini XIII-XIV əsrlərə aid etmişlər.

Türbə ilkin forması saxlanmaqla 1985 və 2000-ci illərdə təmir olunub. Yardımli şəhər sakini Hacı Sabir İsmayılovun şəxsi vəsaiti hesabına 2011-ci ildə ziyarətgahın yanında istirahət otağı və 17 metr uzunluğunda məscid tikilmişdir. Abi-Dərdə ən çox ziyarət olunan pirlərimizdən biridir, buraya müxtəlif yerlərdən insanlar ziyarətə gəlir.

Abi-Dərdə türbəsi 4471 inventar sayı ilə XIV əsrə aid yerli əhəmiyyətli memarlıq abidəsi kimi dövlət qeydiyyatına alınaraq mühafizə olunur.

Piraşgə Tıbə // Piraşğa tıbəsi

Piraşgə tıbə Yardımlı rəyoni Ostayır diyədəy. Ziyorətqo bıə vırədə antik ijən bə miyonə əsrən aid Ocaqkənd jimoni vırə bıə. Bə tıbə xoto bə jimonə vırə Ocaqkənd nom doə bıə.

Tədgığotinə-miəllim Mehdi Həsənov nıvıştə: “Haliədə əv, (Piraşgə tıbə - İ.Ş.ı.) nıməmetrə bılındiədə bə dı divo ǵalıǵon bəmə omə beşə. Tıbə qırduli formədə peǵətə bə divo ǵalıǵon umumi dırozi 30 metrəy. Bə həşi diyəkardə bəy (kəybə) vırə hoviji isə 2,5 metrəy. Dı mohkəmə ǵayə sıǵon peǵətə bə divo ǵalınəti 1 metrəy. Bə ǵədim muhəndisə ənənönro, vaxtikən tıbə bılındi ən kami 3 metr, səpe qunbəziyən bey bə nəzər bıstənon abidə navko 4,5 metr bılındiyədə be vote mumkone. Abidə miyonədə iştə dvri mudrik, qorkəminə şəxsəndən qıləy dəfn bə” (Uston yurd Ostayır. “Yardımlı sədo” (türki) qəzet, 25.10.2013).

Tıbə kitobəş nıbeyro əyo dəfn bıə odəmi şəxsiyyəti ijən abidə eǵə tarixi həxədə dəǵıǵ fikir vote mumkun ni. Əmmo, bə tədgığatçıyon səbəb, Piraşgə tıbə miyonə əsrən abidəy. Dı Piraşgə tıbə nomi əloǵə dı mulahizə heste. Bə xəlǵi etimologiyə səbəb, tıbə “pir”, “şix” (şeyx) ijən “əǵə” sıxanon ibeyku bə əməl omə ijən peşə “şeyx əǵə pir” mənəodə bə Piraşgə nomi səşə. Toponimist-alim Əjdər Fərzəli çı tıbə əsl nom Piraşkuz be ijən çəy “pir” ijən “aşqur” (oǵuz, işquz, aşquz – İ.Ş.) sıxanon ibeyku bə əməl omə “iç oǵuz piri” mənəodə bey nıvıştə. Filəloqiyə uzrə fəlsəfə doktor Bilal Alarlı isə Piraşgə sıxani “işiǵ piri” mənəodə izah kardə. Mehdi Həsənov revmətizm, rədikulit, çobendon (oynaq) iltihabi noxəşionku əziyyət kəşə insonon ın miǵəddəsə ocəǵi ziyorət kardə bəpeştə iştəni çok hisob kardeyro tıbə de “Yel ocəǵi” yəni, “Vo ocəǵ”i nomiən zındən. Piraşgə türbə çı bölgə zınəninə ziyorətqonədən qley hisob beydə. İyo co-co vıronku bə ziyorət oməkəson beydə.

* * *

Piraşğa türbəsi Yardımlı rayonunun Ostayır kəndi ərazi-sində yerləşir. Ziyarətqahın yerləşdiyi ərazidə antik və orta əsrlərə aid Ocaqkənd yaşayış yeri mövcud olmuşdur. Buradan

yaşayış məntəqəsinə məhz türbəyə görə Ocaqkənd adının verilməsini açıq-aydın hiss etmək olur.

Türbə ilə bağlı tədqiqatçı-müəllim Mehdi Həsənov yazır: “Hazırda o, (Piraşğa türbəsi – İ.Ş.) yarım metrlik hündürlükdə olan divar qalıqları ilə zəmanəmizə gəlib çıxmışdır. Türbənin dairəvi quruluşda hörülən divar qalıqlarının ümumi uzunluğu 30 metrdir. Görünür, quruluş kompozisiyası çevrə boyunca yuxarı qalxdıqca daralaraq, üst hissədə günbəzlə əvəz olunubmuş. Üzü günəşə boylanan qapı yerinin eni isə 2,5 metrdir. Möhkəm qaya daşları ilə işlənmiş divarın qalınlığı 1 metrdir. Qədim mühəndislik ənənələrinə görə, vaxtikən türbənin hündürlüyünün ən azı 3 metr, həmçinin üst hissədə günbəzin də yerləşdiyi nəzərə alınarsa, abidənin əvvəllər 4,5 metr hündürlükdə olduğunu qətiyyətlə söyləmək mümkündür. Abidənin tən ortasında dövrünün müdrik, görkəmli şəxslərindən biri uyumaqdadır” (Ustalar yurdu Ostayır. “Yardımlımın səsi” qəzeti, 25.10.2013).

Türbənin kitabəsi olmadığından orada uyuyan şəxsin kimliyi və abidənin yaranma tarixi haqqında dəqiq fikir söyləmək mümkün deyildir. Amma tədqiqatçıların qənaətinə görə, Piraşğa türbəsi orta əsrlərin abidəsi hesab olunur. Piraşğa türbəsinin adı ilə bağlı iki mülahizə vardır. Xalq etimologiyasına görə, türbə “pir”, “şıx” (şeyx) və “ağa” sözlərinin birləşməsindən yaranmış və sonralar müəyyən fonetik dəyişikliyə uğrayaraq “şeyx ağanın piri” mənasında işlənən Piraşğa adını almışdır. Toponimist, tədqiqatçı-alim Əjdər Fərzəli türbənin əsl adının Piraşkuz olduğunu və onun “pir” və “aşqur” (oğuz, işquz, aşquz – İ.Ş.) sözlərinin birləşməsindən yaranaraq “iç oğuz piri” mənasında işləndiyini yazır. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Bilal Alarlı isə Piraşğa sözünü “ışıq piri” anlamında izah edir. Mehdi Həsənov revmatizm, radikulit, oynaqların iltihabı kimi xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanların bu müqəddəs ocağı ziyarət etməsindən sonra özlərində müsbət dəyişikliklər hiss etdiyinə görə türbənin el arasında “Yel ocağı” kimi də tanındığını yazır. Piraşğa türbəsi bölgənin tanınmış ziyarətgahlarından biri hesab olunur. Buraya müxtəlif yerlərdən ziyarətə gəlirlər olur.

**TOLOŞON KALI İNOM İYƏNETİĞADON HƏXƏDƏ
(S: 3; Ə: 25-29) // TALİŞLARIN BƏZİ İNANCLARI
HAQQINDA (S: 3)**

Animizm // Animizm

“Animizm” çı latınon “anima” sıxaniku peqətəbiə. Bə animizmiro, ruf ozode, fəoliyyətijən ğeyri-məhdude. İnsonon, həyvnonon, maddi aləmi diqər cism iyən hadison rufon idorə kardeydə. Animizmi bə məydon beşe ibtidai-icmo devrədə, insonon təbiəti vədə ocizətiku bə məydon beşe, fikir bə nav şodəə biə. Bə oxırəti dınyo, bə əjdodon inom. Bə təbiəti pərəstiş çı animizmi əsos ideya təşkil kardədə.

Animizmi, Azərboyconədə 5-7 həzo sor çımı bə nav bə məydon ome ehtimol kardeydən. Animizm, bənəy co dinon, bə islomiyən iştə təsirij nişon doə. Xısusən, inson mardeədə rufij nımarde islamədə təsbit be, ısən, animizmi rizon cəmiyyəti arədə çəkardə, noğodoə biə. Əncəx, insonon arədə bə rufon inomi hələn mıvcudbe, əvon iqlə islami dinədə təcəssum karde ni. İnsonon im inoncon veyni iştə ənkə bobon qeqtik yodiqar-dışiku əxz kardə, bənəy merisi nəsləbəbəniş dəvoniyəşone. Otəşpərəst bobonmunən nəinki rufon hestemoni təsdiğ kardə, bəçəvon bədənəbəbədən dəvardeşonən bovə kardə.

Rufon nımarde, əçəvon bə insonon xəy iyən ziyon doy fiki inom çı tolişon mifik təfəkkurədə niğə doə, oqətə biə.

Bə tolişon fikiro, inson mardeədə çəy ruf əçəy bədəno cobeydə, əncəx, əv jiyeydə. Mardəy ruf, çəy sem, haftım, çılım iyən har əynə şəvi bəştə kə oqardədə, bəştə əğilon, nezə odəmon çoknə jiyə təmşo kardeydə. Mardəy ruf, çəy kədə biə xotır varde, bə kədəkiyon deyəndi xoşə rəftori rast bo, de rozi holi bə dumo oqardeydə. Boəçəyro, jıqo şanqononədə, ələlxısus əynə şəvonədə. Kədə hukom kiyəsə ğəzən noə beydə. Ve vaxt, pılo patə beydə. Kədə xoşə qəp jəy məsləhət kardən.

Mardəkəsi fərzənd kəsəy bəydebu, vəyəruiji çı mardəy ğəvi səpe ov ekardə beydə.

Mardə, bəştə nezə odəmi han dəşdəbu, votedən, rufiş ro kəşdə. Bə han dəşəkəsikuş “yasin” piyədə. Həmun şəxs bo mardə rufi “yasin” surə doydə handovne. Mardə tojə mardəbu, bəvədə, bə hanşj dəşəkəsiku ehsoniş piye ehtimol ziyod beydə.

Çimiku bə kəno, tolişə diyonədə “mardə qətə” istilohən mevcude. Jıqo ki, noxəşiyətiş bə xıyzoni əlbəsaat məlum nıbə, beholətiku şikat kardə insoni həxədə votedən: “əy mardə qətə”. Bı vaxt i kəs duktonə qordiniyəkəsi tonə şeydə.

De duktonə qordiniye xısusı odənon dastgir beydən. Əvon vey vaxt səydə zənənonədə beydən. Kali kərə, səyd nıbə jenonədən “bəmi im ko odaşt doə bə-votə, dastgir bə qılən beydə. Noxəşini xəbə vardə odəm, bə duktonəəqordoni noxəşini həxədə məlumat doəbəpeşt duktonəqir qıləy kəminə, ya parcini bə qəvəy peqordineydə zəminisə. Kəminə (parcini) tori səpe cilməy nun, reğəyən zavel noydə. Bə qıləy çuə keçə (çuə çamçən be bəzine) dumi, de təxmini, 20-30 sm dıroziədə ter dəbastedə. Teri tükiku qətedə, sape rost kardədə. Keçə qəvolə bə nuni, bə zaveli tuş qətedə. Deəqılə dasti kəllə iyən şəhodətə anqıştə koməqi teri, keçə qordineydə. Har qordineədə, noxəşini mardə nezə odəmon qıləyni nomi niyyət qəteydə. Əv mərhumı nomi de pıççə bə çəy tonə oməkəsiyən məsovne bəzine. Kom səfə ki, keçə nılarzə, iberdəm pemandeydə, bızın ki, həmonə vaxti çı kom mardə nom qətə bəbu, noxəşiniyə mardə qətə. Mardə mələmbəbəpeşt ijən həmonə ritual dəvom beydə. Bı səfə, bə səbəbe ki, miəyyən bıbu, mardə əy bə çiçi qətəşe? Bı vaxt, bə “yasin”, iyən bə əynəşəvi “pıloə ehsan”i niyyət qətə beydə. Nəhoyət miəyyən beydə ki, noxəşiniyə filonə mardə, bə filonə piyəy “qətəşe”. Bə duktonəqiri 3-4 mənət pul, yaən şini - gənd, gənfet, bırz yaən co baxşə doə beydə.

Bə mardə rufi “piyəy” əməl kardeydən. Demi bəico, ritualədə oko doə bıə nuni bə noxəşini doydən harde, zaveli isə, ovədə tap kardeydən, əy bə noxəşini çəkuti dəsuveydən, mandə ovi bə noxəşini peşovneydən.

Tolişon rufi miğəddəs hisob kardeydən. İnsonon bəştə azizə, piyə mardon rufi gəssəm hardeydən. Votedən, mardə şəxsi ruf bəştə piyə odəmi bədə vaxtonədə hejo koməq beydə. Qılən,

voteydən ki, çəy moə bə rəhmət şə kinə zifofəşəvədə, moəş ruf çı zifofə mənzili pencəvəyku dəvardədə, bəştə kinə çiçsə voteydə. Im qəp, ve vaxt nəsihətiku iborət beydə. Im səhnə kali kərə bə moəş səlomətbə kinə səən omeydə. Əncəx, bı səfə kinon, moə rufi ne, iştə moəşon vinde iddio kardeydən.

* * *

“Animizm” latınların “anima” sözündən götürülmüşdür. Animizmə görə, ruh müstəqildir, fəaliyyəti isə qeyri-məhdudur. İnsanları, heyvanları, maddi aləmin digər cisim və hadisələrini ruhlara idarə edir. Animizmin ibtidai-icma dövründə, insanların təbiət qarşısında acizliyindən meydana gəlməsi fikri irəli sürülmüşdür.

Axirət dünyasına, əcdadlara inam, təbiətə pərəstiş animizmin əsas ideyasını təşkil edir.

Animizmin, Azərbaycanda 5-7 min il bundan əvvəl meydana gəlməsini ehtimal edirlər. Animizm digər dinlər kimi, İslam dininə də öz təsirini göstərmişdir. Xüsusilə, insan öləndə ruhunun ölməməsi fikrinin İslam dinində təsbit edilməsi, indi də animizmin izlərini cəmiyyət arasında qoruyub saxlamışdır. Lakin, insanlar arasında ruhlara inamın hələ də mövcud olması onların, təkcə İslam dinində təcəssüm edilməsi deyildir. İnsanlar bu inancların çoxunu öz ulu əcdadlarının genetik yaddaşından əxz eləmiş və miras kimi nəsil-dən-nəslə ötürmüşlər. Atəşpərəst babalarımız da, nəinki ruhların varlığını təsdiq etmiş, onların bədəndən-bədənə keçməsinə də inanmışlar.

Ruqların ölməməsi, onların insanlara xeyir və ziyan verməsi fikrinə inam talışların mifik təfəkküründə də qorunub saxlanmışdır.

Talışların fikrincə, insan öləndən sonra ruhu bədəndən ayrılır, lakin o yaşayır. Öləninin ruhu, üçündə, yeddisində, qırxında və hər cümə axşamı öz evinə qayıdır, uşaqlarının, yaxınlarının necə yaşamaqlarına tamaşa edir. Öləninin ruhu, onun evdə xatırlanmasını, evdəkilərin bir-biri ilə xoş rəftarına rast gələrsə, çox razı surətdə geri qayıdır. Ona görə, belə axşamlarda, xüsusilə, bütün cümə axşamlarında evdə mütləq ocaq üstə qazan qoyulur. Və adətən plov bişirilir. Evdə xoş sözlər danışılması məsləhət bilinir.

Ölən şəxsin övladı evlənirsə, toy günü öləninin qəbri üstə su tökülür ki, ruhu oyansın.

Ölü, öz yaxın adamının yuxusuna girirsə, deyirlər: ruhu yol çəkir. Yuxusuna girəndən “Yasin” istəyir. Həmin şəxs ölünün ruhuna “Yasin” surəsini oxutdurur. Ölü təzə ölmüşsə, onun yuxusuna girdiyi şəxsdən ehsan istəməsi ehtimalı yaranır.

Bundan əlavə, talış kəndlərində “ölü tutma” istilahu da mövcuddur. Belə ki, xəstəliyi ailə üzvlərinə dərhal məlum olmayan, halsızlıqdan şikayətlənən insan haqqında deyirlər: “onu ölü tutub”. Bu vaxt, bir nəfər “duktonə” (iy döndərən) fırladanın yanına gedir. Duktonə ilə xüsusi adamlar məşğul olur. Onlar çox vaxt seyid qadınlar olur. Bəzən seyid olmayan qadınlardan da, “məna bu iş vergi verilib”-deyə məşğul olanı var.

Xəstə xəbəri gətirən adam həmin qadına xəstə haqqında məlumat verdikdən sonra “duktonə”çi bir xəlbiri və ya ələyi ağzı üstə çevirir. Xəlbirin torunun ortasına bir parça çörək və bir dənə kömür parçası qoyur. Bir taxta qaşığın quyruğunun ucuna təxminən 20-30 sm uzunluğunda ip bağlayır. İpin ucundan tutub yuxarı qaldırır. Qaşığın ağzını çörək və kömürə tuşlayırlar. Digər əlinin baş və şahadət barmağı ilə qaşığı fırladır. Qaşığı hər fırladarkən xəstənin ölmüş yaxın qohumlarının birini niyyət edib fırladır. O, mərhumun adını pıçiltı ilə yaxındakılara da eşitdirə bilər. Nə vaxt ki, qaşığı titrəmədən, birdən dayansa, bil ki, xəstəni həmin ölü “tutub”. Ölü müəyyənləşəndən sonra, yenə həmin ritual davam etdirilir. Bu dəfə ona görə ki, müəyyənləşsin, ölü onu “nəyə” tutub? Bu vaxt niyyət “Yasin”ə, “cümə axşamı plova” (ehsana) tutulur. Nəhayət müəyyənləşir ki, xəstəni filan ölü, filan istəyə görə tutub. Ölünün ruhunun “istəyinə” əməl edilir. Bununla bəhəm, ritualda istifadə olan çörəyi xəstəyə yedirdir. Kömürü isə suda isladandan sonra onu xəstənin alnına sürtür və kömürün suyu xəstəyə içirdilir.

Onu da qeyd edək ki, bəzən ölümlərin heç birinin adına niyyətə qaşığı əsmədən, birdən dayanmasa “duktonə”çi bildirir ki, onu ölü tutmayıb. Başqa mərəzi var.

Talışlar ruhları müqəddəs hesab edirlər. İnsanlar sevimli övlələrinin, müqəddəs şəxslərin ruhuna and içirlər. Deyirlər, ölən şəxsin ruhu çox sevdiyi insana dar məqamlarda daim kömək olur.

Bir də deyirlər ki, anası vəfat etmiş qızın zifaf gecəsində anasının ruhu, zifaf otağının pəncərəsinin qarşısına gəlib ona nəsə deyir. Bu, çox vaxt öyüddən ibarət olur. Bu hal, bəzən, anası sağ olanların da başına gəlir. Yalnız, anası sağ olan qadınlar ruh deyil, analarını gördüklərini bildirirlər.

Fetişizm // Fetişizm

İnsonon ən gədim dini vindemononədə qıləyən fetişizme. “Fetiş” sıxan çı fransızı zıvonədə “but”, “tilsim” mənəodəy. Bı təsəvvürüro Ovşum, Həşi, kuhon (bandon), ru, sığ, metal, do, çuə poə, hətto kali həyvonon dandon, şox, co aston...—har çı bə xoş omə çiy hissi etiqadiku bə fetişi oqarde bəzime.

Tolişonən bə vey əşyon, conəvon, bə fəvqəladə gıvvə molik be bovə kardeydən.

* * *

İnsanların ən qədim dini görüşlərindən biri də fetişizmdir. “Fetiş” sözü fransız dilində “büt”, “tilsim” deməkdir. Bu təsəvvürə görə Ay, Günəş, dağlar, çay, daş, metal, ağac və ya ağac parçası, hətta bəzi heyvan dişi, buynuzu, digər sümükləri... hər hansı xoşa gələ bilən şey hissi etiqaddan fetişə dönə bilər. Talışlar da bir çox əşyaların fəvqəladə qüvvəyə malik olmasına inanırlar.

a) Astə ayin // Sümük ayini

Tolişon ıştə boğ-boğcə çı bədə nəzəku qordıneyro, çı miyə doon xıçonku co-co həyvonon kəllə aston ehaşteydən. Əvon bovə kardeydən ki, çı qoy (zandəqoy), aspi kəllə astə boği, miyvə doon bədə nəzəku çəş kardeydə.

Əğili şitə dandon eqinədə, voteydən: şodə bə kəy kum, tojə bebəşe. Q.Çursin tolişon arədə mıvcudbə çı inomi həxədə nıvışteydə. Çursin, hakəza, nıvıstedə ki, kali kərə de əzimon məsləhəti bə tojə bə əğili qıy “aləjeni çığ” nom noəbə astonədə

ehaşteydən. Im astə, məvoji tifi, noxəşiniku, şərə ğıvnon xətoku mihafizə kardeydə.

Tolişon bə “satasta” nomədə bə, “sehrinə” astən sitayış kardeydən. Bı astə, mixtəlifə dijdionədə rast omə beydə. İ edyəsədə, bə onurğə astə oxşə doydən. Çəmə rast omə, im aston ən hırdi, çı hırdə əğili dasti zəvi diydi, yoli isə, yolə odəmi dasti zəvi diydi bə. Astə miyonədə qıləy yolə hıl, çəpə, rostə tərəfonədə, bə tərçəki oxşə “kəşonış” heste. Çı liləpəri formədən. Har “kəşisən” dıqlə hırdə hıl heste. Hırdəqılən “kəşon” tikən vey beqıniyə, bə çəş çiyeydən. Astə bə çiçi, bə kom həyvoni məxsusbe bəmə məlumotdokəs nibe.

(*Satasta*)

Astə hılönku ter dənoə beydə. Teri tikon bəyəndi epuşta beydə. Tars dəvoniyə, tarsiku noxəş dəqıniyə əğili çı teriku baməl omə çevrə diləku se kərə dəvone, bı vaxt “tarsım evoniy” , “tars, boy beşi çı əğili cono”- voteydən. Voteydən, çimibəpeşt əğili tars qin beydə, əğil xəşi pəydo kardeydə.

Azərbayconədə “halbasti” həxədə əfsonon qırdəkə İ.D.Burtseviyən çı ayini həxədə məlumtış doə. Miəllif niyəşteydə: “Lankoni zonə kali diyonədə piyəjenon bəmi “sehrinə” aston (“aləjeni dandon”, “aləjeni poşnə”. Əslədə “aləjeni çığ”- N.A.) nişo doşone. Bı astonədə hıl okardeydən, bəy dırozə ter dəbasteydən, teri tikon bəyəndi dəbasteydən. Bə məydon omə jıqo çevrəku noxəşinə əğili dəvoneədə, quya, maştənəyo xəş beydə.

Nə Çursin, nə Burtsev məlumotonədə, iştə vində aston təsvir kardeydənin. Əncəx, Çusin niyəşteydə ki, çımı bə dast varda

nımunə çı insoni onurğə astəye. Çəmə (muəllif-N.A.) bimi şubhəmon heste. Çumçıkə, çəmə bə dast vardə nımunonədə, bə insoni onurğə bə vey yolə qılənən hestin. Bənəy Burtsevi nıvıştəy, astonədə hılən odəmi okardəşni, hılən təbii hılənin.

“Satasta” sıxani mənə okarde hələ ki, tam məlum bə ni. Əncəx iyo, “asta” sıxani oşko vinde zıneydəmon.

Tolişon arədə dızdi de “neçiyə çanqı” (vaqə çanqı) pəydo karde inomən mıvcude. Kəsi kəyku tile, cə bohoynə çiyi qin beədə, yaən çiy siyomoli kom xonəxosə dızde, həvate, yaən kışte, harde ehtimol beədə, qini bə odəm, sıftə bəştə ətrofi məsovnədə ki, çımı qini biyən, bıdən, ya çəy əvəzi biyən, bıdən. İnağədə nıdən, az “neçiyə çanq” bəvardem. Neçiyə çanq şobədom.

Im çı mənə doydə?

Votedən ki, çiki jı çiyi qin beədə, kiku şubhəyn beydən, ə odəmon cəm kardən bə ivirə. “Neçiyə çanq”i şodoydən bə miyon. Neçiyə (vaqə) çanqı sehrinə təsiriku, dızd kibü, çəy dast, lınq gij beydə, hışt beydə. Demiyən, dızdi ki bə bə məydon beşeydə.

“Neçiyə çanq” har odəmiku beydəni. Əy kali odəmon bə dast vardən, iştəku, bı jıqə məxsədiro oqəteydən.

* * *

Talışlar bağ-bağcanı bəd nəzərdən qorumaq üçün meyvə ağaclarının budaqlarına müxtəlif heyvanların kəllə sümüklərini bağlayırlar. Onlar inanırlar ki, inək və at kəllə sümüyü bağı, meyvə ağaclarını bəd nəzərdən qoruyur.

Uşağın süd dişlərindən düşəndə, deyirlər: at evin damına, təzəsi çıxacaq. Q.Çursin, talışlar arasında bu inamın mövcudluğunu qələmə almışdır. Çursin, həmçinin yazır ki, bəzən bilicilərin məsləhəti ilə yeni doğulmuş uşağın boynuna “aləjeni çığ” (alarvadının topuğu) adlandırılan sümüklər asırlar. Bu sümük güya körpəni xəstəlikdən, şər qüvvələrin xətərindən qoruyur.

Talışlar “satasta” adlandırılan bir “sehirli” sümüyə də sıtayış edirlər. Bu sümüyə müxtəlif ölçüdə rast gəlinir. İlk baxışdan onurğa sümüyünə bənzəyirlər. Rast gəldiyimiz sümüklərdən kiçiyi

bir yaşlı uşağın əlinin pəncəsi boyda, böyüyü isə yetkin insanın əli boydadır. Sümüyün ortasında bir iri deşik, sağ və sol tərəflərində kürəyə bənzər çıxıntıları vardır. Hər “qanadın” yanında iki kiçik deşik vardır. Bir növ kəpənəyi xatırladır. Kiçiklərində “qanadlar” daha qabarıqdır. Sümüyün nəyə, hansı heyvana məxsus olduğunu bizə dəqiq məlumat verən olmadı.

Sümüyün dəşiklərindən ip keçirilir. İpin ucları bir-birinə bağlanılır. Qorxu keçirmiş, qorxudan xəstələnmiş uşağı ipdən alınmış çevrənin içindən üç dəfə keçirib “qorxunu keçirdim”, “qorxu, çıx uşağın bədənindən” - deyirlər. Güya, bundan sonra uşağın qorxusu dəf olunur, uşaq sağalır.

Azərbaycanda “Halbastı” ilə bağlı əfsanələr toplayan İ.D.Burtsev də bu ayınla bağlı məlumat vermişdir. Müəllif yazır: “Lənkəran zonasının bir sıra kəndlərində qoca qadınlar mənə “sehirli” sümüklər (“Alarvadının dişi”, “Alarvadının dabanı”) göstərdilər. Belə sümükdə deşik açılır, ona uzun sap keçirilir və sapın ucları birləşdirilir. Xəstə uşağı bu yolla alınmış çevrədən keçirdikdə o, guya sabahısı gün sağalmalıdır”.

Nə Çursin, nə də Burtsev öz məlumatlarında gördükləri sümükləri təsvir etməmişlər. Ancaq Çursin yazır ki, mənim əldə etdiyim nümunə, insanın onurğa sümüyüdür. Bizim (müəllif-Nəriman Ağazadə.) buna şübhəmiz var. Çünki, əldə etdiyimiz iri nümunə insan onurğası üçün çox böyükdür. Burtsevin yazdığı kimi isə, sümüklərdə olan dəşikləri insan açmayıb, təbii dəşiklərdir.

“Satasta” sözünün mənasını aydınlaşdırmaq hələlik tam mümkün olmamışdır. Lakin buradakı “asta” (“sümük”-talışca) sözünü aydın görürük.

Talışların arasında oğrunu “neçiyə çanq” (canavar pəncəsi - talışca) ilə tapma inamı mövcuddur. Birinin, evdən qızılı, hər hansı bir bahalı əşyası itəndə və yaxud, birinin heyvanı kiminsə tərəfindən oğurlanıb satılmışsa və ya kəsilib yeyilibsə, itkisi olan əvvəlcə oğrunun eşitməsi üçün, oğurladığını və ya əvəzini qaytarması üçün ətrafdakılarına elan edir ki, “neçiyə çanq” gətirəcəyəm. Canavar pəncəsi “atacağam”. Bu nə deməkdir? Deyirlər, birinin hər hansı bir əşyasını, malını oğurlayarlarsa,

malı oğurlanan şəxs kimlərdən şübhələnərsə, onları bir yerə çağırır. Canavar pəncəsini ortaya atır. Canavar pəncəsinin sehirlı təsirindən oğru kimsə, onun əli, qolu qıc olur, quruyur. Bununla da oğrunun kim olduğu məlum olur.

Canavar pəncəsi hər adamda olmur. Onu bəzi adamlar əldə edir, özlərində bu məqsəd üçün saxlayırlar.

b) Sığə ayin // Daş ayini

Tolişə məholi əhali arədə bə muxtəlif sığon pərəstiş hır-hovij pəvilo bə. İyo, bə əğılon ğındəxi çəşəmə (çəşəmırə) dəbastən, rukon, yolon bəştə qiy çəşəmə dənoydən ki, bəvon çəş nıqıno. Çəşəmə həxədə votədən ki, bı vaxt, jəkəsi çəş bə soybiş ne, bə Çəşəmə qıneydə. Bı vaxt çı Çəşəmə qıləy “çəş” təkeydə.

Votəydən ki, i kəs bəpe dıqlə Çəşəmə nınovno. Bəvədə çəşəmən deyəndı hes-bes kardeydən. Im votəydə: “çımı çəş bitəko!”, əv votəydə: “çımı çəş bitəko!”. Oxoyədə bə rozıəti omeydən ki, ne, nə ıştı çəş bitəko, nə çımı, çəmə soybi çəş bitəko! Jıqo ki, çəşəmən ıştə soybi, çı bədnəzə çəşkardeku imtino kardeydən.

“Şıtınığı mə” nominə məy, şıtıj kambə, şıtış okırıyə, şıtdiyə əğılış bə vəvuyon bəştə qiy eğandon, şıtışon heve bəbe.

Bə dastımən vardə jıqo mə vizisə tikəy hırd, vanna şikilədə bə şişə materialədəy. Məy ıştənədə sipi, iyən noncə ranqədə ləkon hestin.

“Pandomi mə” nominə məy isə, xırtədəj pandon (zob) bə odəmon ıştə qıyku ehaştədən. Bə dastımən vardə nımunə, ğəhvəyi ranqədə bə kristalə. Bizi yoliye. Ğoymə kristalə maddə bəro, sardinəti ıştənədə oqətedə. Kandımuzi jə vırə iyən co pandomon nışande zinəş dəvinə bıə.

Çımiku bə co, tolişə moynon bə niyə miçə, mıxtəlifə dıjdiyədə bə qılıyə halğon, sığə məon dəbastəydən ki, niyəşon bərətdo bibu.

Bə piron, tıbon (ələlxısus Boboqıl tıbə), məscidon sığon ehtırom iyən inomi həxədə votəydən ki, voş nıvoyeədə, əçəvon sığonədə bə ov (bə ruy, çəşmə...) dənoş, voş bəvoye, həmun sığı çı voşo benikardəcəği voş nibəbırye. Kali kərə, be vaxt hejo voş voyeədə, votəydən: yəğın ki isə çı tıbə sığış bə ov eğandə.

(Qiliyə mə (mura)

Boboqili sığon həxədə co inomən mıvcude. De xonəxo arədə boçıirosə, kiy həx, kiy nohəxbe barədə mıbohisə eqıneədə, voteydən ki, “bəşem, çı Boboqili sıği pebəqordınem”, bıdə əv nişo bıdə, ki nohəxe! Əvon bovə kardeydən ki, qirəm çı Boboqili tıbə sıği, de jıqo niyyəti jiyədəsəpe peqornınoş, sığ bə nohəxədəbəy qıləy bədbəxtəti bərosne. Əncəx, jıqo tars bıdonən, ve vaxt bı koy əməl kardedənin. Voteydən, tıbə sıği norohət kardeyroəv, bə har dı tərəfi zəfə rosniye bəzıme. Bo har hırdə tasıbi ım koy rəvo zındənin.

Tolışon bovə kardeydən ki, kom şəxsi dumo sığ (xısusən siyo sığ) quli bıkoş, ikərən bə dumo onibəqarde.

Oxonə çəşənbə ruji, maştə-maştə honi çəşmə dıləku hırdə sığon, reğon peqətdən, kədə, bə ordə, ruyən, şıt i.c. ərzağə ğabon dılə noydən ki, ə ğabon bərəkətin bıbun.

Tolışi məholədə bə inson, co-co həyvon, əşyo oxşə doə sığon rast ome beydə ki, bıçımın baməl ome həxədə veyni rəvoyəton, əfsonon qəp jə beydə. Bovə kardeydən ki, ə sığon bə çiçi oxşə doydəbunsə, ım çı ğeyri-adı ğıvvon təsiriku bıə. Çımonədə “Vəvuyəhal”, “Qofe hal”, “Merdə hal”, “Qosığ” iyən coy nişon doy bəbe.

* * *

Talış mahalının əhalisi arasında müxtəlif daşlara pərəstiş də geniş yayılmışdır. Burada uşaqların bələyinə gözmuncuğu bağlayır, uşaqlar və böyüklər boyunlarından gözmuncuğu asırlar ki, onlara göz dəyməsin. Gözmuncuğu haqda deyirlər ki,

“bədnəzərin gözü gözmuncuğunun sahibinə deyil, muncuğa deyir”. Bu vaxt muncuğun bir gözü partlayır.

Deyirlər ki, bir nəfər iki gözmuncuğu gəzdirməməlidir. Yoxsa, gözmuncuqlar bir-biri ilə bəhs edirlər. Bu deyir: “mənim gözüm partlasın, o biri deyir: mənim gözüm partlasın. Axırda razılığa gəlirlər ki, nə sənim gözün partlasın, nə mənim gözüm partlasın. Bizim sahibimizin gözü partlasın”. Beləliklə, gözmuncuqlar onu taxanı bədnəzərdən qorumaqdan imtina edirlər. Bundan əlavə, “sıtınıği mə” adlanan muncuğu südü azalmış, südü çəkilməmiş, südəmər uşağı olan qadınlar boynuna taxarsa, guya südü çoxalar. Əldə etdiyimiz bu muncuq qozdan bir qədər kiçik, hamam vannası şəklində olan şüşə materialındandır. Muncuğun özündə ağ və cəhrayı rəngli ləkələr vardır.

“Pandomi mə” (şiş muncuğu) adlı muncuğu isə, boğazında şişi (əsasən “zobu”) olan şəxslər boyunlarından asırlar. Əldə etdiyimiz nüsxə qəhvəyi rəngdə olan kristaldır. Qoz boydadır. Möhkəm kristal maddə olduğu üçün soyuqluğu özündə saxlayır. Arı sancan yeri və s. şişləri yatırdı bilməsi yoxlanılmışdır.

Bundan əlavə, talış qadınları nehrənin qulpuna müxtəlif ölçülü gil halqalar, daş muncuqlar bağlayırlar ki, nehrə bərəkətli olsun.

Pirlərin, türbələrin (əlxüsüs Babagil türbəsinin), məscidlərin daşlarına ehtiram və inam haqqında deyirlər ki, yağış yağmayanda, onların daşlarından suya (çaya, çəşməyə) salsan, yağış yağacaq. Həmin daşı sudan çıxaranadək kəsmir. Bəzən, vaxtsiz çoxlu yağışlar yağanda deyirlər ki, yaqın kimsə türbə daşını suya atıb.

Babagil türbəsinin daşları haqqında başqa bir inam da mövcuddur ki, iki nəfər arasında nə üçünsə, kimin haqlı, kimin haqsız olması mübahisəsi düşəndə deyirlər ki, “gedib Babagilin daşını çevirərəm”, qoy o göstərsin, kim nahaqdır. Onlar inanırlar ki, əgər Babagil türbəsinin daşını bu niyyətlə altı üstünə çevirsən, o, haqsız olana böyük bir bədbəxtlik yetirər. Lakin çox vaxt bu əməl icra edilmir. Deyirlər, bu daşı narahat etdiyinə görə hər iki tərəfə zərər yetirə bilər. Hər xırda mübahisə üçünsə bu işi rəva bilmirlər.

Talışlar inanırlar ki, hər hansı bir şəxsin dalınca daş (xüsusilə, qara daş) dibirlatsan (atsan) bir daha geri qayıtmaz.

Son çərşənbə günü səhər-səhər isə çeşmə içindən kiçik daşlar götürüb evdə un, yağ, süd məhsulları və s. ərzaqlar olan qaba bir dənə qoyurlar ki, bərəkətli olsun.

Talış ərazilərində çoxsaylı, müxtəlif heyvan, əşya, insanı xatırladan təbii daş heykəllərə rast gəlinir. Bunların yaranması ilə bağlı çoxlu rəvayət və əfsanələr danışılır. Və həmin daşların oxşadıqlarına çevrilməsi müəyyən qeyri-adi varlıqların, qüvvələrin təsirindən olmuşdur. Bunlardan “Vəvuyəhal” (Gəlin qayası), “Qofe hal” (beşik qaya), “Merdə hal” (kişi qayası), “Qosığ” (Qaramal daş) və s. göstərmək olar.

c) Metalə ayin//Metal ayini

Azərbaycanda de metalı anqıl bə inoncon, de metalə ayini icro bəşikrəbəyon həxədə etnoqraf iyən folklorşunasonmon iştə əsəronədə məlumotonşon doə. Tolışonən bı barədə ranqbəranqə inom iyən etiqaodonşon heste:

Tolışon bə tojə zandə zandəqo qıy osinə halğə eğandeydən ki, zandəqo bərəkətin bıbu. Şıtış bol bıbu, bəy çəş-nəzə nıqıno.

Etnoqraf Həvil Həvilovən “Lankon-Ostoro” məholədə, çı zandəqo şıtə məhsuli heve be ro, osınıku, bı çur istifodə kardey bovə mıvcudbe ğeyd kardeydə.

Həşi iyən Ovşım qətə beyədə tolışon mısə təşt iyən co mısə ğabon kuye-kuye hay-kuy kardeydən ki, bıdə cınon, şəyatınon Həşi, Ovşımı vadən.

Im ayini Boku şəhrədə dəvone həxədə Huseynğuli Sərab-skiyən məlumot doydə. Əv nıvıştedə: “Kali bə şəhəri qıləy sədo eəqınıy ki, Həşi, yaən Ovşım qətə bə. İkərən əvındij, har kəs bəştə dast qıləy mısə ğabış sə, bə kum beşə, əy kuyedə”.

Vey piyə, roş de səbrı çəş kardə odəm bə kə omeədə bəçəy po osın şodoydən. Im əməl, boçi di omeşro bəy tanə jəy mənə ifodə kardeydə.

Bə hırdə əğılı baklışı jiyədə bıro əvecon-çaxu, ğəyçi iyən co çiyon noydən ki, hanədə nıtarso.

Tojə zandə jeni sənqonə jiyədən bı məxsəd həmun əveconədə (ğədimə devronədə ən ve xəncər ənəyn) noydən.

Bə hitə əğili yəxə sancəx jəydən ki, cınon, firişton əğili nıtorsınon, bəy xətə nırosnon.

Şanqo bə beton beşə, bə şəv bə ro şənin (xısusən, bə gəvıston şənin) ya bəştə yəxə sancəx jənine, yaən deştə darzən peqətənine. Voteydən ki, cınon tijə osınıku, biro əveconku, sancəxiku, darzənıku tarsedə, bə nez omedənin. Əqəm cın odəmıku darzənbe hiss nıko, bə nez bo, votedən ki, həmun şəxs darzəni bəy eqəto, əy ıstəku bəşıkrə obəqəte. Əy bəştə tabe bəka, tosbə darzəni çəy bədəno bekarde ıstə co-bədə oko bədə. Çımi həxədə əfsononən qəp jəydən.

* * *

Azərbaycanda metalla bağlı inanclar, metal ayinlərinin icrası ilə bağlı məlumatları haqqında etnoqraf və folklorşünaslarımız öz əsərlərində vermişlər. Talışların da bu haqda rəngarəng inam və etiqadları vardır.

Talışlar təzə doğmuş inəyin buynuzuna dəmir halqa bağlayırlar ki, inək bərəkətli olsun. Südü bol olsun və ona göz dəyməsin. Etnoqraf Həvil Həvilovun da Lənkəran-Astara bölgəsində inəyin süd məhsullarının artırmaq üçün dəmirdən bu cür istifadə inamının mövcudluğunu qeyd edir .

Günəş və Ay tutulanda isə talışlar mis təstlər və digər mis qablar döyəcləməklə hay-kuy salırlar ki, cinlər-şeytanlar Günəşi, Ayı buraxsınlar.

Bu ayinin Bakı şəhərində keçirilməsi haqqında Hüseynqulu Sarabski də məlumat vermişdir. O yazır: “Bəzən şəhərə belə bir səs düşərdi ki, Gün və ya Ay tutulmuşdur. Bir də görərdin, hərə alinə bir mis qab alıb dama çıxır və onu döyəcləyirdi”.

Sevimli, yolu çox səbirsizliklə gözlənilən adam evə gələndə, onun qədəmlərinə dəmir atırlar və bu bir növ ona gec gəldiyi üçün tənə vurmaq kimi mənalandırılır.

Uşağın balışının altına kəsici alətlər - bıçaq, qayçı və s. qoyurlar ki, qarxmasın, Yuxuda şər qüvvələr onu vurmasın. Zahi

qadının yastığının altına da bu məqsədlə həmin alətlərdən (qədim dövrlərdə isə daha çox xəncər qoyulardı) qoyurlar.

Yatan uşağın yaxasına sancaq bağlayırlar ki, cinlər, firis-tələr uşağı qorxutmasın, ona xətər yetirməsin.

Axşam çölə çıxan, gecə yol gedəsi (ələlxüsus qəbristanlığa gedəsi) olan şəxslər də, ya yaxasına sancaq vurmalı, ya da özləri ilə iynə götürməlidirlər. Deyirlər ki, cinlər iti dəmirdən, kəsər alətlərdən, sancaqdan, iynədən qorxub yaxına gəlmirlər. Əgər cin adamda iynə olduğunu hiss etməyib yaxına gəlsə, deyirlər ki, həmin şəxs iynəni ona batırsa, onu özündən asılı hala salar. Onu özünə tabe edib həyət-bacasında, iynəni onun bədənindən çıxardanadək işlədə bilər. Bununla bağlı əfsanələr də söyləyirlər.

d) Do iynə co rəson ayınon//Ağac və digər bitki ayınləri

Bə doy iynə co rəson bovə anqıl tolışə inomon həxədə co-co mıtəxəssison geydonədə nişon doə beydə ki, tolışon bənəy şımşorə, bələli doon bənəy miğəddəsə rəson diyə kardeydən. Bı həxədə S. Serov nıvışteyde : “Tolişon bə doy xıçon ranqirisinə kanə-manə dəbasteədə çı malyariyəku iynə co bədbəxtətikü hifzbe orzu kardəşone”.

İroni tolışşunos Əli Əbdoli isə geyd kardeyde ki, “tolışon şımşorə miğəddəsə do hisob kardeydən, bə şımşorə do beşə vırə bənəy ziyarətqoy ehtirəm nişo doydən”.

N.A.Quliyev iynə A.S.Bəxtiyarovi fikri “tolışon dilədə bə bələl iynə bə tinığə doy ibodət əkəyn”.

Tolişonku doy iynə co rəson ayınon qırdıçıp onımuteyro co-co mıtəxəssison tolışon im iynə co doy miğəddəs hisob karde həxədə əncəx bənəy arayışi məlumot doy zineyden.

Bə çəmə tədğiğati nəticəro məyyən be ki, Liki rəyoni, hətto, vote bəbe ki, vişon nıbə Zuyəni məholədən, Tolişə bandon relikte rəsonədə bə nil, zənqet, tinığ, bahəm bələl, viyə doy anqıl curəbəcürə ayınon icro kardə beydə, bəçəvon fəvqələdə gıvvə molikbe bovə kardeyden.

Bə tolışon famiro viy soy miyonədə, çəşəvədə nibəkaşten. Vi bebəhrə bero əy bənəy siyənəti xarakterizə kardeyden. Voteyden, soədəj, çəşəvədəş vi kaştəkəsi kədə əğıl bə dınyo əvoni.

Mardə dəfn kardeədə bəçəy kəşəbınon har qıləy, anqıştə galini, 35-40 sm diroziyədə viyə çu noydən.

Zənqetə kuli xıçon şoy varde bovə kardeydən. Vəyə çodo, şoy-şodkomə məclis dəvoninbıə mənızı be zənqeti dərosteydən.

Zənqet ruy kənono, dəonədə perəseydə.

Peşion baməl oməbuən, jıqo rəvoyət kardeydən ki, quya, Məhəmməd peyğəmbər i kərə ruyədə etəsiyədə, ov əy bə qıləy zənqetə kuli tonə vardeydə. Əv çı zənqetə kuli xıçonkuş qətə, bə şam beşə. Boəçəyro zənqet jıqo bə şərofət peniştı loyiğ bıə.

Nilə do miğəddəs hisob beydə. Əçəy birniyə rəvo zıneydənin. Kali kərə nili bənəy çı tolışon əjdodi, bənəy tolışon simvoli taqdim kardə beydə. Bə təkə nilə doy birne tabu noə be inom mıvcude. Bə colinə rəsə, vesorinə nilə doy rə-rə rast omə beydə. Bə jıqo doon tikən vey ehtırom kardeydən. Coli beşə nilə doy bini bıkandoj, hukmon vəyo bə ov beşe bovə kardeydən. Əyən bıvotəmon ki, həğiğətən, təkə, colinə nilə doon çand qıləon bınədə çol kandə bə, ov bekində bə.

Şımşorə doon, holiyədə, ocəğ iyən tibon, piron ətrofədə niğo doə bıə. Əvon ən miğəddəsə doy hisob beydən. Bənəy miğəddəsi rəmzi, ım doy xıçonədə bəştə kə vardey piyəkəs beicozə çəvonədə çıpnıye əzını. Bə piri çəş kardə xonəxo votənine. Piri çəşəkə ya ıştən çə xıçonədə çıpneydə, doydə, yaən icozə doydə ki, bıçın!

Şımşorə doy ən vey bə vırə, Liki rəyoni 40-nə km-ədə bə Boboqili tibə ətrofə.

Xəlği dilədə dı cur rəvoyət heste: İ qrup insonon voteydən ki, şımşorə əncəx miğəddəsə insonon gəvi tonə perəseydə. De co qrup insonon fami, miğəddəsə insonon çı şımşorə doon ətrofədə dəkandə beydə. Əmə çı diminə fami tərəfdomon.

Peyo votımone ki, iyo tinğiyyə bələlə doonən bə hurməti malikin. Dəvardə devronədə tinğiyyə bələlə doy çı vişəku əvəyn, çı jimon kardə məskəni tonə əkaştın. İsən bələləqılən çı çəpon bınədə kaştəydən. Im, çı navkonnə ənənon xarakteri dəqişbeye. Boəçəyro ki, isə çı bələli qılən bə mol-mələ doy, zımıstonədə isə bələli xıçonədə birniyə izımon bo tosbero sute oko doy lozim beydə.

Bənəy Tolişi co vironədə be, Liki rəyoni əroziyədən bənəy “şındiri tıbə” nomış sə ziyorətqohon verast ome beydə. Jıqo ziyorətqoonədə, vey vaxt dəfn bıə miğəddəsə xonəxo həxədə hiç ki, hiç bə qıləy məlumoti malik beydəni. Yaən, bıvironədə hiç qıləy xonəxo dəfn be-nibe məlum beydəni.

Kali kərə, jıqo vironədə Həzrəti Əli i ruj be, i şəv mande, yaən kon şıxıbu i vaxt bənəy xonəqo mande həxədə rəvoyəton votə beydə. Jıqo ziyorətqohon ətrofədə **fısdıǵ**,nil, ən əsos isə şımşorə doon beydə. Çəmə fikriku, im, jıqo viron bə ziyorətqo peqarde əsosə səbəbən im miğəddəsə doonin.

İnsonon noxəşəti, kom dard-sərbu beədə, əvon bə jıqo ziyorətqon dim qətdən, noxəşini, çı problemijbıə odəmi kanə olətonku pəəy bırneydən, bə iyobıə doy xıçon epuşteydən. Bə mərəz duçobıə odəm iyo nevedə, doon maçə karde-karde. Boştə şifo təvəqqe kardeydə. Jıqo vironədə doon de ranqberanqə parçon “dərostə” beydə. Boəçəyro. Jıqo viron “cındiri tıbə” nomdo bıən.

Siyobır isə miğəddəs ni, bənəy siyoxəbə bıdə rəsi xarakrerizə kardə beydə. Əv, bə “xərobə bıə”, “mardə” xəbon doə inonci malike. Xəlǵi dilədə jıqo qıləy nıfın heste: “ Bəştı bəy (kəybə) siyobır bıqıno!” Jıqo izoh kardə beydə ki, kəsi xıyzon noxəşiku təmom ğır bəbu, mardəbu, yaən, har çı bədbəxtətiku kə təy mandəbu, bə kəy bəysiyoıbirə kuli xıçədə çırneydən, pejedən ki, həmə bıznə, bı kədə hiç ki jıyeydəni. Xıyzon təmom ğır bıə. Çiç pəydo bedənıbu, voteydən: “əv bə siyobır qınıyə”.

Bə çəş nıqımeyro kudonə sutedən, çəy duəvuli bə xıyzoni doydən. Im əsosən oxonnə kulçəşambə şəvi, iyən Nəvuzə idə şəvi icro kardə beydə.

*(Kudonə.
Havzə vaxti)*

Əyən bıvotəmon ki, har vırədə nı rəsə kudonə ən ve çı Liki rəyoni Zuyəni məholədə pərəseydə.

Bə tojə duto şə kəy, iyən co dutoon divoon çəğətəğ jəydən ki, çəş nıqıno.

(Çəğə teğ)

Tolişon bovə kardeydən ki, bə punə bə co mor əvoni. İmi bo mam-buriyən voteydən. Jıqo qıləy yolən sıxanən heste: “Mori çı mamburiş zəhlə

bəşe, əvən bome, çəy hılı qəviku bebəşe”.

Tolişon bovə kardeydən ki, punə, veli beşə vırə bıkandoş rə ov bebəşe.

Liki Zuyəni məholədə “vəxməxə” nomədə qıləy aləfə rəsə heste. Im aləf deştə kıləşi ve məşhure. Həttə bə rəsi “vəxməxə kıləş”ən voteydən.

Vəxməxə kıləşi bə parça pəpuşteydən, bə əğili qıy eğan-deydən. Onom heste ki, vəxməxə kıləşi novniyə əğili xırtədə puşy əmandını.

Vəxməxə har vırədə beşeydəni. Əv əncəx səydon gəvisə, tıbonədə beşeydə. Vəxməxə çiniyəbəpeşt, bə dumo diyənıkarədə həmunə vırəku diyəro be lozime.

Tolişon həmə cıvonə doon birniye qıno hison kardeydən, çəvon fikriku birniyəbiə cıvonə do bəçəy birniyəkəsi nıfın kardeydə.

* * *

Ağac və digər bitkilərə inamla bağlı talış inamları haqqında ayrı-ayrı mütəxəssislərin qeydlərində göstərilir ki, talışlar şümşad, palıd kimi ağaclara müqəddəs bitkilər kimi baxırlar. Bu haqda S.Serov yazır: “Talışlar ağacın budaqlarına rəngli əski-üskü bağlamaqla malyariyadan və digər bədbəxtliklərdən hişz olunmasını arzu etmişlər”.

İran talışsunası Əli Əbdoli isə qeyd edir ki, “talışlar şümşadı müqəddəs ağac hesab edirlər və şümşad bitən yerə ziyarətgah kimi ehtiram edirlər”.

N.A.Quliyev və A.S.Bəxtiyarovun fikrincə “talışlar içərisində daha çox palıd və fısdıq ağacına ibadət edilirdi”.

Talışlarda ağac və bitki ayinləri əsaslı surətdə öyrənilmədiyi üçün ayrı-ayrı mütəxəssislər talışları bu və ya digər ağacın müqəddəs hesab etdikləri haqqında ancaq arayış xarakterli məlumatlar verə bilmişlər.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Lerik rayonunun, meşəliklərin demək olar ki, olmadığı Zuvand bölgəsində belə, Talış dağlarının relik bitkilərindən şümşad, nil (azat), zənqet (danaya), fısdıq, həmçinin palıd və söyüd ağacları ilə bağlı müxtəlif ayinlər icra edilir və onların fəvqəladə qüvvələrə malik olmasına inanırlar.

Talışların fikrincə, söyüdü həyatın ortasında, göz qabağında əkməzlər. Söyüd barsız olduğu üçün qısırlıq simvolu kimi xarakterizə edilir. Deyirlər ki, həyatında, göz qabağında söyüd əkilən evdə uşaq dünyaya gəlməz.

Ölü dəfn ediləndə isə onun qoltuğunun dibinə söyüd çubuğu qoyulur.

Zənqet kolunun budaqlarının sevinc, şadlıq gətirdiyinə inanırlar. Toy mağarını, şadlıq məclisi keçirilən otaqları zənqet budaqları ilə bəzəyirlər. Zənqet çay qırağında, dərələrdə bitir. Sonralar yaranmasına baxmayaraq, belə bir əfsanə vardır ki, guya, Məhəmməd peyğəmbər bir dəfə çayda batarkən su onu bir zənqet kolunun yanına gətirir. O, zənqetin budaqlarından tutub sahilə çıxmışdır. Ona görə zənqet belə şərəfətə layiq görülmüşdür.

Nil (azat) ağacı müqəddəs ağac sayılır. Onun kəsilməsi rəva bilinmir. Bəzən nili talışların əcdadı, talışların simvolu kimi də təqdim edirlər. Tək nil ağacının kəsilməsinə tabu olduğu inamı mövcuddur. Tək bitmiş, çoxillik nil ağacına tez-tez rast gəlinir. Belə ağaclara daha çox ehtiram edirlər və tək bitmiş nil ağaclarının diblərində qazsan, mütləq su çıxacağına inanırlar.

Onu da qeyd edək ki, doğrudan da, tək nil ağaclarının bir neçəsinin dibində quyu qazılmış, su çıxarılmışdır.

Şümşad ağacları hazırda ocaq və pirlərin ətrafında qorunub saxlanmışdır. Onlar ən müqəddəs ağac kimi tanınırlar. Müqəddəslik rəmzi olaraq bu ağacın budaqlarından evinə gətirmək istəyən şəxs icazəsiz ondan qıra bilməz. O piri qoruyan adama deməlidir. Piri qoruyan ya özü budaqdan qırıb ona verir, ya da icazə verir ki, budaqdan qırsın.

Şumşadın ən çox olduğu yer hazırda Bobogil türbəsinin ətrafıdır.

Xalq içərisində iki cür rəvayət var: Bir qrup insanlar deyirlər ki, şümşad yalnız müqəddəs insanların məzarı ətrafında bitir. Digər bir qrup insanların fikrincə isə müqəddəs insanları şümşad ağaclarının ətrafında dəfn etmişlər. Biz ikinci fikrin tərəfdarıyıq.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, burada fisdıq və palıd ağacları da hörmətə malikdir. Keçmişdə palıd və fisdıq ağacları meşələrdən gətirilib yaşayış evinin ətrafında əkilirdi. İndi də palıd qozalarını çəpər dibində əkirlər. Bu əvvəlki ənənənin xarakterinin dəyişməsi deməkdir. Çünki, indi palıd qozalarını mal-qaraya vermək, qışda isə palıdın budaqlarından qırıb oduncaq kimi istifadə etməsi məqsədi kimi izah edilir.

Talışın digər bölgələrində olduğu kimi “Cındırı tıbə” (cındırı türbəsi) adlandırılan ziyarətgahlara Lerik rayonu ərazisində daha çox rast gəlirik. Belə ziyarətgahlarda çox vaxt dəfn olunan müqəddəs şəxs haqqında heç kim, heç bir məlumata malik deyil. Yaxud, burada ümumiyyətlə heç bir şəxsin dəfn olduğu məlum deyil. Bəzən belə yerlərdə Həzrəti Əlinin bir gün, bir gecə yaşadığı barədə və yaxud hər hansı bir şeyxin bir vaxt müvəqqəti dayanması haqqında rəvayətlər söyləyirlər. Belə ziyarətgahların ətrafında fisdıq, nil, ən əsas isə şumşad ağacları vardır. Bizim fikrimizcə, bu yerlərin ziyarətgaha çevrilməsinin əsas səbəbi də məhz müqəddəs hesab edilən ağaclardır.

İnsanların xəstəliyi, hər hansı bir dərd-səri olarsa, onlar bu ziyarətgahlara üz tutur, xəstənin, problemlili şəxsin köhnə paltarından parçalar kəsib buradakı ağacların budaqlarına

bağlayır. Mərəzə duçar olan burada gəzərkən ağacları öpüb, özünə şəfa diləyir. Belə yerlərdə ağaclar rəngbərəng əskilərlə “bəzədilmiş” olur. Ona görə, onlar “Cındır türbəsi” və yaxud “cındırlı türbə” adlanır.

Qaratikan isə müqəddəs deyil, qara xəbər verən bir bitki kimi xarakterizə edilir. O, “xaraba qalıb”, “ölüb” xəbərlərini vermə inancına malikdir. Xalq arasında belə bir qarğış vardır: “Qapına qaratikan dəysin”! Belə izah edirlər ki, birinin ailəsi xəstəlikdən tamam qırılıb ölmüşsə və ya evi hər hansı bədbəxtlikdən boş qalardısı, o şəxsin evinin qapısına qaratikan kolunun budağından qırıb taxardılar ki, hamı bilsin, bu evdə heç kim yaşamır, ailə tamam qırılıb. Nəsə tapılmayanda, deyirlər “ o (filan şey) qaratikana dəyib”.

Göz dəyməsin deyə, üzərrik yandırır tüstüstünü ailə üzvlərinə verirlər. Bu, əsasən son çərşənbə və Novruz bayramı axşamı icra edilir.

Onu da qeyd edək ki, hər yerdə bitməyən üzərlik bitkisi Lerikin Zuvand bölgəsində geniş ərazidə bitir.

Təzə tikilmiş evin divarına, müasir dövrdə, həm də, avtomobilə eşşəkqanqalı bitkisi sancılır ki, ona göz dəyməsin.

İnsanlar inanırlar ki, yarpız olan həyatə ilan gəlməz. Belə atalar sözü də vardır: Deyirlər, “ilanın yarpızdan xoşu gəlməz, o da gəlib onun yuvasının ağzında bitər”.

Zuvandlılar inanırlar ki, yarpız və ya ayıdöşəyi bitən yeri qazsan, tez su çıxar.

Zuvandda “vəxməxə” adlı ot bitkisi bitir. Bu bitki küləşi ilə daha çox tanıyırlar. Hətta bitkiyə “vəxməxə küləşi” də deyirlər. Vəxməxə küləşini parçaya büküb, uşağın boynuna salırlar. Onlar inanırlar ki, vəxməxə küləşi gəzdirən uşağın boğazında çöp qalmaz. Vəxməxə hər yerdə bitmir. O ancaq seyidlərin qəbri, türbəsi ətrafında bitir. Vəxməxəni dəyəndən sonra arxaya baxmadan həmin yerdən uzaqlaşmaq lazımdır. Zuvand kəndliləri bütüən cavan ağacların kəsilməsini günah sayır və onların fikrincə, kəsilmiş cavan ağac, onu kəsənə qarğış edir.

De qeyri-adi hestiyon anqılbə inomon // Qeyri-adi varlıqlarla bağlı inamlar

Tolişon mifoloji təfəkkürədə qeyri-adi hestiyonədə ən vey bə “aləjeni”, cını, tikən bə firıştə bə odəmxuri inom mivcude.

Aləjeni, obraz çı dınyo curəbəcürə xəlğon folklorədə bənəy Hal, Al, Ol, Hali moə, Madəri al, Madəri hal, Ala, Alpab, Almas, Albastı iyən co nomon nomdo beydə.

Tolişon bə bı “hesti” bənəy çımı peyo nişon doəy “aləjen” voteydən. Əncəx, “Al”, hətto “Ali çəy ləvəruyonij becardə” . Im votəyon çikonco bə məydon omən?

Bəhlul Abdullayev nıvışteyde: “...jıqo fərz kardə beydə ki, Albastı diconiyə jeni zandə dəqiq zıneydə, həmonə vaxti omedə əncəx bəçəy çəş çiyeydə. Əğılış bə jen ıstə huşi qın kardeyde. Albastı çəy cəğə becardədə”.

Tolişədə Ali həxədə jıqo qəpon şeydən, əncəx. əvon çı zandə jeni cəğə ne, ləvəruyon becardeydə. Ləvəruyonij becardəbiə, yaən pıxə odəmon isə xəyin, pıxluz beydən.

Həlbəttə Ali həxədəbə im inom im ruj ne, kanə devronku, zandə jeni dəvoniyə potoloji prosesi əsil səbəbi insonon tərəfo sərost nihamuye devrədə bə məydon beşə. Zandə jeni veyə xun qın karde, beholbe de Ali fəoliyyətij ğıymət doə. Ozadbə jeni çı Ali mudaxiləku bo roxne çəy boləşnə jiyədə, zuənıjon (likıjon) xəncər, ğəmə, çaxu, ğəyçi iyən co bıroon ənəyn. Bəçəvon inomiro Al osiniku, xısusən bıroə diləqonku tarseyde.

Əslıj zuənıj bıə folklorşunasə alim de B.Abdullayevi fami, insonon de adəti, Alıku qəp jəyədə “Çımı bobo əvotiy”, “Nənəm qəp əjəniy” voteydən. “İştən qətəmə” votəkəs ni. Əncəx, çəmə in-formatoron kali qılə aləjeni, cını deştə çəşi vinde iddo kardeydən.

Tolişədə pevılo bıə, de aləjeni anqılbıə əfsonon de dı sujete xətti cərəyon kardeydən.

Qıləy in-formator jıqo nəğıl kardeyde: “Az əğılbim. Deştə bobo, nənə mandeydəbim. Çəvon qıləy şıtdə zandəqo hestbe. İ mıddət şanqovəsəy zandəqo bə so oməbəpeşt nənə əy duşəş piyədə, əvındiy ki, zandəqo şıtış ni, əvşon duşə. Kədəkiyon, hamsiyon çənə nəzorət əkəyn, çəy duşəkəsi pəydo karde nəznin.

...İ ruj çımı bobo ğırıj ov karde, bə zandəqo ləvə, bəçəy quyəni dəsuyəşe. Zandəqoşon bə kəfşən vadoy. ...Şanqovəsə zandəqo bə so oqardeədə vindımone ki, bə zandəqo jiyədə qıləy “odəm” dəçıkə. Bobo əvıj çı zandəqo jiyədəkuş co karde, bəçəy cıfıj qıləy çaxu noşe. Məvotbən bobom çımı aləjenbe zıneydəybən. Aləjenən osıniku tarsədəybən.

Bobom çıç əvotiy, əv əməl əkəy. Əmə, əğılın nəznimon əv aləjene, deəy hənək əkəymon. Əv boəmə ov, çilə əvəy...

Əv hejo bəçmı bobo lovə əkəy ki, əy vadə, bəy hiç ziyoni əjəni.

İ ruj əy sıxanıj doy ki, bəşmə haft peşti nibəqınem, xətər nibəjem. Bobom əvış vadoy.

Aləjen diyku beşe, bəçəmə kəy tərəf, bəçmı bobo edyəşəy, “ala” kardışe, vote:

– Ala bəşmə sə! Hejo votone, “Çilə biyə xok bıbu, ov biyə çumun bıbu. İ kərə nivotone, tele biyə, ğızılə xənzinə vıra koncoye”!

Aləjeni ımış vote, beşe şe.

Zuyəni diyonədə, peyo bə çəmə nişo doə əfsonə məzmuni nezə, aləjeni həxədə çandon qılə əfsononən pevilo bıən. Ğəribəyə ki, həmə informatoron həmon əhvoloton məhz bəçəy bobo sə ome iddo kardeydən.

Aləjeni ram karde, bəştə tabe kardeyro bəçəy andomi darzən, sancəx jəy, yaən bəçəy cıf ğəmə, xəncər, çaxu dənoy lozimbe inom kardeydən.

Aləjeni həxədə pevilo bıə diminə poə əfsononədə votə beydə ki, kali kərə aləjenon bə zənəni şikil dəşeydən, merdon nıznənə deyəvon izdivoc basteydən. Peş çımı bəçəvon sə curəbəcurə hadison omeydə. “Aləjeni kardə” nomədə bıə əfsonədə votə beydə ki, “Az əğılbim. De qıləy hamsiyə əğılı həmrəti əkəym, daim deəy hənək əkəym. İ ruj deştə duston çəvon kəy şim. Tosbin həvo toki be çəvon soədə hənək kardımone. Toki beyro çımı həmro mınış bəçəmə kə vanıdoşe. Çəvonku şanqo mande xahiş kardışe... Şanqo çımı həmro, az, qılən çımı həmro pı-moə i mənzilədə hitimon. Şanqo, şəvi nimədə oğo bim, ıştənım aspə təvilədə

vindime. Vey tarsəym. De ehtiyoti bəştə dusti kə dəşim. İştə olətonım peqəte, tankardime, bəme-bəme çəmə kəy oməym...

Maştəy, çımı pıə çımı dastikuş qəte, mını bardışe çımı dusti kəy. Pıəm bəçmı dusti rə tanə jəşe ki, əğılön boçi şəvi nimədə bardə, aspə təvilədə şodoəone?...

Ğədəri mıbohisə bədiqə çımı dusti pıə bəçmı pıəş vote ki, mım az kardəmni, aləjeni kardə. Çımı jenım aləjene. Bə vaxt zınəmni, izdivocım bastə. Əv bə kəy odəmon hiç çiy kardeydəni, əncəx bə co kəsi çəmə kəyku şanqo mandəş xoş omedəni.

Peşi çımı dusti pıə bəçmı pıəş doy ğəssəm harde ki, ım sırrı bo hiç kəsi onikə.

Şanqo aləjen “vindəkəs” əy çoknə təsəvvur kardeyə: Əv, dıroz, lodə qıləy jeni şikilədəy. Zılfonij dıroz, niməbənımə-qıləy sipi, qıləy siyoye. Çale. Səykubəpo sipi tankardeydə. Pışononış vey yol iyən eləşkə beydə. Kali kərə əv ıştə pıştənonon ıştə amışə şodoydə.

Mərağine ki, tolışon ləksikonədə “aləmerd” ifodən heste. Əncəx aləmerdi həxədə hiç qıləy əfsonə bə ğeydmon səy nıznəy. De co sıxani bıvotomon, əvon (aləmerdi həxədə bıə əfsonon) mıvcud nin.

Bə sır-sıfətoj “cın voə”, məymunəti kardə (vey vaxt çı jenon tərəfo) merdon “aləmerd” votəynə mırcoiət kardeydən. Hejo bı jıqo jenonən “aləjen” voteydən. Bəmə jıqo omeydə ki, “aləmerdi” ifodə bə aləjeni mıvofiq, bəy oxşə, vey peşi-peşi pesoxtəbiə. Çəmə mifoloqiyyədə de aləmerdi anqıl bə hiç obraz ni.

Merdon nızne-nızne de aləjenon izdivoc karde həxədə Zuyənədə jıqo voteydən ki, aləjen, ıştə şu şə merdiku əğılış beədə, əy vey vaxt bəy (kəybə) peşo oqətedə. Çı qezı bəy qıneku bərk tarsedə. Votətdən, aləjen daştədə, betonədə ko kardeədə, kədəkiyon aləjeni ıştə balə boçi bəy peşo oqəte zıneyro bə əğili qezı jəydən. Bı vaxt əğıl tıpedə, mardeydə. Bı vaxt aləjen de pıt-pıtı kəyo beşeydə, şeydə. Kəy tərq kardədə. Əv şəbəpeşt, çəy bə kə, so vardə izim-çilə, çiç bəbu, bə ni beşeydə.

Xəlği əsatironədə kali kərə aləjeni de cını bəyəndı jəydən. Xəlği təfəkkurədə cınon konkret təsvir toşbin isə omutəbiəni.

Hələ ki, əmə dəqiqımon kardə ki, cınon bə insoni simo dəşe bəznen. Əvon bə insonon nezə odəmon cild dəşeydən, əvoni vanq karde-vanq karde deştə barde zinedən.

Cınon vey vaxt bə insonon çəş bə şəv qıneydən. Əvon insonon deştə bardeyədə, kali kərə boçisə çəşo qın beydən. Bı vaxt de cını şə şəxs “oğə beydə”, vində ki, kəyku vey diyəroye, cınon vey məskən eğandə dəonədə, ruy kənoədə, honiyə-səonədə, yaən tarsonə, insoni bə vahimə eğandə vişədəy. Cınon “bardə” insonon iddo kardeydən ki, cınon əvoni vey vaxt bəştə vəyə məclis bardeydən.

Qıləy informator voteydə ki, az tojə vəvu bim. Diyku 600-700 metr bə kəno bə Novi honi de səhənqi bo ov varde əşim. İ kərə honiyədə səhənqi qıləyım pur karde, dıminə qıləm novçuri jiyədəm noy. Noviku ov kam-kam omeydəbe. Purə səhənqım peqəte, oməym bə kə. Bo dıminəni səhənqi varde şeədə həvo toki bəbe. Az və Novi honi rəse 30-40 metr mandəy bənem rukə hivəm Çə jəpəku dımo Novi honi omeydə. Əvım vanq karde ki, Əğətilla (çımı hivə nom Əğətilla be), diyəkə, səhənq pur bıə, əyən peqət biyə?!

Əğətilla oməy bə səhənqi rəsəy. Bə səhənqi edyəsəy, bəmi cəvobış nıdoy, de çı honi tonə bə dəy saru şe. Az jıqə fəməme ki, çımı bəy ko səğandə bəçəy xoto qınıyə, de pıt-pıti bə honi rəsəym. Səhənq pur bıəbe, qəvəş peş beydəbe. Hivəm çımiku vist metrə bə diyəro, dəy dilədə mandəbe, bəmi çəp-çəpi diyə kardəbe. Mı əvım ijən vanq kardime. Votme: Əğə, bəştı xoto qınıy? Boçi damə bedəniş? Vəyo boçi mandəş, boy bışəmon bə kə?!(Az cohilətiyədə vey qıtoğ bim. Hivəmən çımısə ruk beyro hejo deəy zərofət əkəym, bəy pəarşim).

Az ım sıxanım bəy votencə, əv zikkə jəy-jəy dəyku saru vite. Əv dəyku saru viteədə, jıqə bızın, dırozə çıxoş tankardəbe. Çıxo dovnnon bə dədə bə kulon pəpuşye-pəpuşye, xıxıxı kardəbin.

Az i middət ıştə vırədə motəjə bim, mandim. Bəştə omyədə, bənem aki mınış peqətə. Səykubəpo həmə bədənım larzedə. Səhənqımən şodoy, vitim bə kə. Kədəkiyon mınşon jıqə vınde,

parsəyn: Balə, bəti çiç bə? (Hivəm Əğətilla kədə be. Az ı sə bəy diyəkarde tarseydəbim)

Az ıştə vindəyonım bəme-bəme boəvon qəp jəme. Votşone ki, az tarsəm. Əğə, tikəy bomı ləğ kardışe, peşo şe səhənqi vardişe honiku.

Bomışon doy dıvo nıvişte. Tarsım okırıyəy. Navko tarsiku hiç bə əyvon coli beşe zıneydənibim.

Bəmi vey-vey peşionədə votışone ki, Novi honiyədə cın heste. Əviş vey kəson vində.

Cınon şanqone bə kəon dəşeydən, odəmon oləton dızdeydən, bardeydən tankardeydən. Nez rujoboni vardeydən çəy vırədə noydən.

Bə tolişon təsəvvurıro cınon kişvər nıbuən, çəvonən potşo, vəzir-vəkiliş iyən c. heste.

Cınonku bəhs kardə co qıləy əfsonədə votə beydə: Qıləy vəvu, i kərə şanqo ıştə səy şışteydə, çəy ovi bə so şodoyədə, vindeydə ki, pıə tərəfo bıə avlod bə i kəs çəpə çə tono əy vanq kardeydə. Vəvu bə so eşedə, bə odəmi tərəf şeydə. Ə odəmən vəvu vanq karde-vanq karde diyəro beydə. Nəhoyən əvon diyku beşeydən, diy kənoədəbə bə qıləy ruy tono omeydən. Vəvu vindeydə ki, iyo merdon, jenon, əğilon qırdə bıən, jəydən-hənək kardeydən. Əncəx əv çəvon hiçki zıneydəni. Xəbə səydə ki, ım çı dastqohe? Voteydən, çı cınon potşo kinə vəyəye.

Vəvu məcbur kardeydən ki, əvən deəvon raxs bıkə. Cınon pılo pateydən. Bə vəvuyən doydən, ıştənən hardeydən. İkərən vəvu vindeydə ki, çəy vəvuyə talo çı cınon potşo vəyəş bə kinə tanədəy. Vəvu deəy persiyədə ki, ım çımı oləte, evat ıştə tano, bıdə! Kinə de əcaibə sədoon zikkə jəy-jəy əy dəkuydə. Bı vaxt vəvu osəmedə ki, əv cınon arədəy, təhlukədəy. “Bismillah” kəşeydə, cınon həmə bə i qın beydə. Vəvu ikərən ıştəni şəvədə, diyku xəyli bə kəno, vindeydə, bə tars eqıneydə. De həvılno ki bə viteydə. Bəştə səy oməyon bo kədəkiyon qəp jəydə.

Vəvuyə olətiş bə yod omeydə. Əv rə əşteydə, sundoxi qəvi okardeydə. Vində ki, olət vəyoy. Oləti okardeyədə bəvədə bə ruyənə ləkə vindeyədə, bəçəy yod dəşedə ki, əv pılo hardəbəpeşt

deştə ruyəninə daston de cınon potşo kinə dastbəyəxə bəbe. Im çəy ıştəni ruyəninə dasirizonin.

Bə səbəb, bəçəy çəşi qınıyəy cınbe şəkədəbəy, bəpe şanqo bə so ov (məxsusən tatə ov) şodoyədə “bissimillah” bivoto. Cınon bə vaxt diyəro bəviten. .

Peyo çəmə bə vird vardə qeyri-adi hestiyon həxədə əholi mıyyəyən dərəcədə qəp bijənoən, əçəvon real jimonədə mıvcudbəy sıbut kardə dəlilon nin. Əvon əncəx insonon psixoloji holiku, tarsi hissonku, mifoloji dınyovindemoniku, de mıyyəyən cism iyən hodison bəsə dəşe orzuyonku bə əməl omə inomon inikiase.

Har çı curə bıbo, xəlgi inom iyən etiqod bəçəy umumi dınyovindemoni, bəçəy jimoni tərzi, bəçəy mənəviyə mədəniyyəti nəinki zuyninə təsirış beydə, həmən har qıləy xəlğ deştə inom iyən etiqodon mıvcud beydə, jiye zıneydə.

* * *

Talışların mifoloji təfəkküründə qeyri-adi varlıqlardan ən çox “aləjenə” (alarvadına), cinə, qismən də firıştəyə, “odəm-xur”ə (adamyeyənə) inam mövcuddur.

Aləjen, (alarvadi) obrazı dünyanın müxtəlif xalqlarının folklorunda Hal, Al, Ol, Hal anası, Madəri al, Madəri hal, Ala, Alpab, Almas, Albastı və s. adlarla adlandırılır. Talışlar alarvadına yuxarıda göstərdiyimiz kimi “Aləjen” deyirlər. Lakin, “Al” və hətta “Al onun bağırsaqlarını çıxarıb”. Bu deyim haradan meydana gəlib?

B.Abdullayev yazır: “...belə fərz olunur ki, Albastı boylunun doğacağına dəqiq bilir, həmin vaxt gəlib yalnız onun gözüinə görünür. Zahi huşunu itirir. Albastı onun ciyərini çıxarır”.

Talışda Al haqqında bu cür söhbət açılır. Lakin, onların Al zahi qadının ciyərini deyil, bağırsaqlarını çıxarır. Bağırsaqları çıxarılmış və ya “çürümüş” insanlar isə xain olurlar.

Əlbəttə, Al haqqında bu inam, bu gün deyil, əski çağlarda, zahi qadının keçirdiyi patoloji prosesin əsl səbəbinin insanlar tərəfindən doğru anlanılmadığı dövrdə yaranmışdır. Doğan qadının çoxlu qan itirib, halsızlaşmasını Alın fəaliyyəti kimi qiymətləndirilmişdir. Zahi qadını Alın müdaxiləsindən qurtarmaq

üçün isə onun yastığının altına, züvəndlilər kəsici alətlər-xəncər, bıçaq və ya qayçı qoyardılar. Onların inamına görə isə Al dəmirdən, xüsusilə, kəsici alətlərdən qorxur.

Əslən züvəndli olan folklorşünas alim B.Abdullayevin fikrincə, insanlar adətən Aldan danışılarda “Babam deyərdi”, “Nənəm söyləyərdi”, “Özüm tutmuşam” deyən yoxdur. Lakin informatorların bəziləri Alarvadını, cini öz gözləri ilə gördüklərini iddia edirlər.

Züvənddə Alarvadı ilə bağlı yayılmış əfsanələr əsasən iki süjet xətti ilə cərəyan edir.

Bir informator belə nəql edir: “Mən uşaq idim. Baba və nənəmlə qalırdım. Onların bir sağmal inəkləri var idi. Bir müddət, axşamüstü, inək evə dönəndən sonra nənəm onu sağmağa istəyəndə, görərdi ki, inəyin südü yoxdur, onu sağıblar. Evdəkilər, qonşular, nə qədər nəzarət edirdilərsə, onu sağanı tuta, yaxalaya bilmirdilər.

...Bir gün babam inəyin qarnına, əmcəklərinə qətran əridib sürtdü. İnəyi kövşənə buraxdılar. Axşamüstü inək evə qayıdanda gördük ki, inəyin qarnına bir “adam” yapışıb. Babam onu inəyin altından qoparıb, cibinə bir bıçaq saldı. Sən demə, babam bilirmiş bu Alarvadıdır. Alarvadı dəmirdən qorxurmuş.

Babam nə deyərdi, o əməl edərdi. Biz uşaqlar bilməzdik o Alarvadıdır, onunla oynayırdıq. O bizə su və çilə (çırpı) daşıyırdı...

O, daim babama yalvarırdı ki, onu buraxsın, ona heç biz ziyan vurmaz.

Bir gün, o söz verdi ki, sizin yeddi arxanıza dəymərəm, xətər yetirmərəm. Babam da onu buraxdı.

Alarvadı kənddən çıxıb evimizə, babama tərəf dönüb, “ala!” – edərək, dedi:

– Ala, başınıza! Helə dediniz, “çilə gətir, gül olsun, su gətir, sidik olsun”. Bir dəfə demədiniz: Qızıl gətir, qızıl xəzinəsinin yerini de”!

Bunu deyib, Alarvadı çıxdı, getdi.

Zuvand kəndlərində yuxarıda göstərilmiş əfsanəyə yaxın məzmununda Alarvadı haqqında bir neçə əfsanə yayılmışdır. Qəribədir ki, bütüün informatorlar həmin əhvalatların məhz onun babasının başına gəldiyini iddia edirdilər.

Alarvadını ram etmək, özünə tabe etmək üçün onun bədəninə iynə, sancaq sancmaq və ya paltarının cibinə xəncər, bıçaq qoymaq lazım olduğuna inanırdılar.

Alarvadı haqqında yayılmış ikinci qisim əfsanələrdə deyilir ki, bəzən alarvadılar qadın şəklinə düşürlər. Kişilər bilmədən onlarla evlənirlər. Bundan sonra onların başına müxtəlif cür hadisələr gəlir. “Alarvadı edib” adlı əfsanədə deyilir ki, “mən uşaq idim. Bir qonşunun oğlu ilə yoldaşlıq edir, daim onunla oynayırdım. Bir gün dostlarımla onlara getdik. Hava qaralanaqədək həyətlərində oynadıq. Qaranlıq olduğu üçün yoldaşım məni evimizə buraxmadı. Onlarda gecələməyimi xahiş etdi... Gecə yoldaşım, mən, bir də yoldaşımın ata-anası bir otaqda yatdıq. Gecə yarı ayılıb özümü at tövləsində yatmış gördüm. Çox qorxdum. Xəlvətcə dostumgilin evinə girib paltarlarımı götürüb geyindim və ağlaya-ağlaya evimizə getdim...

Sabahısı atam qolumdan tutub, məni dostumgilə apardı. Atam dostumun atasını töhmətlədi ki, uşağı gecə yarı niyə aparıb tövlədə atmısınız?...

Xeyli mübahisədən sonra dostumun atası atama dedi ki, bunu mən etməmişəm. Alarvadı edib. Arvadım alarvadıdır. O vaxt bilməmişəm, evlənmişəm. O, ev adamlarına heç nə etmir, ancaq başqasının bizim evdə gecələməsini xoşlamır.

Sonra dostumun atası atama and verdi ki, bu sirri heç kimə açmasın.

Gecə alarvadı “görənlər” onu necə təsvir edirlər: O, uzun, arıq bir qadın şəklindədir. Saçları uzun, yarıbayarı-biri ağ, biri qarıdır. Başdan-ayağa ağ geyinir. Döşləri çox iri və sallaqdır. Bəzən o, döşlərini çiynlərinə atmış olur.

Maraqlıdır ki, talışların leksikonunda “aləmerd” (al kişisi) ifadəsi də mövcuddur. Lakin, al kişisi haqqında heç bir əfsanə qeydə ala bilmədik. Başqa sözlə, onlar mövcud deyildir.

Sir-sifətindən “cin yağan” meymunluq edən kişilərə (çox vaxt qadınlar tərəfindən) “aləmerd”-deyə müraciət edilir. Elə bu cür qadınlara da “aləjen” deyirlər. Bizə elə gəlir ki, aləmerd ifadəsi aləjenə müvafiq olaraq, ona bənzədilərək çox-çox sonralar yaradılmışdır. Mifologiyamızda aləmerdlə bağlı hər hansı bir obraz yoxdur.

Kişilərin, bilmədən Alarvadı ilə evlənmələri ilə bağlı Zuvandda belə söyləyirlər ki, Alarvadı, ərə getdiyi kişidən uşağı olanda, onu çox vaxt qapının arxasında saxlayır. Süpürgənin ona dəyməsindən çox qorxur. Deyirlər, Alarvadı bayırda işləyərkən, onun nə üçün uşağına süpürgə dəyməsindən qorxmasını öyrənmək üçün bəzən, evdəkilər onun balasına süpürgə vurur, bu vaxt Alarvadının uşağı partlayıb ölüür. Bunu görəndə Alarvadı deyir və evdən çıxıb gedir. O, gedəndən sonra bir gecədə onun evə gətirdiyi odun-çilə, nə olmuşsa, yoxa çıxır.

Xalq əsatirlərində bəzən Alarvadı ilə cin qarışdırılır. Cinlərin xalq təfəkküründə konkret təsviri indiyədək öyrənilməmişdir. Hələlik, biz dəqiqləşdirdik ki, cinlər insan formasına düşə bilər. Onlar insanların yaxın adamlarının cildinə girir, onları səsləməklə özləri ilə apara bilirlər.

Cinlər insanların gözünə, əsasən, gecələr görünürlər. Onlar insanları özləri ilə apararkən, bəzən hansı səbəbdənsə, yolda gözdən itirlər. Bu vaxt cinlə getmiş şəxs bir növ “ayılır”, görür ki, evdən çox uzaqdadır, cinlərin əsas məskən saldıqları dərələrdə, çay qırağında, çeşmə başında və yaxud qorxunc, insanı vahimələndirən bir meşədədir. Cinlərin “apardığı” insanlar iddia edirlər ki, onları cinlər, çox vaxt, özlərinin toy məclislərinə aparırlar.

Bir informator deyir ki, mən təzə gəlin idim. Kənddən 600-700 metr aralıda olan Novlu bulağına, səhənglə su gətirməyə getdim. Bir dəfə səhəngin birini doldurdum. İkincini novun altına qoydum. Novdan su az-az gəlirdi. Dolu səhəngi götürüb evə gətirdim. İkinci səhəngin dalınca gedəndə hava qaralmağa başladı. Mən Novlu bulağa 30-40 metr olardı ki, qalmışdım, gördüm, kiçik qaynım Novlu bulağın o tayından bulağa tərəf

gəlir. Onu səslədim ki, ay Ağatulla (qaynımın adı Ağatulladır), bax, gör səhəng dolub, onu da götür, gətir.

Ağatulla gəlib səhəngə çatdı. Boylanıb səhəngə baxdı. Mənə heç bir cavab verməyib bulağın yanındakı dərə ilə üzüaşağı getdi. Mən elə bildim ki, mənim ona iş buyurmağım onun xətrinə dəydi. Deyinə-deyinə bulağa çatdım. Səhəng dolmuşdu. Su ağzından daşırdı. Qaynım məndən təxminən 20 metr aralıda, dərənin içində qalıb mənə əyri-əyri baxırdı. Mən onu yenə səslədim. Dedim: Ağa, xətrinə dəydi? Niyə dillənmirsən? Orada niyə qalmısan, gəl, gedək evə?!(Mən gəncliyimdə çox şiltaq idim. Qaynım da məndən kiçik olduğu üçün onunla zaraftlaşırdı, daim ona sataşardım). Bu sözü mən ona deyən kimi, o, qışqıra-qışqıra dərə ilə üzüaşağı qaçmağa başladı. O, dərə ilə üzüaşağı qaçanda elə bil uzun, qara xalat geymişdi. Xalataın ətləri dərədəki kollara ilişə-ilişə güclü xışiltı, səs-küy salırdı.

Mən bir müddət yerimdə donub qaldım. Özümə gələndə, gördüm, tər məni basıb. Bütün bədənim titrəməyə başladı. Səhəngi də atıb evə qaçdım. Evdəkilər məni bu vəziyyətdə görüb dedilər: Bala, sənə nə olub? (Qaynım Ağatulla evdə idi. Mən indi ona baxmağa qorxurdum). Mən ağılaya-ağılaya gördüklərimi evdəkilərə danışdım. Onlar qorxduğumu bildirdilər. Ağa, bir az mənə lağ edib, güldü. Sonra gedib bulaqdan səhəngi gətirdi.

Mənə dua yazdırdılar. Qorxum çəkildi. Yoxsa, axşam heç eyvana tək çıxmağa qorxurdum. Mənə çox-çox sonralar dedilər ki, “cin görmüsən”.

Bizim Novlu bulağı yanında, Novlu dərədə cin var. Onu çox görünlər olub.

Cinlər gecələr evlərə girib, adamların paltarlarını oğurlayıb, aparıb geyirlər. Səhərə yaxın gətirib yerində qoyurlar.

Talışların fikrincə, cinlərin ölkəsi olmasa da, onların da padşahı, vəzir-vəkili və s. vardır.

Cinlərdən bəhs edən başqa bir əfsanədə deyilir: Bir gəlin, bir dəfə başını yuyub, axşam suyunu həyəətə atarkən, görür ki, onu ata tərəfdən olan bir qohumu çəpərin o biri tayından çağırır. Gəlin həyəətə düşür, o şəxsə tərəf gedir. O adam da

gəlini səsləyə-səsləyə uzaqlaşır. Nəhayət onlar kənddən çıxıb, bir çayın qırağına çatırlar. Gəlin görür ki, burada kişilər, qadınlar, uşaqlar toplaşib çalib-oyunayırlar. Amma o oradakıların heç birini tanımır. Soruşur ki, bu nə dəstgahdır? Deyirlər, cinlər padşahının qızının toyudur.

Gəlini məcbur edirlər, o da onlarla rəqs edir. Cinlər plov bişirir. Gəlinə də verirlər, özləri də yeyirlər. Gəlin bir də baxıb görür ki, onun gəlinlik paltarı cinlər padşahının toyu olan qızının əynindədir. Gəlin ona çatır (onunla əlbəyaxa olur-Nəriman Ağazadə) ki, bu mənim paltarımdır, çıxar, ver! Qız əcayib səslə onu itələyir. Gəlin başa düşür ki, o cinlərin içinə düşüb. “Bismillah” – deyir, cinlər hamısı gözədən itir. Gəlin, bir də özünü kənddən xeyli aralıda görüb qorxuya düşür. Hövlnək evinə qaçır. Başına gələnləri evdəkilərə danışır.

Birdən, gəlinlik paltarı yadına düşür. O, cəld qalxıb sandığın ağzını açır. Görür ki, paltar oradadır. Paltarı açıb, üstündəki yağ ləkəsini görəndə yadına düşür ki, o, plov yeyəndən sonra yağlı əlləri ilə cinlər padşahının qızı ilə əlbəyaxa olmuşdur. Bu onun yağlı əllərinin izidir.

Ona görə, gözünə görünənin cin olduğuna şübhələnen, gecə həyatə su (əsasən də isti su) atarkən “bismillah” çəkilməlidir. Cin o vaxt gözədən itir.

Yuxarıda sadaladığımız qeyri-adi varlıqlar haqqında əhali bu və ya digər dərəcədə inamla danışsalar da, onların real həyatda mövcud olmasını sübut edən tutarlı dəlillər yoxdur. Onlar, yalnız insanların psixoloji durumundan, qorxu hisslərindən, mifoloji dünyagörüşündən, müəyyən cisim və hadisələri anlama arzusundan doğan inamların inikasıdır.

Hər necə olsa, xalqın inam və etiqadı onun ümumi dünyagörüşünə, həyat tərzinə, mənəvi mədəniyyətinə nəinki güclü təsir etmiş, hər bir xalq öz inam və etiqadları ilə mövcud ola, yaşaya bilir.

**TOLOŞONKU BIƏ DİNİ İDON İYƏN DİNİ AYINON
(S: 8) // TALİŞLARDA DİNİ BAYRAMLAR VƏ
DİNİ AYİNLƏR**

**İsmoyli ğıbonə id // İsmayıl qurbanı bayramı
(Qurban bayramı)**

İslam dini dınyoədə bə dinon dılədə deştə çokə əloməton co beydə. İn din bə insonon hiç odəmi co iqlə odəmisə bə pe nibe omutdə. Xıdo insonon bə dınyo vardeədə i cur vardəşe. Bı dınyoədə əvon iyəndıku co bedən, qıləy pul vey bedə,ərbob bedə, qıləy bo harde nun pəydo karde zındəni. Dı manqi bo harde qujd pəydo karde zındəni. Bəçəyroən boştə umməti jıqo rujoniş co kardəşe, həmonə rujonədə əvonən şo bubon.Çı rujonədə qıləy İsmoyli ğıbonəruje. Mısılmonon dılədə in id şoyə ruj, şotkomə ruje. Bı idədə di manqi qujd nıvındəkəson qujd hardən, şoy kardən. İsmoyli ğıbon bo dınyo mısılmonon bıə ide.Dınyo həmə vırədə in idi dəvoneydən.

Çəmə dinədə ğıboni dəvoniye ğaydon həmə qılı-qılə nıviştə bən. Bəməku ya hırdəsə- pəs(ğuş) ya dijdəsə-kələ(gevə) bırneydən. Hırdəsə həyvoniərbobon-pul bə odəmon birneydən. Pul nıbəkəson bə 150-200 mənət qıləy ğuş bo səy zuşon vışkiyeydəni. Çəmə viloyətədə (tolışonku) dijdəsəy birniyədə co viloyətonku fərg heste.Dijdəsə ğıbonəmoli bırniye ğaydə jıqoy:bə i qılə moli bəpe haft kəs xanboz bıbu.Bə ha ikəsi 10, 20,30 kilo qujd bıqıno, əy bə se vırə poə kardənine,i poə boştə oqətənine, i poə bəştə nezə odəmon, i poə bə nıvındəkəson doənine. Tolışon imi itkə co cur kardən. Əvon bə i qılə moli çənə qujd karde diyə kardeydən,xanbozon nıviştən.İ qılə molisə 20-30 kəs xanboz beydə. Bə ha xanbozi 4,5,6,7...kilo qujd eqıneydə. Ha i kəs bəştə zuyro xanboz beydə. Ğıbonə qujd səkəs bə ğıboni ğaydon əməl kardə, bəy rəsə qujdədə doydə. Bo koməqəti karde zu nıvişkiəkəson bəştə kinə(kinon) pay doydən.. Im bo insonon ğururi narişeyroye. İnsonon bərobər be hiç kəsi bə hiç kəsi dasi cəş nibe, bə dumo nımande, kəy yolu xıyzone tonə siyodimnıbeyroye.

Ğibonəruji həmə şoyşotkomə kardən, id dövondən. Ha kəs iştə soədə kəbob kardə, deştə xıyzoni voteydən-sireydən.

İnsonon bəyəndi votlandən: "Xıdo çəmə(şımə) bırnıyə ğiboni ğəbil bıkə". "Xıdo bə dərəcə bıjəni", "Xıdo esənə ğibonıyən bəmə ğısmət bıkə"....

De tobə 20-30 sor çimi bənəvi insonon ğibonə moli navədə qətım əkəyn (ım bə diy aid be),bə ğiboni 1, 2 ruj mandəy 3-4-5 xanboz(sipriş) əşiy, qıbonəruji xanbozon həmə qırdə əbin, molsoybiku ğibonəmoli ğıyməti xəbə əsənin, ğıymət əkəyn. Qıbonə qujd ğıymətədə bə peən əqınıy bə jıən əqınıy. Həmə koməqəti əkəyn, moli əbırnın,qujdi baxş əkəyn. Esə ın adət kali vıronədə mandə, ve y vıradə petoşə bıə. Ğibonəruji molsoyb qıləy ğəsob (molbırnıəkəs) vardə, moli bırındən, baxşon noydən, har kəs iştə qujdi bardeədə çəy puli doydə. Ğəsobi həxi molsoyb doydə,qujdi bə çand doyən əv votlandə.

* * *

İslam dini özünün mütərəqqi cəhətləri ilə dünya dinlərindən fərqlənir. Bu din insanlara kimsənin heç kimdən üstün olmadığını öyrədir. Allah insanları dünyaya bərabər gətirmişdir. Ancaq bu dünyada onlar bir-birindən ayrılır, biri pullu-varlı olur, digəri yeməyə çörək tapmır. Aylarla yeməyə ət tapa bilmir. Ona görə də ümməti üçün elə günlər ayırır ki, həmin günlərdə hamı sevinir. Bu günlərdən biri İsmayıl qurbanı(bayramı)dır. Müsəlmanlar arasında bu bayram sevinc dolu bir gündür. Bu bayramda aylarla ət yeyə bilməyənlər ətin dadını hiss edir, sevinirlər. İsmayıl qurbanı bütün dünya müsəlmanlarının bayramıdır. Bu bayram dünyanın hər yerində qeyd olunur.

Dinimizdə qurban kəsməyin qaydaları dəqiqliyi ilə yazılmışdır. Bizdə ya xırdabuynuzlu (qoyun cinsi), ya da iribuynuzlu (dana) kəsilir. Xırdabuynuzlu heyvanları, adətən, bir qədər imkanlı-pullu adamlar kəsirlər. İmkansızların 150-200 manat verib bir qoç almağa imkanı çatmır. Bizdə-talışlarda iribuynuzlu qurbanlıq heyvanların kəsilmə qaydası belədir: bir qurbanlığa gərək yeddi nəfər şərik olsun. Çəkisindən asılı olmayaraq, hər

şərikə nə qədər ət düşsə (məs.:10,20,30kq), onu üç yerə bölməlidir. Bir payı özünə, bir payı qohum-əqrəbaya, üçüncü payı da ət almaq imkanı olmayanlara paylamalıdır. Talişlar bunu bir qədər başqa cür edirlər. Onlar heyvanın nə qədər ət verməsini nəzərə alaraq şərikləri yazırlar. Bir mala 20-30 nəfər şərik olur. Hər şərikin payına 4,5,6,7...kq. ət düşür. Hər kəs gücünə uyğun (pulunu ödəyə biləcək qədər) şərik olur. Çox pay olana ət çox düşür, pay ayırır. Gücü çatmayanlar isə ancaq ərdə olan qızına (qızlarına) pay ayırır. Bu cür qurban kəsmək insanların qürurunun sınınmaması üçündür. Bu insanların bərabərliyi, heç kimin heç kimdə gözü qalmaması, cəmiyyətdə bir-birindən dala qalmaması, valideyn nüfuzunun aşağı düşməməsi üçün əhəmiyyətlidir.

Bayram günü hamı şadyanalıq edir, əsil bayram keçirirlər. Hər kəs həyatında kabab çəkir, ailəsi ilə deyib-gülür. İnsanlar bir-biri ilə bayramlaşib deyirlər: "Allah bizim (sizin) kəsdiyimiz (kəsdiyiniz) qurbanı qəbul eləsin." Allah dərəcəyə yetirsin". Allah bundan sonra da qurban kəsməyi bizə qismət eləsin."...

20-30 il bundan əvvələ qədərki insanlar qurban malını sövdalaşardılar (bu əsasən kəndə aid idi). Qurbana 1,2,3 gün qalmış bir neçə nəfər şərik (ağsaqqal) qurbanlığa baxıb danışardılar. Və ya bayram günü şəriklər yığışar, mal sahibindən qiymətini soruşub qiymətləşərdilər. Qurban əti ümumi məzənnədən yuxarı da, aşağı da düşərdi. Hamı köməkləşərdi, malı kəsib bölüşdürərdilər. İndi bu adət bəzi yerlərdə qalsa da, çox yerdə ləğv olunub. İndi mal sahibi bir nəfər qəssab tapır, mal kəsilir, paylar qoyulur, hər kəs payın götürüb pulun verir. Qəssabətin pulunu da o verir, qiymətini də o deyir. Ya məzənnəyə uyğun, ya da ki, bir qədər aşağı.

Rujə id // Orucluq bayramı

Çı mısılmonon dini idonədə qıləy "Rujə id"e. İn id 30 ruj rujə qəte bəpeşt rujə qətəkəson ide. Həmon in idi tolışon vey çok dəvoneydən. Çımı şək şeyku jıqo cəmə kədə rujəmo har i ruj bənə idi dəvardə.

Tolişonku rujə iminə şəv vey çok dəvardiy.Çımı moə əvotiy ki,ımşanqo rujə niyətə şəve-miborəkə manq dəşeydə. Bəpe in şəvi jıqo dəvoniy ki,nəv yodədə bımandı.In şəvi çoknə dəvoniye,rujə mandəyən jəqo bəşe.Bə səbəb həmonə şəvi azizə təamon əpatin.Çəsonə vaxti xıyzon həmə əyştıy.Tolişi sipyə (dəparzinyə)pılo de ləvənqinə kijə əpatin,bə surfə ədəyn.Harde bəpeşt divo əkəyn əvotin: **”İlahi,tı in rujə manqı səğ-sələmət bə sə jəy bəmə ğismət bıka”**.

Bə manqədə har kəs iştə mardon de “Ğiron”i bə yod dənəy. 19, 21, 23-ci şəvon Əyuəşəv əbiy.Ə şəvonən vey çok dəvardin. Şanqəvoni ğəbisə əşin,yasin ədəyn hande, əvoyn bə kə.De tobə iftori yasin əhandin, ”Ğiron “aspardin (Ğiron asparde rujəmanqı dırozi ha ruj əbiy.İftori surfədə bo kəsoybi rəviyə təamon həmə əbiyn.Oxo həmon şəvon Ğironi nazilbəşəv iyən şiməzhəbon iminə İmom Həzrəti Əli(ə) zərbə sə şəv,çəy bə axirət şə şəvonin..Surfə çok hozı karde çəvon bə Ğironi iyən bə İmomi bə hurməti nişo ədəy.

Rujə orəxə şəv (29,30) idəşəv hisob beydə. Tolişonku be-nibe qəp bıəni. Bə şəvədə har kəs fitrə beəkəy.Im xəlği iştə ğururış hejo bə pe qətəşe. Bə ruji şanqəvoni vey odəm (merdon) bə ğəbiston əşin,iştə mardə səyku Yasin ədəyn hande. Har kəsi kəyku navkonə zəmonondə zerənə nun iyən xavlo (ordə xavlo, bızə xavlo) əjənin. Şıtnə aş əpatin, ğəbistonədə çay ədəyn. Esətnə zəmonədə xavlo jəydəniyən co-co şinə nunon patdən. Ğəbistonədə məlon beydən, har kəs boştə mardə Yasin doydə hande. Çı nıvıştəyonədə zıne beydə ki,çı tolişon vey çokə idonədə qıləy Rujə ide.

* * *

Müsəlman aləminin ikinci böyük dini bayramı orucluq bayramıdır. Bu bayram 30 gün oruc tutan inançlıların bayramıdır. Bu bayramı da talışlar yaxşı keçirirlər.

Mən ətrafı dərk edəndən bəri evimizdə orucluğun hər gününü bayram kimi keçib.

Vaxtilə talışlarda orucluğun birinci gecəsi çox təmtəraqlı və yaddaqalan keçərdi. Anam deyərdi ki, bu gecə orucluğun niyyəti

gecəsi-mübarək ay daxil olan gecədir. Gərək bu gecəni elə keçirəsən ki, yadda qalsın. Bu gecəni necə keçirtsən, orucluğun qalan hissəsi də elə keçər. Ona görə də həmin gecə ən əziz təamlar bişirilərdi. İmsak vaxtı ailə üzvlərinin hamısı durardı. Talışın ağ (süzülmüş) plovu, ləvəngi cücə bişirilər, süfrəyə verilərdi. Niyyət edilər, Allahın pak ruzisi ilə imsak yeyilərdi. Dua edib deyərdilər: "İlahi, sən bu orucluq ayını sağ-salamat başa vurmağı bizə qismət elə".

Bu ayda hər bir şəxs ölülərini "Quran"la yad edərdi. 19,21,23-cü gecələr-Əhya gecələri çox səmərəli olardı. Axşam çağı qəbir üstə gedər (Quran tapşırma mərasimi orucluğun bütün gecələrində olur), Yasin oxunub geri dönərdilər. İftara qədər təkrar Yasin oxunar, Quran tapşırırdı. İftar süfrəsində gözəl təamlar (ev yiyəsinin nəyə gücü çatsaydı) olardı. Axı həmin gecələr Quranın Yer üzünə nazil olan gecələrdir. Həm də şia məzəblərin birinci İmamı Əmir-əl-Möminin Həzrəti Əli(ə) zərbət alıb dünyadan köçən gecələridir. Süfrənin yaxşı hazırlanması Qurana və İmama olan ehtiramın nümunəsi idi.

Orucluğun axırncı gecəsi (29 və ya 30) bayram gecəsi hesab olunur. Talışlarda olub-olmamağından asılı olmayaraq, demək olar ki, hamı fitrə çıxarardı. Çünki bu xalq həmişə öz qururunu qoruyub. Həmin günün (axırncı) axşamçağı cox adam (kişilər) qəbristanlığa gedər, ölülərinin qəbri üstündə Yasin oxutdurardılar. Evlərdə keçmiş zamanlarda nazik çörək bişirər, halva (un və ya düyü halvası) çalardılar. Südlü aş (sıyıq) bişirib qəbristanlığa aparıb ehsan verərdilər. Çay verilərdi. İndiki zamanədə isə halvalar çalınır, ayrı –ayrı şirin çörəklər bişirilir. Qəbristanlıqda ölülər üçün Yasin oxutdurulur. Bu yazılanlardan aydın olur ki, talışların möhtəşəm bayramlarından biri orucluq bayramıdır.

Aləmə manq (İmöm Hüseyni tənziyə)// Məhərrəm ayı (İmam Hüseyn taziyəsi)

In tənziyə çi dınyo şiyonku bə huzn təziyədarətiy.. 1300 sore dınyo şiyəməzəbon in matəmi oqəteydən. Çə matəm

oqətəkəson (xəlğonədə) qıləyən tolışonin. Şiyəməzhəb tolışon har kəs İmom Huseyni həqqi roədə bə şəhadəti iştə nezə odmi şəhadət zində, boəy sute-sute çəşəas ekardeydə. Har kəs İmam Huseyni bəştə dini

ğəyd mandəkəs, çəy roədə iştə coni fido kardəkəs zıneydə. Hejo bə səbəbən 1300 sore ki, insonon yodədə beşeydəni.

Tolışon ın tənziyə ğədimə vaxtonku de bə esə dəvo-neydən. Bı manqədə şoyə-xəyə kon karde əbini. Kinə doy-səy, vəyə dəvoniyə əbini. Tolışon dı manq-məhrəmə (məhərrəm) manq iyən səfə (səfər) manqədə bo İmomi uzr oqəteydən.

Məhrəmə manqiyku təkiyə (Təkiyə) noydən. De tobə Aşurə ruji (10-ci ruj) odəmon bə təkiyə şeydən, nəzr (ehsan) noydən. Bə təkyə şe maştəvoku de bə şəvi nimə beydə.

Təkyon dı cur əbin. Qıləy yolə təkyə əbiy. Bı təkyədə dijdə mələ əniştıy, siprişon, merdon əyo əşin. İmomiku, çəy şəhid beyku, İslami tarixədə bıə xıdmətiku qəp əjənin, mərsiyə əvotin, əbəmin....

Odəm əbiy, çəy çətinətion duzbeyro təkiyə noy, İmomi roədə cəfo kəşe, 10-13 ruj bə omə odəmon ğolloğ karde bə qiy əqətiy. In təkyon kəyku əbin. Iyo jenon vey əbin. Mərsiyəxan əvəyn, boəvon mərsiyə əvotiy, bə İmomi iştə etirami, əy dilisixto piye nişo ədəyn. Bı məclisonədə dı İmom Huseyni şəhodət tarixi... iyən co yolə məsəlönku sohbət nəşi.

İmomi dəsqoədə ğalə məclis de tobə vaveyla şəvi əbiy. Aşurəşəvi xəlği iştən hozıkardə şəbih-tamaşon əbin. Çəvədə qıləy İmomi dastə de Yəzidi dastə vəbəvə mandeybe. Dimbədim dı dastə odəm əmandiy, mıbohisə əkəyn.... Şəxsey-vəxsey əjənin.

Aləmi peəqətin bə kəon ənovnin. De bə maştə aləmi qılə-qılə bə son ənovnin. Tovıstoni qamədə, zımsoni sardədə insonon oqıniye nəznin. Ki bə çiçi zu əvişkiy, ehsan ədəyn. Vey doə ehsanonədə qıləy şərbətbe. Şərbət peşomeədəy əvotin: "Nuşi İmamə, bə Yəzidə nəhlət". Votə əpişone ki, İmom de şərbəti bə yod omeydə, Yəzid de nəhləti.

Aşurəruji dumo Vaveylə şəv omeydə. Bə şəvədə insonon huznədə əbin. Bəme-bəme əvotin: "Şəvi, şəvi, şəvi bıka, hovə,

Vaveylay, İmam Huseyn tənho mandə, Vaveyləye, Vaveylə”. Demi şiyon bə İmam Huseyni hovə Xanım Zeynəbi çand əsr bəpeşt ıştə sədo rosniye piyedəşone.

İnsonon ıştə bəy bo İmomi roədə doy zıkkıətı(xəsisəti) nəkəyn. Co-co vironədə de ehsan doy vaxti co-co ğaydon hestbin. Yolə diyonədə jimon kardə kəson se, ço ruj eshan ədəyn.Odəm kam bə diyonədə dı ruy ehsan ədəyn.Siprişon əniştin,diy poə-poə əkəyn. Ki ehsan doy bəne,çand kəsi harde rosniye bəne....Taşurə,Aşurə...ehsan ədəyn.Çımı yoddəy,50-ci soron oxoy,60-ci soron sıftədə çəmə diyədə dı ruj ehsan ədəyn.Şəhrədə dı yolə maşini (bəvədə qədə maşin nıbe) bo ehsan harde odəm əvoy. Əhəyn,boştə kəyən əbəyn.Çımı moə qəp əjəniy, əvotiy, Səvet hukuməti bə nav bəməku məsçitədə yolə ehsan ədəyn, İronijon əvoyn, ıştən əhəyn,deştə tumə əvəyn, de pılo pur əkəyn, əbəyn. Tolişi zıvonədə həmişəri sıxani heste. In sıxan tırki zıvonədə biə həmsəhrli sıxani neze.Çəmə zıvonədə həmişəri biə məvindəki votlandən. Çı jıqo hərəkəton bəpeşt insıxani jəqo məhnəş doəşe.

Səvet hukuməti soronədə İmomi tanziyə dəvunye vey bevəc biə. Hukuməti ın tanziyə dəvone ğədəğən kardəşbe. Təkiyə bə dızı

Kəoanədə ənəyn. İnsonon de tarsı-larziı tanziyə dəvonin. Dovr bə ikərəti ehsan doə biəni. Ha i kəsi ıştə kəykuş ehsan doəşe. Semədə,haftımədə,çılımədə har kəs ıştə kəyku ehsan əpatin. Hiç kəs imomi tənziyə ıştə nezəodəmi uzriku co nəkəy, boəyən bənə ıştə azizon uzr oəqətıy. Bə Kərbəlo ziyorət,bənəm vote,hiç kəs bənə tolışon şeydəni.

* * *

Bu taziyə dünya şialərinin qeyd etdiyi hüzn taziyədarlığıdır. Dünya şia məzhəbləri 1300 ildir ki, bu matəmi saxlayırlar. O matəmi saxlayanların biri də talışlardır. Şia məzhəb talışların hər biri İmam Hüseyinin haqq yolunda olan şəhadətini öz ən yaxın adamının şəhadəti bilir, ona yana-yana göz yaşı tökür. Hər kəs İmam Hüseyini öz dininin qayğısına qalan, onun

yolunda canını fəda edən bir şəxs kimi tanıyır. Elə ona görə də 1300 ildir ki, insanların yaddaşından silinmir.

Talışlar bu təziyəni qədimdən indiyə qədər keçirirlər. Bu ayda şadlıq məclisləri keçirilmir. Qız almaq, yola salmaq, toy keçirmək olmaz. Talışlar iki ay-məhərrəm və səfər aylarında İmama hüsr saxlayırlar. Məhərrəm ayının birindən təkiyə qoyurlar. Məhərrəm ayının onuna (+ 3-ə qədər) təkiyəyə gedir, nəzir (ehsan) aparırlar. Təkiyəyə səhərdən (əsasən qadınlar) axşama kimi gedirlər.

Təkiyələr iki cür olardı. Biri əsas (mərkəzi) təkiyə olardı. Bu təkiyədə kişi molla oturur, ağsaqqallar, kişilər gedib oturardı. İmamdan, onun şəhidliyindən, İslam tarixindəki xidmətindən danışar, mərsiyə, nohə oxunar, danışılardı.

Adam olardı ki, onun çətinliklərinin-(müşküllərinin) düzəlməsindən ötrü təkiyə qoymağı, İmam yolunda cəfa çəkməyi, on-on üç gün insanlara xidmət etməyi boyun olardı. Bu təkiyələrdə qadın çox olardı. Mərsiyəxan gətirilərdi, mərsiyə oxunardı, İmama öz ehtiramlarını, onu qəlbən sevdiklərini nümayiş etdirərdilər.

Bu məclislərdə İmam Hüseynin şəhadət tarixi...və başqa məsələlərdən söhbət getməzdi.

İmam təziyədarlığında gur məclis vaveyla gecəsinə qədər olardı. Aşura gecəsi xalqın özünü təşkil etdiyi şəbih-tamaşalar göstərilərdi. Həmin tamaşalardan biri İmam tərəfdarları ilə Yezid tərəfdarlarının üzbəüz mübahisəsini əks etdirən tamaşa idi. İki dəstə üzbəüz durar, mübahisə edərdilər. Şaxsey-vaxsey səhnəciyi qurulardı.

Ələm götürülər, evlərə-həyətlərə gəzdirilərdi. Səhərə qədər ələm həyətlərə gəzdirilərdi. Yayın istisində, qışın soyuğunda insanlar yorulmazdı. Kimin nəyə gücü çatardısı, ehsan verərdi. Çox verilən ehsanlardan biri şərbət idi. Şərbət içiləndə deyərdilər: "Nuşi İmamə, bə Yəzidi nəhlət". İnsanlar bununla demək istəyirdilər ki, İmam şərbətlə, Yezid lənətlə yada düşür.

Aşura gününün ardınca Vaveyla gecəsi gəlir. Həmin gecə insanlar daha çox hüsrə olardı. Ağlaya-ağlaya deyərdilər:

– Şəvi səvi, şəvi bıqə, hovə, vaveylay.

İmam Hüseyin tənho mandə, Vaveylaye, Vaveyla.

Bununla şialər İmam Hüseyinin bacısı Xanım Zeynəbə neçə əsr sonra səslərini çatdırırdılar. İnsanlar olanlarını İmam yolunda verməyə qızırğanlıq etməzdilər.

Ayrı-ayrı yerlərdə ehsan verməklə bağlı fərqli qaydalar olub. Böyük kəndlərdə yaşayanlar üç-dörd gün ehsan verilərdi. Nisbətən kiçik kəndlərdə iki gün ehsan verilərdi. Ağsaqqallar kəndi hissələrə ayırardılar. Kimin ehsan verə bilməsini, neçə nəfərin yeməyini çatdırı bilməsini qərarlaşdırardılar. Əsasən Tasua, Aşura ehsan verilərdi. Yadımdadır, 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində kəndimizdə iki gün ehsan verilərdi. Şəhərdən iri maşınlarla (onda minik maşınları yox idi) ehsan yeməyə adam gələrdi. Yeyərdilər, evlərinə də aparardılar. Anam deyərdi ki, Sovet hökumətindən əvvəl bizdə məsciddə yüksək səviyyədə ehsan verərdilər. İranlılar ehsan yeməyə gələrdilər, özləri ilə torba gətirərdilər, yağlı plovu içinə doldurub aparardılar. Talış dilində Azərbaycan dilindəki “həmşəhərli” sözü-nün qarşılığı kimi “həmişəri” sözü işlənir. Bu söz görməmiş mənasını verir. Bu söz bu cür hərəkətlətdən sonra yaranmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində İmamın taziyəsinə keçitmək çox çətin olub. Hökumət bunu qadağan etmişdi. Təkiyə gizlicə evlərdə keçirilərdi, bunu qorxa-qorxa edərdilər. Elə vaxtlar olub ki, kütləvi ehsan vermək mümkün olmayıb. Hər kəs evində ehsan verib. Üç, yeddi və qırxdə hər kəs evində ehsan bişirərdi.... Heç kim İmamın taziyəsinə öz doğmalarının hüsründən ayırmazdılar, onunçün öz yaxınları kimi matəm saxlayardılar. Kərbəla ziyarətinə, mən deyərdim ki, heç kim talışlar qədər getmir.

VƏRSƏĞEYON // VƏSFI-HALLAR: (S: 4)

Mərasimə vərsəğeyon -Mərasim vəsfi-halları:

Bə həşi çəşi diyəkə,
Bə kaftə kəşi diyəkə.
Hovə bəştə bo ğıbon,
Bə bolo-bəşi diyəkə.
*Günəşin gözünə bax,
Göyərçin qanadına bax,
Bacı qardaşa qurban,
Uca boy-buxununa bax...*

Ov omeydə lilisə,
Kəbob sutdə zilisə.
Ə kinə nıdoşone,
Sute çımı dilisə.
*Sular gəlir lil üstə,
Kabab yanır köz üstə.
O qızı vermədilər
Yandı qəlbimin başı.*

Diniyə vərsəğeyon - Dini vəsfi-hallar:

Huseyn dəşe bə məydon,
Vındişe ancə məydon,
Votışe: İnsof, xunon ni?
Mardon jıqo anceydon?
*Hüseyn girdi meydana,
Gördü doğranmış meydnləri.
Dedi: İnsaf, qanınız yoxmu?
Ölüləri də doğrayırsınız?*

Huseyn çı həxi riyədəy,
Ələm Əbbasi qiyədəy.
Çı Kufə, Şami ləşqər
Har vaxtı qıno jiyədəy.
*Hüseyn haqq yolundadır,
Ələm Abbasın boynundadır.
Kufə-Şam qoşunları
Hər vaxt günah içindədir.*

«Huseyn, Huseyn» sədokən,
Bəy mehıbbət ədokən,

Imomi ziyarətdə
Boştə şifo peydokən.
*Hüseyn, Hüseyn, çağırın,
Ona sevgi bildirin.
İmam ziyarətində
Cana şafa diləyin.*

Huseyn vote: Ha ləşqər,
Tifile Əli Əsgər,
Çıçış karde əy bəşmə,
Kışdone təşnə ciqər?
*Hüseyn dedi: Ay qoşun,
Körpədir Əli Əsgər.
Neyləmişdi sizə o,
Öldürdüz təşnə cigər?!*

Əbbos dırozə kəşe,
Əsiron ov bə çəşe.
Penıştə bə oğabi,
Meydon bə larzə dəşe.

*Uzun qollu Abbasdan
Əsirlər su gözləyir.*

*Minibdi boz atına,
Meydan lərzəyə düşüb.*

DİNİNƏ KİRDİYON // DİNİ AĞILAR

*Ha Xıdo, qınye ğəzo,
İştiku bey in rizo.
Məhrəm oməy, bino be
Xanım Zeynəbi əzo.
Ay Allah, qəza oldu,
Səndən oldu rizası
Məhərrəm gəldi, başladı
Xanım Zeynəb əzası...*

*Kinəlim, po noydəbe,
Ruj tojə o bedəbe.
Huseyni şəy Zeynəbi
Sinəsə- con doydəbe.
Gözəlim ayaq qoyurdu,
Gün təzəcə doğurdu.
Sinəsində Hüseyin köynəyi
Zeynəbim can verirdi.*

*Ha Xıdo, paybəxş bəbəy,
Əbbasi dı kəş bəbəy.
İmom Huseyn fot beədəy,
Əli Əkbər xəş bəbəy.*

*Ay Allah, paylanaydı,
Abbasın iki qolu olaydı,
İmam Hüseyin doğrananda
Əli Əkbər sağ olaydı.*

*Ha dodo, tabon biyə,
Bınə bə ğabon biyə.
Bıqət şəkəson kəşi,
Bə Əli ğıbon biyə.
Ay dodo, tablari gətir,
Götür qablari gətir,
Tut gedənlərin qolunu
Əliyə qurban gətir.*

*Ha Xıdo, ruşt bədə ni,
Əhvolim çok beydəni.
Ço həzo yarə qınyə
Bə Huseyni bədəni.
Allahım, ruh verən yox,
Əhvalım yaxşılaşmır.
Dörd yara dəyibdir
İmam Hüseyin canına.*

İDON // BAYRAMLAR (S: 8)

Kırdizoə şəv // Kürdoğlu gecəsi

Fevrali çoyku bə penc ovaştə şəve. Tolışon ım ruji bənə “Kırdizoə şəv”i id kardən. Qləy Kırdə bilə ğədime vaxti Tolışə bandonədə mandə voə jiyədə. Həm de bə tosbə əvəsori səğ mandə. Çimi həxədə iminnə səfə 2017 sorədə çe Mehdibəq Səfərovi iyən Əlovsət Əliyeviku Tolışon idon həxədə məlumot qırdə kardeədə xəbəm zınə.

Həmon de rəvayəti votəy, çə odəmi səğ-sələmət mandeku sıxan şədə. Feyzbokədə elon dome ki, ki bı barədə çiç zıneydə bınıvışto.

Im, kırdi zoə kıştə şəv ni, kırdi zoə xılos kardə şəve. Kırdizoə eqıneydə bə voə şəpə. Həməy jıqo fameyden əv mardə. Qləy sinninə odəm manqi çand be parseyde. Votdən ki, məsələm manqi çoye. Votdəki, zımıstoni rostə miyone. Bə zəmin dızdə rahne omə. Şımə voə bıkandən, ə odəm səğə. Cəmat voə kandən, şıdoydən, rıteyden, nez şaməvəsəy ə odəmi voə jintono səğ bekarandən. Də həmonə sinninə odəmi ovardi bə həmonə şəvi kırdizoə şəv vote bino kardən. Boəy, bə hırd be səbəb ləkətor çadoydən. Bə həmonə şəvi de tusbin bı oxonnə vaxton kəonədə ləkətor əjənin. İmoni həməy, quya bə Kırdə bilə səğ mande şən kardeyden, votəbəyono jıqo çiyde. Həmə rəvayəton de jıqoy çı nəsiliku bə nəsili ovaştinə bın. Həmonə vaxton, yəne 18-19-nə əronədə, ın bo hiç kəsi niyoni ni, Azərbaycani İroni tərəfədə mandə məholon çəmə vey məholonku bənə mığoni oko doə bın. Im rəvayəti rəğ-rişə çə vaxtonkuən vey-vey bə navon şeydə beşeydə.

Boli, ım idi çəmə diyədə dəvoneydəbin...dəvoneydəbin çoknə...? Bəçımı yode çımı inə maştə-maştə əşti, pışti əjəni, bəçəmə ha mışt çanqi ənəy...Çımı rəhməttiğə pıə əvoti balə ım kırdələlə zoə şəv əsosən qıyə tolışon dəvonin...qıyə cəmat vevaxt de pəşəvonəti ğal əbin əvon tolışon qıyədə, zımsoni Tolışədə dəvonin...Çı qıyə kırıjon hejo de ordə, çəv, kırçım,

qandiminə pur əbin...ağaranən ki iştə vırədə...İmiyən bivotom qəlon bə Mığon şeədə xıyzono i-di kəs qıyədə əmandinbən... hardemonən zımstoni oxoy-oxoyədə peəsiybən əsosənən qədə cılədə. Kırda lələ (sərgələvon) iştə zoə viğandə bə qıyə bo hardı-həşi...maştə-maştə çəy dodo bəy pıştıyən jəydə noydə bəçəy tumə. Im zoə Poçqoni pebedə, Vazəru dəvardə qıləy tındə vişədə eqındə bə çovğın...Çımı xəbə bə qıyə cəmati rəsencəğın cəmat bıçmi həroy rəsdən.....sıftə jiço zındən dəbiyə.....peşo vindən ki ne dəbiyəni çıxoç pepuşdə bəştə çanqədəjən pışt.....əve əvon şoyşoy kardən im ruj pışt jəydən və geyd kardən.....yolon votlandə çə rujikuyən jiço qıyədə ovon dənibəbeyen.....

Kırd sıxan tolışi zvonədə çand məhnədə oko doə beydə. Kırdi zoə şəv, Kırdon, Kırdiqur, Kırditəpə, Kırdiovaşt, kırdi jəy iyən co. Çəmə tərəfədə qləy tobyə heste, bəvon Kırdon voteydən. Tolışi zvondə bı sxani nez dıqlə sxan heste. Kırt-qisa, qırd-dəyirnu, qırdulə. Çımı znəy im de Kırdon vey anqılə. Həlbət ki, im çımı iştəni dumote (fifke). Kırdonən bənə Tolışon, Farson, Taton iyən co xəlğon bə Hind –Avropə zıvonə xıyzoni dilədən. Kuç kardə, bə mığon-qıyə,jimonış bəyonışən bıə. Əvon veyni de qolışəti, de həyvon niğo doç dastkoədə bıən. Fevrali çominə şəvi əmə Kırdizoə şəv zındəbimon, imi de Xızır peyəmbəri anqıl bıkonən heste.

1) Sıftə əy bivotom, “Kırd” sıxani (nomi) Tolışi zvondə bə hırdəsə niğo doə odəmon voteku de tələbə vaxtonku bə şək bim, əmo sicut pəydo karde zındənıbim. Ço, penc sor bə nav az Məskovədə, İqbal Minskədə, Mirfəyaz Likədə, di Veriadə de skaypi qıləy qədə vindemonmon soxtə. "Kırd bə hırdəsə niğo doə kəson votə bedəbu?" parsi Mirfəyaziyən cəvob doç nıznəşe. Çəmə bəxti varde, bə sə şedənıbum, çəy dədən kədə be. Bəyku “Kırdizoəşəv”i parsəymon, əyən həmonə şəvi qləy Kırdi çı mardeku perəxe əhvolati qəp jəşe. Əmo peso bə piyo noə bıə parsi cəvob “ Bələ, kırd bə pəsəvononən voteydən,” “Navko in sıxani vey oko əkəyn, esə kam-kam istifoda beyda” , jiço qləy cəvob votışe. Likədə, veyniyən Pirani məholədə, "Kırdizoəşəv", "kırdiquri", "kırdvaştə" iyən co sxanon tolışi zvondə bənə

“pəsəvon” nomi dıbarə “kird” ğədimə nomiyən oko doydən. Qırdotərəfə peqətyədə bəpe tolışi zıvonə sxanqırdonədə bənə “kird” iyən “Kurd”i dıqlə sxan bıbu, bo qəniqijye xoto, yəne “Kurd milləti” çəmə pəsəvon “kird”onku co karde bıbu.

2) De çıləon koyım ni, əmo “Kırdizoəşəv” hırdə idonədəy, zımıstoni rostə miyon, çılıpencminə ruji nişon doydə. Məhnəş əve ki, zımıstoni bo hırdəsəon xətoyn bıə pəşj bə dumo mande, yəni həni və-pəs kam ğır bəbe. Im id Piron məholi be vişə bıə vronədə, vey hırdəsə nığo doə bə vronədə dəvonə beydə. Mirfəyazi votəynə, bı barədə əmandə diyonsə vey di Rvaru bə çəşi qıneydə. Bəne be, Liki əmondə qədə jimonəvıronədən in id de şəni, hır-hıvoji dəvonə bıbu. Im idi ayınonən vey xosi ranqbəranqın.

3) Peşi-peşiyoni əyon be ki, sıvoy tolışon, Kaspi diyokənoədə jiyə İronzıvoninə xəlğono Qılək, Mazəndəranıjon zıvonədən “kird” bı hırdəsə həyvon nığoədəon voteydən. Qırdoiyəvo “kurd” sxan ıştən sıftə sosionim, yəni bə qləy sosial təbəğə, bə pəsəvonon votə bıə, peşi qədə-qədə bə etnonimi (bə xəlği nomi) peqardə. Bo misali, Ərəbon mənbonədə İroni şimalə (nısoə) məholondə jiyə, bə həmə İronzıvoninə pəsəvonon (hırdəsəvonon) “kurd” votə beydə, imən bə dəqiji vardə bekarde oxoyədə. Səraləvən kali Kırdə millətçiyə tarıxəvonon in fakton dastəvuz qəteydən, İroni nıso əholi veyni ğədimə faxtono Kırd bey iddo kardeydən. Kırd, kurd, kırt, qırd – imən bə təmomi co co sxanonin, bə iyənde nezə vanqədə bıbunən. Əmo kırd sosionime, sosial təbəğə, moləvonəti nişo doydə.

Əmo bə kurdon omyədə, həməy ıştə aşirəti, əsli zındən, yəne həməy nıməqolış bıən.

"KIRDIZOƏ ŞƏV" - "Kurdizoəşəv" ni, “moləvonizoə şəv”e, yaən “Hırdəsəvonizoə şəv” e.

* * *

Fevralın 4-dən 5-nə keçən gecədir. Talışlar bu günü "Kürdoğlu gecəsi", ("Kurdizoəşəv") bayramı kimi qeyd edirlər. Bir Kürd qardaş o vaxtlar Talış dağlarında qar altına düşür .

Həm torpağın istisi, həm də öz nəfəsinin istisi ilə o, yazadək sağ qalır. Bu barədə 2017-ci il ilk dəfə Mehdibəy Səfərov bir də Əlövşət Əliyevdən talış bayramları haqda məlumat toplayanda məlumatlanmışdım.

Həm də o adamın, rəvayətə görə, sağ qalmasından söhbət gedir.

Bu, kirdi zoə kıştə şəv deyil, kirdi zoə xilas kardə şəvdir. Kırdoğlu qar uçqununa düşür. Hamı onun öldüyünü zənn edir. Yaşlı bir adam ayın tarixini soruşur. Deyirlər deyək ki, ayın 4-dür. Deyir qışın tən ortasıdır. Torpağa hərərət gəlib. Siz qarı qazın, adam sağdır. Camaat qarı süpürüb təmizləyir və həmin adam axşama doğru qar uçqunundan sağ çıxarılır. Həmin o, yaşlı kişinin təşəbbusu ilə həmin gecə kirdizoə şəv adlandırılır. O, əzildiyi üçün ona xəşil çalınır. Həmin gecəni son vaxtlara qədər evlərdə xəşil çalınırdı. Bütün bunlar deyilənlərə görə həmin o, kürdün sağ qalması şərəfinə edilir. Bütün rəvayətlər bu cür nəşildən nəslə ötürülüb. Həmin dövrdə də yəni 18-19-cü əsrlərdə də bu heç kimdən gizli deyil ki, İran tərəfdə qalmış Azərbaycanın bir çox ərazilərindən bizim ərazilərimiz qışlaq kimi istifadə olunub. Bu rəvayətin kökləri isə ondan da bəlkə çox-çox qabaqlara gedib çıxır.

Bu bayramı bizim kənddə də keçirirdilər. Necə? Yadımdadır, anam səhər tezdən durub, qovut hazırlayardı, hərəmizin əlinə bir ovuc qoyardı... Mənim rəhmətlik atam deyərdi, bala, bu Kirdilələ şəvi (Kurdoğlu gecəsini) ancaq yaylaqda yaşayan talışlar (dağlıq və dağətəyi yerlərdə yaşayan talışlar) keçirirlər... Yaylaqda (dağlıq yerlərdə) yaşayanlar çox vaxt qoyunçuluqla məşğul olardı, yayı yaylaqda, qışı toldə (düzən, qışlaq) keçirərdilər. Yaylağın saxlancları həmişə unla, buğdayla, arpa və kürüşnəylə dolu olardı... Ağartı da ki öz yerində... Onu da deyim ki, sürülər qışlağa gedəndə ailədən bir-iki nəfər qalırdı yaylaqda... Ərzaqlar qışın axırına doğru qurtarardı, əsasən də kiçik çillədə. Kirdə lələ (baş çoban) öz oğlunu göndərir yaylağa ərzaq üçün. Səhər tezdən anası qovutu da hazırlayıb qoyur yol çantasına. Bu oğlan Poçkonu ötür, Vazəru (Lənkərançay) çayını

keçir, bir qalın meşədə çovğuna düşür... Xəbəri eşidən yaylaq camaatı bunun harayına yetişir... Əvvəlcə elə bilirlər donub... Sonra görürlər ki yox, əbasına bürünüb, ovcunda da qovut... Onlar çox sevinirlər, odur ki, bu günü qovut hazırlayır və qeyd edirlər. Böyüklər deyir ki, o gündən sonra (Kürdoğlu gecəsindən sonra) sular donmur.

Kırdi sözü talış dilində müxtəlif mənalarda işlənir. Kırdi zoə şəv, Kırdon, Kırdiqur, Kırditəpə, Kırdiovaşt, kırdi jəy və s. Bizdə bir tayfa da var ki, onlara Kırdon deyirlər. Talış dilində bu sözə yaxın iki söz var. Kırt-qisa, qırd-dəyirmu, dairəvi. Mənə görə bu kürdlərlə daha çox bağlıdır. Əlbəttə, bu mənim şəxsi fikrimdir. Kürdlər də, talışlar, farslar, tatlar və s. xalqlar kimi Hind-Avropa dil ailəsinə aiddirlər. Köçəri həyat sürənləri də olub. Əsasən heyvandarlıqla məşğul olublar. Fevralın 4-dəki gecəni biz Kırdi zoə şəv adlandırsaq da, bunu Xızır peyğəmbərlə əlaqələndirən fikirlər də var.

1) İlk öncə bu məsələ ilə bağlı, talış dilində "kırd" sözünün xırda buynuzlu heyvandarlıqla məşğul olanlara deyilməsindən tələbətlik illərində şübhələnmişdim, amma sübütünü tapa bilmirdim. 4-5 il öncə, mən Moskvada, İqbal Minskə, Mirfayaz Lerikdə, Veri kəndində - bir skayp-konferensiya yaratdım. "Kırd qoyunculugla məşğul olanlara deyilirmi?" sualına Mirfayaz da cavab verə bilmədi. Bəxtimiz gətirdi, səhv etmərsə, babası da evdə idi. Ondan "Kırdizoəşəv" soruşduqda, o da bir kürdüün həmin gün ölümündən xilas olması əhvalatını danışdı. Amma sonra, yuxarıda qeyd olunan suala "bəli, kırd bə pəsəvononən voteydən. "Navko in sıxan vey oko əkəyn, isa kam-kam istifoda beyda", "Qabaqlar bu söz çox istifadə olurdu indi isə az-az istifadə olunur",- bu məzmununda bir cavab verdi. Lerikdə, xüsusən Piran mikrobölgəsində işlənən "Kırdizoəşəv", "kırdiquri", "kırdvaşt" və s. talış dilində "pəsəvon" sözünün sinonimi olan "kırd" arxaizmidir. Ümumiyyətlə, talış lügətlərində "kurd" və "kırd" kimi ayrı-ayrı sözlər olmalıdır ki, bu cür yanlışlıqlar yaranmasın, kürd millətini talış "kırd"lardan ayırmaq mümkün olsun.

2) Çilələrlə işim yox, amma "Kırdizoəşəv" bayramı lokal bayramlardandır və qışın tən ortası, 45-ci gün qeyd olunur. Mənası odur ki, qışın qoyunculuq üçün təhlükəli hissəsi geridə qaldı və qoyun-quzu daha az tələf olar. Bayram əsasən Piranın meşəsiz zolağında, yəni qoyunculuq inkişaf etmiş kəndlərdə qeyd olunur. Mirfayazın dediyinə görə, ətraf kəndlərdən bu müstəvidə Rıvarud daha seçilir. Amma ola bilər başqa Lerikin mikro-bölgələrində də bu bayram xüsusi olaraq qeyd olunur. Bu bayramın ayinləri də maraqlıdır.

3) Sonradan müəyyən olundu ki, talışlardan savayı, Xəzərsahili irandilli xalqlardan gilək və mazandaranlıların da dilində "kırd" xırda buynuzlu maldarlıqla məşğul olanlara deyilir. Ümumiyyətlə, "kürd" sozu özü də öncə sosionium, yəni sosial təbəqənin, qoyunçuluqla məşğul olanlara deyilib, sonradan tədricən kürdlərin etnoniminə (xalq adına) çevrilib. Məsələn, ərəb mənbələri İranın şimal ərazilərində bütün irandilli maldarları "kürd" adlandırır, bu da yanlışlığa gətirib çıxarır. Üstəlik bəzi kürd millətçiləri, tarixçiləri bu faktdan istifadə edərək, İranın şimal əhalisinin əksəriyyətinin vaxtilə kürdlərdən ibarət olduğunu iddia edir. Kırd, kürd, kırt, qırd -bu tam başqa-başqa sözlərdir, yaxın səslənsələr də. Amma kırd – sosionimdir, sosial təbəqəni, maldarlığı göstərir.

Kürdlərə gəlincə, hər bir kürd əşirətini bilir, yəni hamısı yarımköçəri (köçəri yox) olublar. Beləliklə, "Kırdizoə şəv" - "Kurdoglu gecəsi" deyil, "Maldaroğlu gecəsi" ya "Çobanoğlu gecəsi"dir.

Qədə çilə iyən yolə çilə // Kiçik çillə və böyük çillə

Bı oxonnə 3-4 sori de tolış xəlği id, yolə-qədə Çiləm osə karde, votjone, qədə çilə fevrali 11-ku detobə fevrali 26-ye, çəy bə nav yolə çiləye, yəne yanvari 25 ku detobə fevrali 11-ə, yəne diyənəni ivirədə 40 ruje.

Bəməkuyən qədə çilə çı ın şəviku hisob beydə. Bı barədə nıvıştımə, həməy i məhnədə ğəbul nıkardeşone, dumoton tık bə tık noməyn. Ko vəyoye ki, ım idon Lankon de co təğvimi (sorə-

qardışi) dövondə, Lik de co təğvimi. Əmə əhli-Lik, çəməku qəp jəydəm. Bəməku zımiston dekabri 21-ku dameydə. 25 ruj təyə zımiston hisob beydə. Xəlğ bəy “kəlvəz” voteydə. Manqı 22-ku detobə yanvari 15 kəlvəz hisob beydə; 16-ku detobə fevrali 16-i yolə çilə; im şəv kirdizoə şəv hisobe. Həməən im şəvi bə zəmin dızdə rahinə omeydə. 5-ku detobə 25-i qədə çilə hisob beydə. Çilə ıştən 40 rəqəmiku peqətə bıə, Yolə çilə, Qədə çilə ivrədə cəm 40 ruje. 25-ən detobə marti 20-i təyə zımiston hisob beydə. Vədə-qilə, (Oğlaqın mart ilə döyüşməsi) bəməku bimi vədə be dızdə canq kardə vaxt voteydən. Nəvuzə ruji sə beydə. Həmonə ruji voş bıvo, sor bərk dəbəvarde, kaştı-qılı ko nobud bəbe. Həşi beşu, sor xoş dəbəvarde, har çi bol bəbe. İdə ruji maştənəyku 4 ruji bənə çaharfəsili hisob kardəmon; In sıxt bastəbiə vərdisə. Marti 21 əvəsor, 22 toviston, 23 poz, 24 zımistone. Bu dəvinəku (sınaqdan)beşə qilə adətə.

Xızırı rujon. Roste, Lankon de co sorəqardışi, Lik de co sorəqardışi şedə...

Çımı znəy yanvari 20 ədə yolə çilə sə bedə. 10 ruj Xızırı rujone. Xızır yolə çilə de qədə çilə miyono 10 ruji boştə dızdeydə, çəy nomən “dızdə çilə”ye...

Liki Tanqəbın – Veri diyon arədə bıə poştə roysə qləy vırə heste, bə vırəy “Kırdıqur” voteydən. Çımı məsəy qləy kirdizoə vəyo ıştə dınyoş dəqiş kardə, Kırd-kırde, qur-ən dəfn bıə vırə, gəve. Diy cəmat bərkə zımistoni voə ov be bəpeştə bə sahə beşeydə, bə odəmi mardi rast omeydən, əy bə mardə vırədən dəfn kardeydən. Dırıst zındənim, çımı znəy xəlğ jıqo qləy çi voteydə, qəvonomədə məsə.

Bəle, bəməku həmonə şəv bənə “kirdizoəşəv”İd dəvonə beydə. Im şəvi vıjne de əy anqile, həmonə şəvi zımistoni se manq nimə beydə, həmonə şəvi iminnə 45 ruj sə beydə, bə dıminnə 45 ruj dəvarde əy nışon doydə ki, bə əvəsorə və şeydə, bə zəmin tata rahinə omeydə. Həmonə nimə fəsli sə beyən bə fevrali 3-ku bə 4 ovaştə şəv eqındə. İjən qədə çiləku bə dumoton har vırədə de həvosati əlağədər co cur, co cure. Liki Piran(Peara) məholədə zımistoni dəşe bəpeştə 25 (21 dekabr-14 yanvar) ruj təyə zımiston

hisob beydə, esənəy 25 ruj yolə çilə(15 yanvar-8 fevral), peşinnə 15 ruj qədə çilə (9 fevral-23 fevral), iyən zımıstoni oxonnə 25 ruj təyə zımıston (24 fevral-20 mart) nomədəy. Çı veyon oko doə im çilə sıxan tolışı “çıl “ sxani məhnədəy, yəne yolə çilə iyən qədə çilə cəm çil ryj dəkəşədə: $25+15=40$.

* * *

Son bu 3-4 ili talış xalqının bayramları ilə Böyük-Kiçik çillə ilə maraqlandım, deyildi ki, Kiçik çillə fevralın 11- dən fevralın 26-na qədərdir, ondan qabaqda Böyük çillədir yanvarın 25-fevralın 11-dək, yəni ikisi birlikdə 40 gündür

Bizdə eyni zamanda Kiçik çillə də bu gecədən hesablanır. Bu barədə yazdım birmənəli qarşılanmadı, həm də fikir haçalandı. İş orasındadır ki, bayramları Lənkəran ayrı təqvimlə qeyd edir, Lerik ayrı. Biz Lerik əhli – özümüzdən danışırım. Bizdə qış dekabr ayının 21- dən başlayır. 25 gün boş qış (təyə zımıston) sayılır. El arasında ona "kəlvəz" deyirik. Ayın 22- dən yanvarın 15- nə kimi kəlvəz sayılır; 16-dan isə fevralın 4-nə kimi Böyük çillə; bu gecə Kurdoğlu (kardizoə şəv) sayılır. Həm də bu gecə torpağa istilik gəlir. 5-dən 25-nə kimi Kiçik çillə sayılır. Çillə özü 40 rəqəmindən götürülüb, Böyük və Kiçik çillələr cəmi 40 gündür. 25-dən martın 20-nə kimi boş qış (təyə zımıston) sayılır. Oğlaqın mart ilə döyüşməsi, bizdə buna "vədə be dızda canq kardə vaxt" deyirlər. Novruz bayramı günündə bitir. Həmin günü yağış yağarsa, il sərt keçəcək, əkin - biçin işləri uğursuz alınar. Gün çıxarsa, il xoş keçər, hər şey bol olar. Bayram gününüün səhərindən 4 günü çaharfəsil kimi qeyd edirik. Bu sınaqdan çıxmış bir adətdir. Martın 21- i yaz fəslinin göstəricisidir, 22 yay fəslinin, 23 payız, 24 qış fəslinin. Bu da dəqiq sınılanmış bir adətdir

Xıdır günləri.. Düzdür, Lənkəran ayrı təqvimlə, Lerik ayrı təqvimlə gedir...

Bildiyimə görə yanvarın 20-sində böyük çillə bitir.. 10 gün Xıdır günləri sayılır.. Xıdır Böyük çillə ilə Kiçik çillə arasında on günü özünə oğurlayır.. "dızda çilə"adlanır.

Lerikin Tenqebın-Veri kəndləri arasındakı maşın yolunda bir yer var ora Kırdıqur deyirlər. Eşitdiyimə görə, bir kürdoğlu

orda dünyasını dəyişib, KIRD-kürddür, QURde-gordu. Kənd camaatı sərt qışın qarı əriyib sahəyə çıxıb həmin insanın meydinə rast gəlirlər, həmin meyidi dəyəsan səhv etmirəmsə, orada öldüyü yerdə dəfn ediblər. Tam da dəqiq bilmirəm, mən də belə bir el deyimi var, ağızlardan eşitmişəm.

Bizdə, bəli, həmin gecə “kurdzoəşən” kimi qeyd olunur. Bu gecənin qeyd olunması onunla əlaqədardır ki, həmin gecə qışın üç ayı yarı olur, yəni, həmin gecə birinci 45 gün tamam olur, artıq ikinci 45 günə keçəndə üzə yaz olduğundan torpağa ilq nəfəs gəlir. Həmin yarım fəslin tamamı da fevralın 3-dən 4-nə keçən gecəyə düşür. Bir də Kiçik çillə haqda fikirlər yerindən və iqlimindən asılı olaraq müxtəlifdir. Lerikdə Piran zonasında qış girəndən 25 gün boş qış (21 dekabr-14 yanvar), növbəti 25 gün Böyük çillə (15 yanvar-8 fevral), sonrakı 15 gün Kiçik çillə (9 fevral-23 fevral) və qışın axırını 25 gününü də boş qış (24 fevral-20 mart) adlanır. Çoxlarının işlətdiyi çillə sözü də talış dilində olan çil (qırx) mənasındadır, yəni Kiçik və Böyük çillə cəmi qırx (çil) gün təşkil edir: 25+15=40.

Nəvuzə id // Novruz bayramı

Nəvuzə idi vey gədimə tarix hestışe. Çı Şərgi-həşipemə kişvəron miəyyən xəlğon veyazizə ide. Çı idi tarixi, çəy bə insonon vardə şoyşotkomə həxqədə vey nivıştəbə. Bə səbəbən bı həxədə virəiyən zəmon qin karde pidənime.

Tolişon bı zəminonədə həzosoron çimi bənav jimon kardəşone. Bı səbəbən əvon həmə idonədə (dini, milli) iştə rizon noəşone. Çə idonədə qıləyən Nəvuzə ide. Nouruz nuyəruj, tojəruje. Nəvuzə idədə (idə şəvi) şəv dı ruji bərobər beydə. Im idi-şəvi dı ruji bərobər be de elmi roy subut bıə. Bə səbəb ın idi dəvoniyə xəlğon əvəsori ome dı şoyşotkomə dəvoneydən....

Səvet hukuməti dı xəlği inancon vey bədərəftor kardəbe. Ateizm asp tojineydəbe. Bə çətinə zəmononədə tolişon,bənem vote, iştə həmə adət-ənənənşon co iqlə xəlğonsə barzədə oqətsone. Əvon de vey yolə maneon vəbəvə mandin, İsmoyli gıbonşonən bırışone, rujan, Nəvuzə idən, İmom Huseyni tanziyəşonən dəvunişone. Şukur

bə Xıdo, esə ə siyo pardon miyonədə peqətə bən, insonon ıstə çı əsrönku parze-parze omə inancon bə vırə rosniye zineydən.

Se manq zımstoni orəxnə manq bə idi hozo bə manqe. Kon ruji həvo çok be, həvoədə əvəsorebu oməy-həşi be jenon deştə kinon təmizi əkəyn. Əvon kəy oləton bə həşi ədəyn, kəy pardon, lefçənqoədimon əşıştin, kəy divon əanduyn, ıstə soy dəritin, tənə anduyniyən co kon əkəyn. Təmizi karde ha devrədə ıstə şərtonış bə. Curi kon hesin, əvoni esə bəvırə rosindənin. Boçi? Zəmonə dəqiş bə, kəon jıqo duz kardə bən ki, əvoni anduedənin. Bo esətnə devri çəvon divon hozo kardə bən-ya əboy ya ranq jə bə.

Merdonən ğədimə vaxtonku jıqo bə idi hozı beyro ıstə ko bə-şone. Ha ikəs boştə mışğiloti hozı bə. Mışğilotış kaşte-qıl bıəkəs bə kaşte-qılı hozı bə, de həvate ıstə ruji dəvoniyəkəsi mol vardəşe bə idi hozı bə...Ha ikəsi piyəşe kulı-idədə fərəğat bıbu, fikış niməkonsə nımandə, ıstə idi sıre-sıre, şoy karde-karde, fikbəpešo nımande-nımande deştə xıyzoni,deştə eli-tobyə dəvonı. Diyədə bə nuyəidi hozıbe mihum qıləy ko soədə təvənion kaşte bə. Nuyəidi bəpeşt təvəni kaşte çokə ko hisob bənı. In ğaydə esətən heste.

Bə idi kam mandəy baharəhmət (novruşut) əvotin. İ dastə odəm qırdə əbin, çəvonədə sə bıvot əbiy,” Baharəhmət, baharəhmət, xuşamət” (mənası-bahar aməd, bahar aməd xoş aməd) vote-vote bə son əqardin, əvəsori ome bə odəmon de şoyşotkomə, de sıra ovotin. Odəmonən bəvon kəykuşon bə idəçiyonədə ədəyn.

Bə idi hozı be iqlə mihum koən tojə-nuyəolət səybe. Bəpe xıyzon həmə tojə olət taəkəy. Oxo navədə nuyəid-tojəsor omeydə. Çəvon taləən bəpe niyo bıəbiy. Bo kinon sıə talo əstənin. Ğədimə vaxton bənə esətnə devri dukonondə dutə olət bənı. Mol əstənin, ha i kəs boştə əğilon-bo kinon,zon olət ədutin. Bə devrədə kinon de tobə şu şe həmə koy oəmutin. Kordonəjenon (yəne həmə kon zınə jen) in koy əznin, ki nəznıybo bə olətbıduton ədəyn dute. Bəvonədə insonon bə iyəndı koməq əkəyn, dast əqətiyn. Bə səbəb insonon Nəvuzə idədə həmə i cur əçiyın-nuyətalo əbin, çəvon dimən, dılən əsıriy.

Tolışon jimon kardə viloyətonədə bə kulı-idi hozı beədəy sə mavlə-duyə səy vey çokə əlomət bə. Jəqo kə bə ni, əv çı

ğabonədə nıstəni. Nuperəsə əğilon, vəyuon, cohilon kuləruji bo ov varde də ğabon şən. Ov pokyəti əlomət bıə.

Nəvuzə idi hozıbe mıhum qıləy ko kuləşəvi dəvoney. Kuləşəv çı zımstoni oxonnəi çəşənbəşəve. Tolışon ın şəvi veyaziz iyən çək dəvoneydən. Bənəm vote ki, tolışədə kul bəsə idisən vey çək dəvardə. Çı kuli həxqədə tolışonku yolon sıxanən heste: 1. Kuli çəkne dəvoniye, idən jəqo dəbəvarde. 2. İ sor kuləşəvi iştə kəyku nıbəkəs, haft sor əbini. 3. Kulədə kulmə pate əbini. 4. Kuləruji odəm bəpe dənıştı. 5. Kuləruji bə zəmin tum dənşənde çək bəbe”. (Im bə tuk kardəkəson aide). 6. Odəmi bədənədə qıləy mu heste, əv kuləruji iyən ğıbonəruji tar bıənine yane bəpe odəm dııştı.

Kuləşəvi şaməvoni tolışon kuli çəşəmbə kardədən. Im çəkne bedə? Hışkə aləf, kıləşədə haft qılə kuyə noydən. Bəçəvon dilə bədnəzəri peqətə aləf-uzərik noydən. Ə kuon voşıneydən. Xıyzon həmə çəy səpe vaştəyde (Qədə əğilon çəvon yolon bəştə və qəteyden). Vaştəədəy votlandən:”Kuli-kuli çəşənbəli, əynəşəvi lampəli. Kanəsor bışi, tojəsor boy. Çımı sədoj, çəşədoj, dilədoj, dandonədoj həmə bımandın kanəsorədə. Kanəsor bışi, tojəsor boy. İli tojəsor, tı əməni şo bıkə”. Ha i kəsi iştə nırəsəyon, iştə noxəşionış bə otəşi ekardəsuteyde

Kuli bə nav jeni-kinon sac ənəyn, bıştə əkəyn. Bıştədə vey şe əbiy: qandım, ha curə donə, noxut, məkə, kıncı iyən co çiyon. Bo kuləşəvi jeni-kinon bəpe torə bəçinin, bəpatin. Tolışon surfədə bəpe moy, iştənən ziadə moy bəbiy. (Tolışon bə ziadi moyşon votə. Əmandə moyonşon dəçəvon nomi sədokardəşone: məs: çəke, kulmə, suf...). Hərəkət əkəyn moy kırıdo bıbu. Kırı dı ləvənqini bə moy dilə noyədə, co ləzət əbişe çəy.

In moy ləvənqin kardəşone, tənüədəiyən dizədə patəşone. Çəvon surfədə kavuə bə (kavuə si, piyoz, vəjələ iyən co iqlonboki çı curə rəviəbo). Çı tolışı sipyie bırzədə dəparzımyə zəfəronəpilo de niyərüyəni çəy surfə reç bə. Kuləbıştəşon noəşone. Tolışon ın adəton esətən jiyedən. Əncəx iqlə fərg hestışe. Həməkəs ziadə moy pəydo karde zındəni. Co şəhronədə jimon kardəkəson ın adəton qədə-qədə yodo becardən.

Kulçoşanbə bə nav kinə hoştəkəson boştə vəyu kuləşələ bardeydən. Kuləşələ-kulə xonçədə bə kuli aid har çiy beydə, çəy səpeən çı tolışon ən vey hardə moy- ziyadə moy noydən. Bə moy çəv ğızıl dənoydən. In adət ğədimiku de bə esə dəvom kardə.

Cohilə kinon, zoon kuləşəvi bə hamusiyon şeydən, quş doydən. Bə səbəbən voeytdən, kuləşəvi bəpe xəyxəoəqəp bijəniy, deiyəndı şinə rəftor bıkəy.

Kuləruji bəpe rərə bəyştin, bəsə piyə ovisə bəşin. İştə dardon bə şə ovi bədəyn. Çəyo sıə mavlədə ov əvəyn, bə kəy çokıçı peəşandin, hırdəsinnə əğıl bəbibə bəvon çə ovədəçiğ əjənin, ovandinə sıxan əvotin. (Bə kinon əvotin: şə vırədə ruj bivindoş.) Çəy bəpeşt kaməyaşon kəbəkə əqardin, iştəsə yolə avlodon, noxəşinon bə yod dənəyn, bəyəndı “ıştı kuliçoşanbə muborək”, ”ıştı nuyəkul munbarək”, ”həzo kulon bivindoş, deştə balon, deştə nezə odəmon, deştə eli-tobyə”. Şuyə kədə bıə kinon ıştı pə-moə tonə əşin, əvoni osə əğandin, kul muborək əvotin. Bımi kuləqardış əvotin.

Kuləruji kəyku çankəs merd xəyləği bəbiy (əğilonən) bəpe həmə iştə səy bədəyn toşe. Çəy bəpeşt dənıştin.

Kuli bəpeşt i rujiku de bə şəş ruji bə Nəvuzə idi arə beydə. Bı rujonədə odəmon nimədə mandə kon bə vırə ərosnin. Berdəm vaxt kam beədə, ın kon kuli bə navən kardən. Jenı-kinə bo idi şinə nunon pateydən (şəkərburə, bişi, şurşurəgi, paxlava, iqlə sıxan, ki çı devri kon şinəşey pate zındəbo, pateydə. In şinə çiyon şəhrədə vey əpatin. Diyədə zerənənun, çanquru, xavlo, loku əpatin. Esə çımı ın aşmardəyon pate kam bıə. Oxo cəmiyyət bə muosirəti tərəf hərəkət kardə. Çəmə kəyku ha sor zerənənunən patdən, xavloən jəydən-ıştə adəti oqətdən.

İdəşəv martə manqi 20,21 şəv beydə. Im bə sori təfil be diyə kardə. İdəşəvi tolışon surfədə har çiy beydə. İqlə təvəni beydəni. Sipiye dəprzıniyə pılo(zəfəron əy reçin kardeydə) de soy ləvənqinə kijə bə surfə rəvoş doydə. İdə şəvi moğnə sı kardeydən. Kışti ğandəkəson omeydən, kışti şıdoydən. Bə kışti sıə moğnə, biştə, mivə, viz-fındıx, bo idi patə şinə nunonədə, esətnə zəmonədə pulən noydən. Kışti təyli oqordinə əbini. Bımi çəməku hiç vaxti çok diyə kardə bıəni. Votəşone,ım bə odəmi bədbəxtəti bəva.

Tolişon idəxonçə duz kardən. İştə ğonəğəkədə noydən. Bıvotım imi həməkəs kardə, du bəbe. Çiki bə xonçə qəte ki zu vışkiedəbo, əv qətdə. Bə xonçədə ə aylə bə çiçi zuş vışkiedəbo, əy noydə. Ləvənqinə moy, ləvənqinə kijə (ın təamon bə xərob beyro vey oqətdənin) bıştə, sıə moğnə, həmə şinə nunon, dukonədə sə şinə çiyon.....beydən.

İdərui nəhoku idəqardış beydə. Ki nəve zındəbo iyəndi kəy bə idəqardış şeydən. Bə iyəndi voteydən: "İştı tojə sor munbarək bıbu. Həzo tojəsonon dəvonəş. Deştə balon, deştə piyəkəson, deştə eli-tobyə bijioş..."Bəd bə odəmon dust beydən. Yəndi xonçədə qıləy (itkə)təam peqəteydən votlandən: "Xıdo bo vəhdənə itkən vey bıkə, Xıdo şımə ruzi vey bıkə, əmə şımə surfədə çənə kam kardımone, Xıdo i bə sa çəy əvəzi bədə."

Lap nezə avlodon iyəndi de idi baxşə bə yod dəndən. Pıə, moə iştə kinə kəy, boə hovə kəy.....şeydən. Bı idədə avlodon iyəndi de baxşə bə yod dənoy vey yolə xəy hestışe. İnsonon şoyşoy kardən, iştə coyli nibe bəsə dəşdən.

Kulədə, idədə hamusiyon bəyəndi hamusiyə-kosə doy çəmə xəlgi ğədimə adəte. Jenon yəndi xəbə zındən, nıpatəyən, patəyən bəiyəndi baxşə doydən.

Votlandən bədə çəy kəykuyən bıbu.

Çı idi mihum əlomotonədə qləy moğnə jəye. Nuperəsə əğilon moğnə jəyədə deyəndi bə bəhs dəşin. İ kərən əvindiş, i kəsi moğnə çənə moğnəş arıştışe. Esətnə devrədə moğnəjəy çı miyonəo beşə....

Nəvuzə idədə idi bəpeşt ki kinəş hoştəbo, boəy deştə avlodon, de eli-tobyə bə ivirə idəxonçə bardən. Xonçə çoknə barde həxədə "Vəyə (şoyşotkomə) adəton"ədə nıviştə biə.

In id xəlgi ide. Bə səbəb xəlğ həmə şoyşotkomə dəvoneydə. Çəmə besəvodə babon de jıqo idi ənənə bə dumo noy iştənşon bə dahi barzitişon rost kardəşone. De babon iyən də çəvon bə dumo noə ənənəon fəxr kardəninimon. Ay çəmə xəlğ, boən ın ənənəon qin nıkəmon, əvoni noğə bədəmon, bə peşinnə nəslı bırosnəmon.

P.S. Nəvuzə idi həxqədə nıviştəyonədə tolişon jimon kardə co-co vıronədə fərg bə miyon beşə bəzine. Əmə umumi biə çiyonmon nıviştəmonə.

* * *

Novruz bayramının çox qədim tarixi var. Şərqin bir sıra xalqlarının əziz bayramıdır. Bu bayramın tarixi, insanlara gətirdiyi sevinc haqqında çox yazılıb. Ona görə də bu barədə yazıb artıq vaxt və yer itkisinə yol vermək istəmirəm.

Talışlar bu torpaqlarda min illər boyu yaşamışlar. Ona görə də bütün milli və dini bayramlarda öz izlərini qoymuşlar. Bu bayramlardan biri Novruz bayramıdır. Novruz-təzə gün, yeni gün mənasını verir. Novruz bayramında (bayram gecəsi və ya səhəri) gecə ilə gündüz bərabərləşir. Bu elmi şəkildə çoxdan sübut olunmuşdur. Ona görə də bu bayramı keçirən xalqlar yazın gəlişini sevinc və fərəhlə qarşılayırlar.

Vaxtilə Sovet hökuməti xalqların inancları ilə bəd rəftar edirdi. Ateizmin at oynatdığı dövrdə talışlar öz adət-ənənələrini başqa xalqlara nisbətən daha yüksək səviyyədə saxlaya bildilər. Onlar çox böyük maneələrlə üz-üzə qalaraq İsmayıl qurbanını da kəsdilər, oruc tutub bayram da etdilər, Novruz bayramını da, İmam Hüseyin təziyasını da keçirdilər. Şükürlər olsun ki, artıq qara pərdələr aradan qalxmış, insanlar əsrlərdən süzülüb gələn inanclarını rahat yerinə yetirirlər.

Qışın axırıncı ayı bayrama hazırlıq ayıdır. Hava yaxşı, günəşli olan günlərdə qadınlar təmizlik işlərinə baxardılar. Pal-paltarı, yorğan-döşəyi günə verər, yumalısını yuyardılar. Evlərin divarlarını ağardar, həyat-bacanı təmizləyər, təndirə qədər hər şeyi yaza hazırlayırdılar. Hər dövrün özünə görə təmizlik işləri olub. Elə işlər vardır ki, indi onlar görülmür. Bəs niyə? Çünki dövr dəyişib, evlər elə təmir olunub ki, hər il divar işi görməyə ehtiyac olmur.

Kişilərin də öz hazırlıq işləri olub. Hər kəs məşğul olduğu sahəyə aid hazırlıq işləri görüb. Əkinçi öz sahəsinə aid, alış-verişlə məşğul olanlar və b. işlərini bayrama elə tənzimləyiblər ki, bayram günlərində rahat bayram etsinlər. Hər kəs istəyib ki, çərşənbə-bayram ərəfəsində rahat olsun, fikri yarımçıq işlərdə qalmasın, ailəsi, yaxınları ilə bayramını gülə-gülə, sevinə-sevinə keçirtsin. Kənddə bayrama hazırlıq əlamətlərindən biri acılığı olan bitkilərin (soğan...) əkilməsidir. Çünki bayramdan sonra-yeni ildə acı əkmək yaxşı hal hesab olunmayıb. Bu qayda indi də qalır.

Bayrama az qalmış bir ayın icra olunardı ki, bu "baharəhmət" adlanardı. Bir neçə nəfər baharın gəlişini xəbər verən sözlər – "Baharəhmət, baharəhmət, xuşamət (mənası-bahar aməd, bahar aməd, xoş aməd) deyə-deyə həyətləri gəzər, yazın gəlişini sevinə-sevinə, gülə-gülə insanlara xəbər verərdilər.

Bayrama hazırlaşmağın mühüm işlərindən biri bayramlıq təzə paltarın alınmasıdır. Gərək ailə üzvlərinin hamısı təzə paltar geyinəydi. Qızlara məxsusi olaraq qırmızı paltar alınardı. Keçmişdə indiki kimi dükanlarda hazır paltar olmurdu. Parça alınardı, paltar tikilərdi. O vaxtlar qızlar ərə gedənə qədər evdarlığa aid hər bir işi öyrənərdilər. Hər işi bacaran evdar qadınlar paltar tikməyi də bacarardılar. Kim bacarmazdısa, dərziyə verərdi. O dövrdə insanlar bir-birinə təmənnəsiz də kömək edərdilər. Ona görə idi ki, Novruz bayramında insanlar hamısı bir cür görünərdilər. Təzə geyinər, hamunun üzü də, qəlbi də gülərdi. Talış mahalında bayrama hazırlaşanda kiçik qırmızı bardaq (müxtəlif növləri olub) almaq dəb kimi xoş əlamət olub. Elə ev olmayıb ki, bu qablardan almasın. Yeniyyətə uşaqlar, gəlinlər, cavanlar çərşənbə günü çaya, bulağa bu qırmızı-yaşıl haşiyələrlə bəzədilmiş qablarla gedərək evə sərın su gətiriblər. Su paklıq əlaməti kimi qəbul olunub.

Bayrama hazırlaşmağın ilk mühüm və əhəmiyyətli nəticəsi çərşənbə axşamını keçirtməkdir. Talışlar bu gecəni çox təmtəraqlı keçirirlər. Demək olar ki, çərşənbə bayramdan da təmtəraqlı keçir. Çərşənbə haqqında talışlarda atalar sözləri də yaranıb. 1. Çərşənbəni necə keçirdinsə, bayramı da o cür keçirərsən. 2. Bir il çərşənbəni evində olmayan adam yeddi il olmaz. 3. Çərşənbədə külmə bişirmək olmaz (talış dilində həmahəng səslənir). 4. Çərşənbə günü adam gərək çimsin. 5. Çərşənbə günü torpağa tum səpmək yaxşı olar. 6. İnsanın bədənində bir tük var, o ancaq ilaxır çərşənbə günü və Qurban bayramı günü islanar.

İlaxır çərşənbə gecəsi axşamçağı talışlar od üstündən tullanma ayinini icra edirlər. Bu belə olur: quru ot və ya küləşdən yeddi yerə yığırlar. Hər birisinin içinə üzərrik salırlar (bu bədnəzərə görədir). Sonra hamısını yandırırırlar. Ailə üzvləri onun üstündən tullanırlar (kiçik yaşlı uşaqlar qucağa götürülür).

Tullananda deyirlər: “Kuli-kuli çəşəmbəli, əynəşəvi lam-pəli” cümləsinin mənası belədir: Bu çərşənbə axşamında yanan bu gur işıq cümə gecələrimizi bu cür işıqlandırır.

Çünki cümə müsəlmanın ən əziz gecəsidir. Keçmişdə işıq olmadığı üçün insanlar o əziz gecənin nurlu olmasını arzula-mışlar. Daha sonra demişlər: Köhnə il get, təzə il gəl. Başağrısı, gözağrısı, ürək ağrısı, diş ağrısı hamısı köhnə ildə qalsın. Əziz ye-ni ilimiz, sən bizi şad eylə. Beləliklə, hər kəs öz çatışmamaz-lıqlarını, xəstəliklərini, sanki, oda töküb yandırmışdır.

Çərşənbədən əvvəl qadınlar sac qoyar, qorğa qovurardılar. Qorğanın tərkibində buğda, boranı və günəbaxan tumu, noxud, qarğıdalı, küncüt və b. şeylər olardı. Yabanı bitkilərdən tərə bişi-rilərdi. Talış süfrəsində balıq, özü də ziyad (kütüm) olmalıydı. (Ta-lışlar ancaq ziyad balığına balıq deyiblər. Digər balıqları adı ilə çağırıblar: Məs: çəki, kulmə, suf...). Kürülü balığa meyl daha çox olub. Çünki kürü ilə ləvənginin özgə dadı olur. Ləvəngi balıq ya təndirdə ya da çölməkdə (saxsıda) bişirilib. Süfrədə göyərti (sarım-saq, soğan, vəcələ və b. olub. Düyüdən süzülmiş zəfəranlı plov neh-rə yağı ilə talış süfrəsinin bəzəyi olub. Süfrəyə qorğa da qoyulub. Talışların bu adətləri bu gün də yaşayır. Ancaq bəzi fərqlər yaranır. Bəzən hər kəs ziyad balığı tapa bilmir. Hal-hazırda başqa şəhərlərdə yaşayanlar bu adətləri yavaş-yavaş unudur.

Çərşənbədən əvvəl qız nişanlayanlar gəlini üçün çərşənbə xonçası aparırlar. Çərşənbə xonçasında çərşənbəyə aid hər şey olur. Üstündə də ziyad balıq, ağzında qızıl. Bu adət qədimdən bu günə qədər davam edir.

Cavanlar, əsasən qızlar çərşənbə axşamı qulaq falına çıxırlar. Ona görə də deyirlər ki, gərək çərşənbə axşamı xeyirxah söhbətlər edəsən, ailə üzvləri bir-biri ilə xoş rəftar etsin. Çərşənbə günü gərək tezdən durub axar suyun üstünə gedəydlər. Dərdlərini axar suya söyləyəydlər. Həmin qırmızı bardaqda su gətirib evin dörd küncünə səpər, azyaşlı uşaqlara o sudan çiləyərək uğurlu sözlər deyilərdi (qızlara: “getdiyən yerdə xoş gün görəsən” deyilərdi). Ondan sonra cavanlar və ortayaşlılar ev-ev gəzər, qohum-aqrəbanı, xəstələri yad edər, çərşənbələrini təbrik edərdilər: “Sənin

çərşənbə mübarək olsun”, ”Yaxınların, el-obanla birlikdə çoxlu çərşənbələr görəsən”. Ər evində olan qızlar ata-anasının yanına gedər, onlarla görüşər, övlad səmimiyyətini və borcunu izhar edərdilər. Bax bu çərşənbə bayramlaşması adlanardı.

Çərşənbə günü evdə kişilər (uşaqlar da daxil) başlarını qırxdırardılar. Sonra çimərdilər.

Çərşənbə ilə Novruz arasında bir gündən altı günə qədər boş məsafə olur. Bu müddət arasında insanlar yarımçıq işlərini başa vurur. Əgər məsafə az olsa müəyyən işləri çərşənbədən qabaq da görürlər. Qadınlar bayram üçün şirin çörəklər bişirirlər (şəkərbura, bişi, şorçörəyinin şirin növü, paxlava, bir sözlə, kim bu dövrün hansı şirin çörəklərini və qənnadi məhsullarını bişirə bilirsə, onu da bişirir. Keçmişdə kəndlə şəhər arasında bir fərq olub. Bu məhsullar, əsasən şəhərdə bişirilib. Kənddə isə daha çox zərən (nazikçörək), çanquru (düyü unundan hazırlanır), halva (düyü unu, buğda unundan hazırlanır), lökü (düyü unundan hazırlanır) bişirərdilər. Bu sadaladıqlarım indi azalıb. Cəmiyyət müasirliyə doğru gedir. Ancaq bizdə qədimi kənd bişirmələri hər il bişirilir-keçmiş qorunur.

Bayram gecəsi mart ayının 20-21-ə düşür. Bu, ilin sona yetmə anına görə müəyyən olunur. Bayram gecəsi talış süfrəsində acıdan başqa hər şey olur. Zəfəranlı plov həyatın ləvəngi cücəsi ilə süfrəyə yaraşlıq verir. Bayram gecəsi yumurta qızardılır. Qurşaq atanlar gəlib qurşaq atırlar. Qurşağa qırmızı yumurta, qorğa, meyvə, qoz, fındıq, bayram şirniyyatlarından, indiki zamanədə pul da qoyulur.

Qurşağı boş qaytarmazlar. Bizdə buna pis baxılır. Belə hesab ediblər ki, bu insana bədbəxtlik gətirər.

Talışlarda bayram xonçası düzəltmək adəti olub. Qonaq otağında qoyulur. Əlbəttə bunu hamı edə bilmir. Kimin gücü çatırsa, (böyük əksəriyyət) bunu edir. Xoncaya müyəssər olan hər şey qoyulur. Ləvəngi balıq, ləvəngi cücə (bu nemətlər tez xarab olan olduğu üçün çox saxlanmur), qorğa, qırmızı yumurta hər cür sirin çörəklər (bayram şirniyyatları), dükan şirniyyatları...olur.

Bayram günü insanlar arasında bayramlaşma olur. İnsanlarımız qapı-qapı gəzib bayramlaşıb bir-birinə deyirlər: “Təzə ilin mübarək olsun. Çoxlu belə illər, bayramlar görəsən. Övladlarınla, istəyənlərinlə, el-obanla xoşbəxt yaşayasan”. Küssülülər barışdırılır.

İnsanlar bir-biri ilə görüşərkən düzəltdiyi xoşçadan bir şey götürüb yeyir və deyir: “Allah gələn ilə ruzinizi bir az da artırsın. Süfrənizdən nə qədər əskiltmişiksə, Allah onun əvəzini birə yüz versin.”

Lap yaxın qohumlar bir-birini bayram payı ilə yada salırlar. Ata, ana qızının, qardaş bacısının.....və s. evinə gedirlər. Bu bayramda insanların bir-birini bayram payı ilə yada salması böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki insanlar sevinir, yalqız olmadıqlarını başa düşürlər.

İstər çərşənbədə, istərsə də bayramda yaxın qonşuların axşamçağı bişirəcəyi və ya bişirdiyi yeməklərdən bir-birinə pay verməsi qədimi adətdir. Deyiblər ki, qoy qonşunun evində də olsun, darıxmasın.

Bu bayramın mühüm əlamətlərindən biri yumurta döyüşdürməkdir. Yeniyetmə uşaqlar yumurta döyüşdürməkdə bir-biri ilə yarışa girirlər. Bir də görərdin ki, birinin yumurtası möhkəm çıxdı, qalanlarınkini uddu... Müasir dövrdə bu adət də aradan qalxır.

Oğluna qız nişanlayanlar Novruz bayramından sonra qohum-əqrəba ilə birlikdə gəlini üçün bayram xoşçası aparır. Bu barədə “Toy adətləri”ndə yazılıb.

Bu bayram xalqın bayramıdır. Ona görə də xalqın hamısı bu bayramda sevinir. Savadsız babalarımız bu cür bayram ənənəsini bizə miras qoyduqları üçün, mən dəyərdim ki, dahidirlər. Bu cür babalar və onların bizə qoyduqları ənənələrlə biz həmişə fəxr etməliyik. Ey sevimli xalqımız, gəlin bu ənənələri layiqli şəkildə yaşadaq və gələcək nəsillərə çatdıraq.

P.S. Novruz haqqında yazdıqlarımızda talışların yaşadıkları ayrı-ayrı bölgələrdə fərqlilik ola bilər. Biz ümumi müddəaları qeyd etdik.

Söyləyicilər haqqında məlumat:

1. *Ağayev Xanəli Şirəli oğlu, Masallı rayonunun Qızılavar kəndi, 79 yaşında,*
2. *Ağayev Camal Şirəli oğlu, Masallı rayonunun Qızılavar kəndi, 67 yaşında,*
3. *Ağazadə Nəriman Fərman oğlu, Lerik rayonu, 56 yaşında,*
4. *Bayrami Allahverdi Əğəriza oğlu, Masallı rayonunun, Mahmudavar kəndi, 73 yaşında*
5. *Həmidov Xanlar Ağamirzə oğlu, Lerik rayonunun Çayrud kəndi, 65 yaşında,*
6. *İzzətov Bəxtiyar Mirzəkişi oğlu, Masallı rayonun Mişkəmi kəndi, 63 yaşında,*
7. *Məhərrəmov Baladdin Aydın oğlu, Lerik rayonunun Andurma kəndi, 51 yaşında,*
8. *Nəzərov Allahverən Süleyman oğlu, Lənkəran rayonunun Havzava kəndi, 69 yaşında,*
9. *Rzayev Nəsir Fazil oğlu, Lerik rayonun Çayrud kəndi, 83 yaşında*
10. *Şükürzadə İldırım Şükür oğlu, Lənkəran rayonunun Havzava kəndi, 48 yaşında,*

ƏDƏBİYYOTON//ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Məscidlərinin Ensiklopediyası. B., 2001
2. Səidəli Kazımbəyoğlu. Səidiyyə. B., 2005
3. Məşədixanım Nemət. Azərbaycanda pirlər. B., 1992
4. Aydın Şükürov. Ata yurdum, ana yuvam Bədəlan. B., 2004
5. Ağaddin Babayev. Müxbirimizdən (rus dilində). B., 2009
6. Bilal Alarlı. Muğan elləri. Birinci kitab. B., 2018
7. İshaq Əmənullayev. Dağlardan güc alan dostluq. B., 1998
8. İldırım Şükürzadə. Lənkəran ziyarətgahları. B., 2015
9. Mirhaşım Talışlı, Etibar Əhədov. Lənkəran: ensiklopedik məlumat. B., 2014
10. Musarza Mirzəyev. Mənim Masallım. B., 2001
11. Musarza Mirzəyev, Maqsud Məmmədov. Mamusta. B., 1999
12. Mirnağı Nəzərli. Yardımlı rayonunun qədim və orta əsrlər tarixi. I c. B., 2012
13. Mahmudağa Qasımov. Cəlilabadın tarixi, etnonim və toponimləri. B., 2014
14. Orxan İsmayılzadə. Şeyx Zahid. B., 2014
15. Samir Kərimov. Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. B., 2006
16. Mirhaşım Talışlı, Etibar Əhədov. Cil kəndi – “Sexəlifə ocağı”. “Aşkarlıq” qəzeti, 24-30 sentyabr 2005
17. Mehdi Həsənov. Ustalar yurdu Ostayır. “Yardımlının səsi” qəzeti. 25 oktyabr 2013
18. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. İki cildə. B., 2007, I-II cild
19. Budaq Budaqov, Nadir Məmmədov. Azərbaycanın Lənkəran regionu toponimlərinin izahlı lüğəti. B., 2008
20. Musarza Mirzəyev, Şahrza Ağayev. Masallı toponimləri. B., 1992

21. Musarza Mirzəyev. Talış toponimlərinin qısa izahlı lüğəti. B., 1993
22. Mirhaşım Talışlı, Etibar Əhədov. Lənkəran: ensiklopedik məlumat. B., 2014
23. Mahmudağa Qasımov. Cəlilabadın tarixi, etnonim və toponimləri. B., 2014
24. İldırım Şükürzadə. Lənkəran toponimləri. B., 2012
25. Чурсин Г.Ф. Тальши (этнографические заметки). Известия Кавказского историко-археологического института, Т.IV. Тифлис-1926.
26. Vəhlul Abdullayev. “Naqqın səsi”. Bakı-1989.
27. Həvil Həvilov. “Martda mərək”. Bakı-1993.
33. Hüseynqulu Sarabski. “Köhnə Bakı”. Bakı—1982.
28. С.Серов, Тальши. Журнал “Наука и жизнь” 1990. № 7.
29. Əli Əbdoli, “Kadusların tarixi”, Tehran-2002.
30. “Так говарит Заратустр” Фридрих Литсе.

MİNDƏRİCOT – MÜNDƏRİCAT

Vəsə sıxan – Ön söz	3
Yolon sıxanon – Atalar Sözü	6
Pəydoştən – Tapmacalar	25
Zıvonarıştən – Yanılmaclar	29
Mahnəyon – Mahnılar, nəğmələr	30
Molə nozə – Malları nazlama	34
Əloləon (talış xalqının milli folklor janrı)	35
Bayatıyon – Bayatılar	36
Kırdıyon – Ağılar	40
Loloyon – Laylalar	41
Vəyə adəton – Toy adətləri	43
Yas adəton – Yas adətləri	52
Nıfınon (nıfrınon) – Qarğışlar	62
Noləyon – Nalə-haraylar	67
Lovəyon – Yalvarışlar	67
Ha Şələki, Vələki – Ay Şələki-Vələki	68
Dıvon – Dualar	69
Dıvo-Sənon – Dua-sənalar, alqışlar	75
Pandon-nəsihəton – Öyüd-nəsihətlər	76
Dılvandıyon – Təsəlli, ürək-dirək	78
Səkuyəyon – Qaxınclar, başa qaxmalar	79
Ğəssəmon – Andlar	80
Rəvayəton – Rəvayətlər	81
Əfsonəyon – Əfsanələr	84
Nəğılon – Nağıllar	91
Lətifon – Lətifələr	115
Toponimon – Toponimlər	122
Ziyarətqon – Ziyarətgahlar	127
Talışon kali inom iyən etiğadon həxədə – Talışların bəzi inancları haqqında	159
Talışonku bə dini idon iyən dini ayınon – Talışlarda dini bayramlar və dini ayinlər	190

Vərsəğeyon – Vəsfı-hallar	199
Diniyə kırıdıyon – Dini ağılar	200
İdon – Bayramlar	201
Söyləyicilər haqqında məlumat	219
Ədəbiyyoton-Ədəbiyyatlar.....	220

Azsaylı xalqların folkloru,
IV kitab.
İradə Məlikova. Taliş folkloru.
Bakı, Elm və təhsil, 2019.

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Ləman Qafarova

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Aygün Balayeva

Kağız formatı: 60/84 1/ 16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 224 səh.
Tirajı: 300

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır diopozitivlərdən çap olunmuşdur.